

BRIEVEN

VAN

MULTATULI

HET ONTSTAAN VAN DEN HAVELAAR.

AMSTERDAM — W. VERSLUYS.
1890.

BRIEVEN

VAN

MULTATULI.

BRIEVEN

VAN

MULTATULI

3

BYDRAGEN TOT DE KENNIS VAN ZYN LEVEN.

GERANGSCHIKT EN TOEGELICHT

DOOR

Mevr. DOUWES DEKKER,
Geb. HAMMINCK SCHEPEL.

AMSTERDAM — W. VERSLUYS.
1890.

Aan den Lezer.

Lang heb ik geaarzeld eer ik besluiten kon MULTATULI'S privaat leven openlyk te behandelen.

Want al wilde ik zyn vrienden gaarne veel daaruit meedeelen, ik ben huiverig hem in zyn huiselyk »sans gêne« bloot te geven aan de vyandschap van sommigen, den nyd van anderen, het niet-begrypen door verschil van standpunt en richting van menigeen, en de koude onverschilligheid van de meesten. Immers, zonder een greintje sympathie verstaan wy menschen elkaar zóó slecht.... en was er gelykvoelendheid tusschen MULTATULI en zyn publiek?

En toch heb ik die aarzeling overwonnen. Want grooter dan myn huivering voor wat de menschen zeggen zullen, is myn begeerte om MULTATULI

hoog te houden om zyn zelfs wil. Ik verlang het licht op hem te doen schynen en te zeggen: Zie, zoo was hy! Het is toch een heerlyk ding in onzen kleinen tyd een mensch te aanschouwen uit één stuk, die zichzelf was en bleef in de blyheid en bangheid van het leven. Een mensch die, trots menschelyke zwakheid en de teerheid van zyn gevoel, den moed had alleen te staan en sterk te zyn door eigen kracht.

Myn doel is door het rangschikken van de brieven en papieren die my ten dienste staan, en die ik daartoe geschikt acht, MULTATULI's leven te beschryven.

Ik ben niet instaat dit met gelyke uitvoerigheid voor alle perioden te doen. De lezer zal dus een levensverhaal met horten en stooten voor lief moeten nemen. Soms zal het vluchtig heenglyden over jaren, dan weer een kort tydsverloop uitvoerig behandelen, al naar gelang van de gebeurtenissen zelf, en van de bouwstoffen waarover ik beschikken kan.

Tegenover deze schaduwzyde staat dit goede dat het levensbericht authentiek wezen zal. Waar ik om der wille van de helderheid, of 't verband, of ter toelichting, meen de een of andere opmerking of aanwyzing tusschen te moeten voe-

gen, zal ik my beyveren dor en droog te zyn als een kroniekschryver.

Waar van andere personen sprake moet wezen, stel ik my ten taak te verzamelen en, des noods, te berichten zonder aanzien des persoons. Want zoo het nooit myn doel zal wezen dezen of genen persoonlyk te kwetsen, er kan my evenmin aan gelegen zyn iemand te sparen. Daar is geen reden vóor. Wel zyn de namen van velen die genoemd zullen worden van geen beteekenis, en menigmaal zou men hen even goed met een nietszeggend teeken kunnen aanduiden, ware het niet dat dit zou schaden aan de geloofwaardigheid van het geheel. Immers, juist om die geloofwaardigheid is het my te doen.

Niemand weet beter dan ik dat MULTATULI's leven was een leven van lyden. Toch zal niet alles in deze bladzyden treurig zyn. Want in den somberen nacht van zyn leed flikkeren heldere sterren: de vonken van zyn ryke menschelykheid.

Hy heeft zich het leven verlicht met zyn geest, met zyn warm kloppend hart, welke twee hy één noemde, met zyn geheele heerlyke persoonlykheid alzoo. Want wat hy in zyn omgeving ooit als uitstekend roemde, het was voor het grootste deel de weerkaatsing van zyn eigen ryk gemoed.

Maar ik wil in deze bladzyden noch betoogen, noch waardeeren. Myn taak is alleen bouwstoffen te leveren.

Ik stel my voor dit plan te volvoeren door het doen verschynen van grooter of kleiner deelen, die elk op zichzelf een tydperk afsluiten en dus voltooid zyn, maar die toch te zamen een geheel zullen vormen.

HET ONTSTAAN

VAN DEN

MAX HAVELAAR.

1859.

INLEIDING.

Ik ga uit van de veronderstelling dat de lezers van dit geschrift den »Max Havelaar« kennen, en weten hoe de schryver in dat boek de geschiedenis verhaalt van zyn kort verblyf te Lebak als adsistent-resident. Want alleen voor hen immers kan het een zielkundig belang hebben na te gaan hoe de »Havelaar« geworden is.

Wat er voor MULTATULI en de zynen volgde op zyn ontslag als Nederlandsch-Indisch ambtenaar, heeft hy zelf ons gezegd in den vierden bundel van zyn Ideen.

»Na Lebak zwierf ik wachtende op Recht jaren lang als een misdadiger rond, dervend, hongerend, zonder dak soms, maar altyd onzeker of ik den volgenden dag een dak hebben zou.«

Ziedaar in weinig woorden de geschiedenis van vele jaren!

Lebak verlatende was MULTATULI naar Batavia gegaan om den Gouverneur-Generaal te spreken, maar deze vertrok naar Europa zonder gelegenheid te hebben gegeven tot een onderhoud.

MULTATULI bevond zich dus te Batavia met zyn gezin, en bleef er.... wyl er geen reden was elders te zyn.

Onder myn papieren zyn eenige brieven door hem in Oktober en November van het jaar van zyn ontslag aan zyn vrouw geschreven, in dagen dat hy zoekende naar een middel van bestaan van haar verwyderd was. Hy spreekt in deze brieven van zyn pogingen, — die later bleken vruchteloos te zyn geweest — om een rystpelmolen in koop over te nemen of te huren. Over 't geheel zyn deze brieven zeer treurig. Er is teleurstelling in, smart over tegenwerking, over ondervonden ondank. Smart vooral over den toestand van zyn gezin die des te moeilyker was, daar, zooals ook in den Havelaar wordt verhaald, zyn geldelyke omstandigheden reeds vóór Lebak verre van gunstig waren.

Slechts één persoon weet ik te noemen van wien MULTATULI in dezen tyd vriendschap en steun

ondervond. Het was de heer Herman des Amorie van der Hoeven, tegenwoordig lid van den Raad van State, destyds advokaat te Batavia; de jongere broeder van den vriend van MULTATULI'S jeugd: Abraham, over wien hy in de Millioenen Studien gesproken heeft.

In den vierden bundel zyner Ideen komen met betrekking tot dezen tyd de volgende woorden voor:

›Het lag in de rede dat ik pogingen aanwendde om in afwachting van 't herstel myner verbroken carrière in 't leven te blyven. Terstond alzoo meldde ik my overal aan om werk, zonder iets te gering te achten. Ik concureerde met jonge lieden, met kinderen, met baren, overal werd ik afgewezen. Men kan toch een op verzoek ontslagen Adsistent-Resident niet aan klerks werk zetten.

Bovendien ik was te knap.‹

En dan daarna de opmerking:

›Ik geloof dat weinigen zoo bittere vruchten oogsten van hun onbekwaamheid, als my m'n knapte heeft opgebracht.‹

Den eersten Juni 1857 werd MULTATULI'S dochtertje geboren, ten huize of op het goed van zyn broeder Jan Douwes Dekker die, vroeger gezagvoerder van een koopvaardyschip, toen in Rem-

bang verblyf hield, waar hy een tabaksplantage bezat. Maar MULTATULI zelf was eenige maanden voor de geboorte van dit zyn tweede kind naar Europa vertrokken. Hy reisde per landmail, deed Singapore en Ceylon aan, stak de landengte van Suez over, en bracht in afwachting van de mailboot, eenige dagen te Kaïro door. De aanraking met de passagiers die uit China en het vaste land van Indië kwamen was voor hem belangryk. Menigmaal heeft hy my en anderen van deze reis verhaald, die een verkwikking voor hem moet geweest zyn. Ontslagen van het pynlyk »zoeken« daar ginds, terwyl hy voor 't oogenblik zyn vrouw en kind bezorgd wist, met grootsche plannen in 't hoofd, en zonder geplaagd te worden door kleine dagelyksche zorgen, was deze reis een wapenstilstand in zyn moeilyken stryd. En hy verstond by uitstek de kunst te genieten van elke oase. Hy kon dit zelfs met opzet en studie doen om kracht te zamelen voor de moeilykheden die hy voorzag dat komen zouden.

Hy kwam te Marseille aan en bleef daar eenigen tyd. Aan het verhaal van zyn zeetocht met de »Sainte Vierge« en aan de geschiedenis van Adèle Pluribus waren voor hem herinneringen verbonden, aan zyn verblyf in die streek.

Later was hy eenige maanden in Duitschland

en ging in 't najaar van 1857 naar Brussel.

Geld had hy toen niet, en hy was dus dankbaar een onderkomen te vinden in een klein hotel, de »Prince Belge« genaamd. Het was in hoofdzaak een bierkroeg »estaminet« en stond in de Rue de la Montagne, tegenover het toenmalige postbureau. De ondergeschikte postbeambten verkeerden er veel, mannen in blousen dronken daar hun farao.

In die omstandigheden, zonder geld dan de paar franken die hem nu en dan door den goedmoedigen kroeghouder en zyn gezin werden voorgeschoten, dáár, terwyl hy maanden lang — zeven lange maanden zelfs! — de betaling voor kost en kamerhuur schuldig bleef, dáár schreef hy in Januari 1858 zynen brief aan den Gouverneur Generaal in ruste.

Later, na het verschynen van den Havelaar heeft hy dien uitvoerigen brief uitgegeven, maar toen, by 't schryven, dacht hy aan uitgeven niet. Hy stelde hem op, hield er afschrift van, maakte de bylagen waarnaar in dien brief verwezen wordt gereed, en verzond hem per post aan den heer Duymaer van Twist.

De lezer houde my deze nuchtere opmerking ten goede. Maar ikzelf zie dien brief aan den G. G. in ruste daar voor my liggen als een gedrukt stuk, wat het sinds 1860 ook is, en moet

my herinneren dat het geschreven werd zonder aan publiek te denken. Het was toen een uiting van mensch tot mensch, van MULTATULI aan den heer van Twist.

»Ik ben armer als de armste daglooner,« zeide hy. »Het papier waarop ik schryf is geborgd. Myn vrouw en kinderen heb ik moeten opdragen aan het medelyden myns broeders.«

Alles klopt. Zooals de schryver in een noot die hy in 1865 aan dien brief toevoegde, zegt, hield hy van Twist »in weerwil van zyn allergemeenste ordinairheid« toen toch nog voor een eerlyk man.

De slotwoorden zyn:

»Het verzoek dat ik Uwer Exc. te doen heb, is dit: de herhaling myner bede om dezen brief en de daarby gevoegde stukken aandachtig te lezen, en my wel te willen antwoorden op de vraag òf Uwe Exc. daarin niet aanleiding vindt my te ondersteunen in de pogingen die ik wil aanwenden om op de meest eervolle wyze weder te mogen intreden in Nederlandsch-Indische dienst.

Maar, Excellentie, anders dienen dan ik diende te Lebak kan ik niet!«

De heer van Twist heeft niet geantwoord.

De heer Jan Douwes Dekker was toen uit Rem-

bang ook naar Europa gekomen. De beide broeders ontmoetten elkander te Brussel en MULTATULI was weldra in de gelegenheid zyn maandenlangen achterstand in het »estaminet« aan te zuiveren.

In het najaar van datzelfde jaar was hy in Cassel. Langen tyd daarna heb ik in diezelfde stad haar leeren kennen voor wie hy toen Saidjah's lied dichtte in het maleisch. MULTATULI spreekt over dat lied in twee noten op den Havelaar, en betreurt daar het niet te hebben. Dit was een vergissing. Het lag tusschen zyn papieren. Maar sinds lang, sinds hy de hoop op herstel zyner carrière had opgegeven vooral, was hem het bladeren in oude papieren zeer pynlyk. Hy zelf kon het niet doen, en ook voor my bond hy ze toe, zeggende: »Bewaar dat tot later, tot later!«

Myn eerste plan was het maleische lied, waarvan het hollandsch een zeer vrye vertaling blykt te zyn, hier te doen volgen. By nader beschouwen doe ik het niet. Voor my heeft het eene eigenaardige bekoring, dat zou het misschien ook voor sommige anderen hebben, om de geschiedenis van het gedicht, en den toon die er uit klinkt. Er gaan eenige korte regels aan vooraf, die telkens herhaald worden; iemand die het beoordeelen kan noemde ze de »woord-muziek«, iets als een sleutel tot het geheele lied. Maar het meeste

waarde zou de uitgave moeten hebben voor hen die de taal machtig zyn, en dat zyn betrekkelyk weinigen. Bovendien vraag ik my af of MULTATULI het gedicht, zooals het daar ligt, zou hebben laten verschynen? of het handschrift met kladnota's, dat ik in myn bezit heb, wel het meest correcte is? of hy misschien later nog andere wyzigingen aan het lied gemaakt heeft? En met die vragen in de gedachte houd ik het liever in portefeuille.

Ook het duitsche gedicht dat in den Havelaar voorkomt, heeft hy toen in Cassel gemaakt. Het was een in jamben gezette vertaling van een brief zyner vrouw, waarin zy hem een gesprek met kleinen Max had medegedeeld. De lezer van Idee 527 kon dit reeds gissen. Max Havelaar zegt daar immers tot MULTATULI:

»De schoonste regel die misschien ooit geschreven is, staat in het duitsche versje, dat gy uit myn pak hebt gehaald. Niet ìk had dien regel geschreven. Hy is van kleine Max, een kind van vyf jaar:

»Moeder, als ik groot ben, zal ik u zoo liefhebben dat ik u een ster kan geven.«

MULTATULI had veel herinneringen aan de Casseler Aue, hy had daar dikwyls gewandeld en hy had er veel gedroomd. Over het geheel was zyn

verblyf in Cassel voor hem ryk aan indrukken van allerlei soort. Men vindt daarvan sporen in zyn werken, en aan zyn vrienden vertelde hy menigmaal tal van byzonderheden uit dien tyd.

In April of Mei van het volgend jaar kwam zyn vrouw met haar beide kinderen en een baboe eveneens naar Europa. De echtgenooten zagen elkaar in Luik voor 't eerst weder, maar de zorgen verduisterden spoedig hun samenzyn.

In zyn Vrye-arbeid zegt MULTATULI ergens:

»... vraag u zelf af, of 't billyk is, dat ik van uur tot uur heb te worstelen met gebrek?

Overdryving? Ik antwoord nog eens: hoe zou 't anders wezen kunnen? Ik heb niets en ontvang niets. Maar als 't u moeite kost lezer, u duidelyk voortestellen hoe 'n vader gestemd is, die z'n gezin moet voeden met niets.... dan zal ik uw begrip te hulp komen door 't vertoonen van 'n certificaat waaruit blyken kan hoe eens 'n belgische dorpsburgemeester me twee dagen tyd gunde om te voorkomen dat ik als vagabond met vrouw en kinderen door maréchaussees zou worden weggevoerd over de grenzen...«

Dit geschiedde te Visé, een dorp in de buurt van Maastricht. Juist om redenen van zuinigheid had het gezin daar in een boerenherberg intrek genomen, maar geldgebrek maakt het leven overal

tot een pyniging. Bovendien wilde het toeval dat er juist in dien tyd kermis zou zyn te Visé en nu zag men hem, met zyn pas uit Indie teruggekeerde vrouw en de baboe en kinderen, voor een troep kermisreizigers aan, en de straatjeugd van het dorp jouwde hen als saltimbanques na. Met den grootsten weemoed herinnerde hy zich in later jaren hoe hy om het huis en de »madam« die daarin heerschte te ontvluchten, een hoek schaduw gezocht had in den hof om er zyn stoel te plaatsen, hoe hy daar had zitten mymeren en hoe zyn mymeringen begeleid werden door het gekwaak van de ganzen, die daar werden gemest en geplukt. Elke troep ganzen die we later in duitsche dorpen ontmoetten bracht hem Visé en wat hy daar geleden had in herinnering terug.

Het was intusschen hem of zyn vrouw gebleken, dat zy nog aanspraak had op de helft van een som van duizend gulden die op het grootboek stond. Zy hoopten thans in Visé over dat geld te kunnen beschikken, want zy hadden zich tot den heer van Heeckeren van Walien gewend, die met de zuster van Mevrouw Douwes Dekker gehuwd was, en aan wien de andere helft der som toebehoorde. Deze heer woonde met zyn gezin in den Haag en MULTATULI en zyn vrouw verzochten hem dringend dit geld zoo spoedig

mogelyk voor hen los te maken, of, indien dit niet te veel gevergd was, hun deel voor zich te behouden, en hen het geld uit zyn beurs uit te betalen.

Maar dit laatste was te veel verlangd. Intusschen, lossen wilde de heer van Heeckeren het kapitaaltje wel, en beloofde dit te doen.

Toen MULTATULI in 1843, na Natal te hebben verlaten, in Padang op Sumatra vertoefde, waar hy op een omgekeerde kist zyn »Bruid daar boven« geschreven heeft, leerde hy daar den heer luitenant Jean Jacque Moïse de Chateleux kennen, die weldra zyn vriend werd en dit het leven door bleef. Deze Heer woonde in den tyd waarvan wy spreken te Maastricht. Hy was lichamelyk lydend en reeds gepensionneerd; maar naar ik gis was hy niet vreemd aan MULTATULI's verblyf in dien omtrek. Hy had zyn vriend reeds herhaaldelyk naar zyn vermogen bygestaan, en hielp na het dreigement van den visé-schen burgemeester het geplaagde gezin nogmaals door zyn krediet. Maar veel vermocht hy niet te doen, en in de bitterste armoede verlieten MULTATULI en de zynen Visé en bevonden zich den 23sten Augustus 1859 te Antwerpen.

Wat nu verder te doen?

Geld was er niet meer. Hun koffers hadden

ze by zich in 't logement waar ze overnachtten, maar hoe nu verder?

Luister, en ik zal u zeggen waartoe zy besloten, daar de eerst volgende brieven myn mededeeling zullen staven. Ware dit niet het geval dan zou ik deze zaak voorby gaan uit vrees dat men de toedracht te bar, te ongelooflyk vinden zou.

Hy zou in 't logement achterblyven alleen, met hun koffers en met de onbetaalde rekening, en zy zou op reis gaan naar haar zuster in den Haag, vergezeld van de baboe en de kinderen, maar zonder reisgeld, want dit hadden ze niet.

Zoo deden zy. En 's morgens ging zy met het onnoozele drietal op de boot die van Antwerpen naar Rotterdam voer, en toen de conducteur kwam om het reisgeld te innen, wendde zy met gemaakten schrik voor, haar portemonnaie te hebben vergeten.... Intusschen waren zy onderweg, en mevrouw Douwes Dekker beloofde in Rotterdam de passage te betalen. Een van de beambten der boot vergezelde haar, daar aangekomen, naar een klein logement waarin MULTATULI vroeger gewoond had, en waar hy zyn vrouw had opgedragen heen te gaan, daar hy van de goedheid der eigenaars verwachtte dat zy haar om zynentwil helpen zouden. Dit geschiedde ook. Men leende haar wat ze noodig had om de overtocht op de

boot te betalen en om met de kinderen door te reizen naar den Haag, vyftien gulden. Zoo kwam ze in deze stad aan. Stel u voor lezer, hoe vermoeid, hoe uitgeput die arme vrouw moet geweest zyn toen zy het doel van haar reis bereikt had, de plaats waar haar zuster woonde, haar naaste, en eenige, bovendien welgestelde, verwante.

Welnu, deze gaf haar, daar aangekomen, een maal eten en twintig gulden om verder te gaan.

Ook liet men haar een brief schryven aan haar echtgenoot, geheel in stryd met haar gemoed.

Gelukkig had MULTATULI, door vroegere ondervinding geleerd, aan zulk onthaal gedacht, en hy had met zyn vrouw afgesproken dat zoo háár zuster weigerde haar te ontvangen, zy dan trachten zou naar Brummen te komen, waar zyn broeder met vrouw en kinderen een buiten »De Buthe« genaamd, bewoonde. Zy deed dit, en hier werd zy met de haren gastvry ontvangen.

En thans, terwyl zy op De Buthe bleef, en MULTATULI eerst in Antwerpen, later in Brussel van haar gescheiden leefde, kwam hy er toe zyn Max Havelaar te schryven. En het zyn de brieven die hy in dezen tyd aan zyne vrouw richtte, die ik hier laat volgen.

Ik heb aan die brieven niets veranderd, noch de kleine ouderwetschheden van uitdrukking en

taal, noch de spelling. MULTATULI zelf toch hechtte zeer veel juist ook aan zulke kenmerken van den tyd. Ze hebben bovendien dit goede, dat ze 't den lezer gemakkelyk maken den datum van het geschrevene te voelen, en er dus rekening mee te houden.

De eerste brief is in Antwerpen geschreven den 27sten Augustus 1859, en men zal hem door myn kort verslag van den toestand beter begrypen dan anders het geval kon zyn.

I.

Antwerpen 27 Aug. 1859.
Zaturdag 's morgens.

Lieve beste Tine! Gister 12 uur kreeg ik uw briefje volgens postmerk uit den Haag verzonden. Gy zegt: »van avond ga ik naar Rotterdam etc.« Ik weet niet of dat woensdag of donderdagavond beduidt, en of ge alzoo een nacht by Henriette hebt doorgebracht of niet. Uw geheel schryven is my onverklaarbaar. Eén ding is zeker, dat gy in den Haag niet geslaagd zyt! Ik ben dan ook geheel kapot en zoo zenuwachtig, dat ik moeite heb om te schryven. Ik voelde by het lezen wel dat gy gedwongen schreeft, maar ik vat niet wat je er by gewonnen hebt u dien dwang te laten welgevallen, daar uit uw spoedig vertrek toch blykt, dat men u niet eens een dak aanbood. Als de hartelykheid van Henriette de prys ware, waar-

mee men u dat snydend schryven betaalde, zou ik het begrypen en goedkeuren, — alles voor onze kinderen! — maar my zoo eenvoudig matroos of hofmeester te maken, zonder dat eenige hulp daar tegen overstaat, — u zoo gemakkelyk van my af te scheuren, zonder dat men zich u en de kinderen aantrekt, dàt is my een raadsel! Ik herlees uw briefje gedurig en vertrouw myn oogen niet. Hoe heeft Henriette zulk een schryven van u gedaan gekregen, zonder daarvoor iets in de plaats te geven? Als haar doel was my te wonden heeft zy dat geheel bereikt, want ik ben er van ontdaan. Maar wat is dat toch voor een woedende vyandschap? Wat heb ik hun gedaan?

Gy schryft niet hoe uwe reis gegaan is. Ik was den ganschen dag zoo in angst en was bly toen het avond was. Je begrypt dat ik nu met smart je tweeden brief wacht. Toen ik uw brief kreeg, dacht ik neer te vallen. By het openmaken zag ik het eerst die phrase van hofmeester of matroos, en ik dacht dadelyk dat gy by Henriette hulp hadt gekregen op die conditie. Maar toen ik zag dat dit niet het geval was, begreep ik er niets van. Ik heb als een gejaagd dier door de stad geloopen en kon geen rust vinden.

Gy schryft niets van de kinderen. Gy moet wel vreeselyk geleden hebben en op de pynbank ge-

weest zyn, om zulk een brief te schryven. Heeft Henriette u gedicteerd, of stond ze achter u? Wat zyn dat toch voor onmenschen om u te laten schryven, dat gy u van my afscheurt, dat wy als vreemde menschen ieder onzen weg moeten gaan? Myn God wat een toestand!

En waarom willen zy dat beetje geld niet geven?

[Hiermee worden de *fl* 500 van het grootboek bedoeld.] 1)

Moet ik dat nu hier in Antwerpen weer vooruit verteeren? Gy schryft niets daarover.

Hoe zal je 't toch met je goed maken? arme arme Tine! Och, als we geen kinderen hadden, zouden wy toch best doen er zamen een eind aan te maken. Zulk een lyden is te erg.

Men heeft my hier tot nog toe niet om geld gevraagd, maar dat zal niet lang duren. Gy schryft ook niet hoe je 't op de boot hebt gemaakt zonder geld.

Ik zie gedurig uit het venster naar den facteur. Ik ben uitgeput van verdriet. Gedurig lees ik uw briefje over. Ik moet gelooven dat gy om Henriette eene reden hadt zóó te schryven, maar wat heeft

---

1) De tusschen vierkante haakjes besloten volzinnen zyn van de uitgeefster.

zy er aan ons zoo te martelen? Wat wil men toch? Zeker, ik ook ware liever matroos of hofmeester dan zóó te lyden, maar het is nonsense my zoo iets te zeggen. Als ik my voor matroos aanbied, word ik uitgelagchen, — en denkt men dat ik op die manier onze positie zou kunnen herstellen? Als ik dan gaven heb waarvan men altyd spreekt, waarom dan my niet geholpen die gaven te gebruiken op een manier die baten kan? Waarom dan die woede om my zoo te vernederen en te krenken?

Ik begin aan een brief van u te wanhopen.

Zondag morgen. Gisteren den geheelen dag te vergeefs naar een tweeden brief uitgezien. Had je my dan liever in het geheel niet geschreven dan my twee dagen onder den indruk te laten van zoo'n brief!

Henriette moet u duizenden hebben toegezegd om het schryven van zulk een brief voor my verklaarbaar te maken, — en dat schynt toch zoo niet te zyn, want dan zoudt ge niet noodig gehad hebben zoo snel (en by nacht) met de kinderen een dak by Jan te zoeken. Dat spoedige vertrek en uwe herhaalde mededeeling geen duit te kunnen krygen, toont van Henriette's zyde weinig hulp. Wat hebt gy er dus by gewonnen my zoo'n brief te schryven?

Met smart zie ik naar een brief uit. Het is nu zondag, gy zyt woensdag morgen vertrokken!

Zondag avond. Geen brief!

Maandag morgen. 't Is nu negen uur. Daar zit ik nu weer te wachten. Je bent nu vyf volle dagen weg en ik weet nog niets. 't Is of er een vloek rust op alles wat wy doen.

[Zoo treurend en klagend wordt deze brief nog eenige bladzyden vervolgd, tot hy des maandags verzonden werd naar De Buthe by Zutphen, in de hoop dat hy daar zyn bestemming zou bereiken.]

II.

Maandag avond.
(Antwerpen 29 Aug. 1859).

[De meeste dezer brieven zyn dichtgevouwen en met een ouwel verzegeld geweest. Zy dragen dan den datum in de poststempel · op het briefpapier zelf. Waar de datum aan den inhoud ontbreekt, zal ik die van den stempel tusschen haakjes byvoegen.]

Ik ontving daar uw brief met *fl.* 100, en schryf u alleen om u dat te doen weten. Antwoorden op uw brief van zondag kan ik nog niet. Het hoofd loopt my om. Ik zie er uit dat gy naar Indie wilt zonder my, en dat ik uw goed moet zenden. Ik ben nog even ver over dien brief uit den Haag. Ook waarom gy my drie dagen in

angst gelaten hebt? Myn God, wat zyn dat voor menschen!

Morgen meer. Uw brief is zeer wreed, maar uw goed zal ik zenden.

Ik heb hier de nota gevraagd en zal dadelyk betalen om uw goed te kunnen zenden.

Wat ik dan doen moet weet ik niet. Gy vraagt daar ook niet naar.

Myn God is dat lyden!

Van uwe politiek begryp ik ook niets.

In Godsnaam!

En dat noem je een uitkomst.

III.

Antwerpen dingsdag morgen.

Lieve beste Tine! Gister avond ontving ik den brief met de *fl.* 100. Ik had tot negen uur rondgeloopen en by myn tehuiskomst dien brief vindende, was ik om den inhoud, dat gy namelyk zoudt vertrekken, bitter bedroefd. Ik antwoordde haastig een paar woorden die u moeten bedroefd hebben, maar lieve engel, myn verstoordheid betreft ù niet. Gy handelt courageus en cordaat, maar die ellendelingen die ons tot zulk een stap dwingen zyn infaam. Ik laat nu eens die hatelykheid van v. Heeckeren etc. aan een kant, maar stuit het Jan niet u zoo naar Indie te zien gaan?

Komt hem uw plan daar (hoe moedig ook) zoo schoon voor in de uitvoering? Er is een groot onderscheid tusschen het mooi-vinden van uw besluit wat de cordaatheid aangaat, en het kalm aanzien dat het gebeurt.

Gy meent te kunnen slagen. Het voorbeeld van Mevr. Dean (die hoogstwaarschynlyk haar geld heel anders verdiende dan met lesgeven) staat u voor den geest. Daarby komt de opgewondenheid die in een edel gemoed juist het moeyelykste plan als het verkieslykste doet voorkomen. Dat gy dus wilt begryp ik, maar het is infaam van ieder die u daarin sterkt.

Vraagt gy my nu of ik er dan tegen ben? Hoor myn antwoord en lees dat Jan voor.

Door armoede buiten staat u en de kinderen te voeden, verlies ik alle regt van stem! Anderen, vreemden, bestemmen myne vrouw naar Indie, ik moet zwygen. Men beslist my myne kinderen aftenemen, ik moet zwygen. Men stuurt ze naar een land waar ze juist op hunnen leeftyd niet moeten zyn, zoo wat opvoeding als gezondheid aangaat, ik moet zwygen! Myne vrouw die door gedurig lyden en tobben is uitgeput wordt door vreemden aan het werk gezet voor den kost, ik moet zwygen!

Ik moet zwygen ... niet omdat ik het goedkeur,

of omdat ik er in berust, maar omdat ik u en de kinderen niet onderhouden kan.

Ga dus, maar zeg aan Jan — van die anderen spreek ik niet! — dat ik het schandelyk vind, zoo misbruik te maken van myne armoede.

Als ik u zeg: ga! dan zeg ik dat uit dwang, maar nooit zal ik het hun vergeven die my zoo het mes op de keel zetten, die zóó misbruik maken van myne ellende!

Er is iets opmerkelyks in die zaak die nog al in het oog valt. Het is honderde malen voorgekomen dat een gezin in het achterspit geraakt. Als de familie dan byspringt, en er is quaestie van uit het land te gaan, dan zendt men den man weg, en zorgt zoolang voor vrouw en kinderen. Als dan die man slaagt is alles geredresseerd.

Hier heeft men er wat beters op gevonden. Ik moet niet slagen, ik moet my niet herstellen. Noch van Heeckeren, noch van der Hucht, noch iemand die Indie kent twyfelt er aan dat ik in weinig tyds er boven op zou zyn. Wat was dus natuurlyker dan my weg te laten gaan, als het niet te doen was om my te krenken en te folteren, en voornamelyk om u van den hals te schuiven?

Laat men my de helft geven van wat uwe overtogt kost, dan kan ik naar de Kaap of naar

Singapore gaan, en binnen acht maanden neem ik aan u te laten overkomen! Maar dat mag niet, ik mag my niet releveeren. Het eenigst streven is dat gy in Holland niet tot last zyt, onverschillig of gy ginds van ellende omkomt.

Ware het vertrek van my niet het rationeelste, het eenvoudigste, het meest gewone?

Hoe komt men op zoo'n buitengewoon idee u te laten gaan?

Vraag eens aan Jan of hy uw plan niet zeer courageus vindt, of hy u niet aanbiddelyk vindt van moed? Ik ben zeker dat hy zegt: ja! Welnu, dat bewyst juist dat hy uwe taak zoo moeyelyk, zoo onuitvoerbaar acht.

Laat Jan geld leenen dat ik naar Singapore kom, laat hem u voor weinige maanden by zich houden, dan kunt ge van Heeckeren zyn infaam aanbod in 't gezigt gooyen.

Ja, tracht by Jan te bewerken dat ik naar Singapore kom. Dàt is de weg.

Dàt moet ieder wenschen die het goed meent en niet uit valsche zelfzucht en lage hatelykheid u van den hals schuiven wil.

Uw goed is weg, het gaat van middag. Men zeide dat het donderdag morgen by u zoude kunnen zyn. Die verzending was my een zware taak. Die scheiding tusschen uwe koffers en de

myne scheen my eene voorbode van onze scheiding.

Wat ik nu doen moet weet ik niet. Ik heb nog hoop dat Jan het infame van die handeling zal inzien en ons instaat stellen het met verachting aftewyzen. Zoo niet, doe wat gy goeddunkt, ... van uwe zyde is het subliem, maar schandelyk van die ons daartoe dwongen!

Ik heb nog geen besluit genomen wat my aangaat. Zoolang ge niets naders hoort blyf ik hier, en mogt ik weggaan dan zal ik zorgen dat uwe brieven my nagezonden worden. Schryf dus. Kus myne lieve beste kinderen. Dag myn lieve beste Tine, dag myn arm kind die van den hals wordt geschoven, dag beste kinderen!

IV.

Donderdag avond.
(Antwerpen, 2 Sept. 1859.)

Lieve beste trouwe Tine! Och, dat hadt je niet hoeven te vragen, dat ik er dàt by schryven zou. Daarvan is immers geen kwestie geweest. Ik begryp nu nog dien brief niet dien je uit den Haag schreeft, ... niet omdat ik gissen kon dat jy me hofmeester maken wilde, maar omdat ik niet vat wat u moveerde u den dwang om dat te schryven te laten welgevallen. Je schreef er zelfs nog onder: »deze brief is politiek« en »ik moet zoo schryven«

welnu, nu nog begryp ik niet waarom? Als je my geschreven hadt: »ik blyf hier by Henriette met de kinderen. Zy is allerliefst voor my, maar met u wil ik niet meer te doen hebben, ik wil zelfs niet meer van je hooren, word matroos of doe wat je wilt, 't gaat my niet meer aan, wy zyn elkander vreemd« etc. etc. — — dàn had ik het perfect begrepen. Maar nu nog vraag ik u of Henriette de satisfactie u zulk een brief te laten schryven niet te goedkoop heeft? Die zoogenaamde hulp is een gemeene streek. Noch Henriette, noch van Heeckeren kunnen uwe moedige ingenomenheid deelen in dat »verschaffen van eene positie.« In hun oog moet ge onder die taak bezwyken, maar zy willen dat gy op eene distantie bezwykt, zooals de dokters een hopelooze zieke naar de baden zenden. Enfin, ik heb u daarover eergister avond geschreven. Ik mag er alleen in toestemmen als gy anders geen dak hebt. Uw plan is moedig en verheven maar de uitvoering gaat, èn boven uwe krachten èn buiten de mogelykheid der dingen, en het is lage zelfzucht van degenen, die misbruik makende van uwe cordate ingeving, u daarin sterken en de middelen verschaffen om het uittevoeren.

Gy zegt dat men van my de ongerymdste dingen vertelt. (N.B. ik ben benieuwd eens alles te

hooren. Dat ik u niet liefheb is nog nieuw, — ik dacht het zou meer zyn iets van koord dansen, of moord op den keizer, of zooals wy reeds weten: croupier). Maar luister nu eens goed. Vertelt of meent men ook dat ik onbekwaam ben? Ik weet zeker van niet. Of dat ik lui ben om in eenige betrekking die bekwaamheid niet toe te passen, of slordig van gedrag of zoo iets wat het reusseren in eene nieuwe carrière zou verhinderen? Ik geloof dat men dit alles niet zegt of denkt.

Ik geloof dat men (als ik maar ergens aan den gang was) niets verwonderd zou zyn, als ik in weinige jaren alles er boven op gewerkt had. Dit is zoo waar, dat ik zelfs op Batavia als klerk weer beginnende, nog aanneem weer Resident te worden of zoo iets. Dit nu is myne opinie niet alleen, maar ik ben zeker dat anderen dit ook niet vreemd zouden vinden. In één woord, ik ben zeker dat zy gelooven dat ik, eens weer aan den gang zynde, reusseren zou.

Aan uw reusseren kunnen zy nìet gelooven. Zy kunnen zeggen: als gy moet, in godsnaam, probeer! Zy kunnen u bewonderen om uwen moed, uw karakter, uwe sterkte, — maar juist die bewondering toont dat er iets te bewonderen valt, dat het plan groot, moeyelyk, byna onuitvoerbaar is.

Als ìk slaagde in herstel zou men het, geheel

teregt, niet meer vinden dan een staaltje van myn pligt, en niet de moeite waard er van te spreken.

Als gy slaagdet zou ieder, en ook teregt, u verheffen als een toonbeeld van vrouwelyke kracht, moed en standvastigheid.

Myn streven zou dus eenvoudig gewoon zyn, het uwe verheven en ongewoon.

Myn slagen gemakkelyk, het uwe ongemakkelyk.

Nu moet er beslist worden één van ons beide aan den gang te helpen — en zie, het ongemakkelyke, het minder bereikbare, het byna onmogelyke wordt gekozen!

Wat daarvan de reden is heb ik u in myn brief van dingsdag avond al geschreven.

Ik verwacht antwoord op wat ik te gelykertyd aan Jan schreef. Blyft myn schryven ydel, gaat hy voort met aan v. H. te schryven en naar een schip te zoeken dat u weg voert, in godsnaam! Dan moet ik zwygen, want hoe het u by aankomst op Batavia dan gaan moge... hier hadt gy geen dak, en de reis duurt toch 3½ maand! Zóólang hebt gy ten minste het noodige.

Wat ik dan doen moet weet ik niet. Myne gaven zyn op de pryslysten niet genoteerd, integendeel ze hinderen my, want men verwyt ze my.

Als ik van gaven spreek doe ik dat omdat

anderen dit zeggen, en ik spreek er van met bitterheid.

Een man had een talent gouds, en honger!

Niemand in het dorp konde zyn talent wisselen.

Een ander man had geen talent en men gaf hem te eten...

Maar dan had men dien eersten ook te eten kunnen geven, zonder 't pasgeld van zyn goud...

Neen, neen, neen, dìt is de zaak, men maakte hem ridicul met zyn talent, men bespotte hem met zyn talent, men was boos op hem, men riep hem na op de straat:

»Hoe, zóó ryk en honger? Daar moet iets achtersteken, anders ware hy elders reeds lang klaar gekomen.«

Het baatte niet of hy zyn talent voor een koperstukje wilde geven. . . Ik ben een onberispelyk kommies op Poeworedjo geweest!

Daar zit talent in die parabel! God beter 't!

Adieu lieve Tine, ik heb u hartelyk hartelyk innig lief, meer dan je zelve weet.

V.

Brussel Zaturdag avond
later verzonden.

Lieve beste Tine! Ik ontvang daar uwen brief van donderdag en eigenlyk had ik u vandaag

nog niet geschreven omdat ik eerst wilde weten of er iets volgt op myn schryven waarin ik een briefje aan Jan insloot, en dien brief scheen je nog niet te hebben. De reden dat ik toch schryf, is om u te zeggen dat ik gisteren hier gekomen ben. Myn adres is: Bruxelles, au prince Belge.

[Hy bevond zich dus te Brussel, en wel in hetzelfde hotel waar hy een jaar vroeger zoo vele maanden doorgebracht, en zyn »Brief aan den G. G. in ruste« geschreven had. Uit dezen en uit de volgende brieven zal men kunnen zien op welke wyze hy zich daar had staande gehouden. Hy was zichzelf geweest, en had zich gegeven aan zyn omgeving met die eenvoudige en toch zoo zeldzame beminnelykheid die een zyner kenmerkendste eigenschappen was. En de wisselwerking bleef niet uit. Want de terugkaatsing van de indrukken door hemzelf verwekt, verwarmde hem thans. Voor my die hem zoo goed kende is 't dan ook hoogstwaarschynlyk dat de bitterheid die het vaderland hem bood, hem nog niet tot het schryven van den Havelaar geperst zou hebben, zoo er niet iets liefelyks, iets wat hy als poezie kleuren kon in zyn naaste omgeving ware bygekomen.]

Neen, adresseer Mr. E. D. D. hotel du Temple, Anvers. Alleen als je berekent dat er haast is dan direct naar Brussel.

Ik doe dit om Fuhri...

[Dit was een hotelhouder in den Haag aan wien

MULTATULI geld schuldig was gebleven in den tyd dien hy met verlof in Europa had doorgebracht. Fuhri maakte het hem nu daarom lastig.]

. . . Ik kryg de brieven goed, dat blykt uit den van daag ontvangenen, en het is voorzigtiger. Laat zelfs den naam van het hotel en straat te Antwerpen weg. Als men dan navraagt, zou Fuhri alleen aan de post kunnen hooren waar ik ben, en die zeggen het niet. Dewyl ik u dus, in weerwil van myn vertrek van A., de brieven toch daarheen zenden laat, hetgeen maar weinige uren schelen kan, verzend ik dezen heden avond niet.

Myne bedoeling is eerst antwoord te hebben op myn schryven, anders croiseert het gedurig. Dus lieve, voortaan schryven wy alternatief.

Lieve beste, je hoeft niet te frankeeren, ik heb nog geld genoeg.

Ik ben te Antwerpen goed gescheiden, en hier ben ik gister met een hoerah ontvangen. Ik zag dat alles er van ontdaan was, en merkte indedaad eene soort van hartelykheid, die in 't komieke liep. Het huis was op stelten en het moest dadelyk meegedeeld worden aan de vrouw aan den overkant, die een groentewinkel heeft. Ook de waschman moest het weten (N.B. die man had my zoo vaak gecrediteerd!) en ik hoorde van iedereen, hoe men altyd over my gesproken had. Pauline had een

kindje, en Melanie was nog in den confituriers-winkel, en ze hadden zoo dikwyls naar my gevraagd, en Pauline was voor de menschen getrouwd, maar ik mogt wel weten dat ze nog trouwen zou, en. . . en. . .

Kortom, 't was of er een familielid terugkeerde.

Als ik dus noodig heb my staande te houden, houd ik het er voor, dat het hier mogelyk is. Moeyelyk en zuur blyft het immer. Want al wil men wachten met de hoofdzaken, dan zou het weer het oude gemaal wezen met waschloon, brand, schoenen enz. Ik zeg dit niet voor 't oogenblik, want ik heb nog fr. 50, maar later. De zaak is dus dat hoe onprettig, hier evenwel de eenige mogelykheid is om zonder geld te leven. Ik heb er evenwel nog niets van gezegd. Ik wil eerst weten hoe het by u gesteld is. Ik kan niet gelooven dat Jan u zou laten trekken naar zulk eene aventureuse onderneming. Uw briefje van heden geeft my flaauwe hoop op eene uitkomst.

Lieve beste, vergeef my dat ik u verdriet heb aangedaan, maar ook ik was gek van smart. Je hadt je daarop niet zoo in 't breede moeten verontschuldigen.

Verbeeld je dat ik hier een brief heb ontvangen, dien Henriette den 2den augustus naar Visé heeft gezonden. De inhoud is: uwe geboorte-acte (dat

weet je reeds) voorts dat ik een slecht sujet ben, dat je niet geholpen kunt worden »voor je ten toppunt van ongeluk zyt« en dan »God schenke u kracht en wysheid, en vertrouw op hem die alles bestiert.«

Hoe die brief hier komt, is te lang om uit te leggen. Ik begryp het wel. Maar hoe vind je 't? Eerst moet je ten toppunt van ongeluk zyn voor je geholpen kunt worden! 't Is vee. . .

En God moet er altyd by... dat spreekt, zei Bouma.

Natuurlyk dacht ik hier aankomende aan Eugenie. Maar 't was my moeyelyk haar te doen weten dat ik hier was. Daarheen gaan kon ik niet. Ik vraagde in myn huis of niemand naar my gevraagd had? neen. Dit deed my al dadelyk denken dat ze weg was, want ik had haar, zooals je weet geschreven dat ik komen zou. Ze had my dus al een week moeten wachten. Eindelyk vond ik een jongetje die een briefje kon bezorgen, en jawel, ze is weg!

Ronduit gezegd is hierin iets dat my plezier doet.

[Dit is de eerste maal dat in deze brieven sprake is van Eugenie, die ook in de volgende nu en dan genoemd zal worden.

Toen MULTATULI — of laat ik by intieme huiselyke

aangelegenheden als deze »Dek" zeggen. Dit was zyn gewone huisnaam, waarby hy zich gaarne liet noemen door oud en jong — toen Dek dan, uit Indie terugkeerde waar hy vrouw en kind onder de hoede van zyn broeder Jan had achtergelaten, ontmoette hy Eugenie in Frankryk. Zy was eenvoudig, bescheiden en zacht; hy vond haar lief en kocht haar, zooals zy het noemde, los uit het huis waarin zy het een ramp vond gebonden te zyn. Eugenie was noch zeer jong, noch zeer schoon, maar fatsoenlyk in voorkomen en manieren. Zy vergezelde Dek naar Straatsburg, vanwaar hy naar Duitschland reisde; maar zy wilde in Frankryk blyven, waar zy meende, als française, meer kans te hebben om een eerbaar middel van bestaan te vinden. Om dit doel te kunnen bereiken, en zich van de noodige kleeren te voorzien, want zy had er nagenoeg geen, gaf hy haar geld. Ik gis, in verband met zyn gewone royaliteit, een vry aanzienlyke som.

MULTATULI heeft zyn Millioenen-Studien geschreven, en noemt daarin de kansrekening zyn lievelingsstudie. Wie dat boek lazen weten dat dit zoo was. Hoe juichend begroet hy daarin de »simple chance" en de »logos, vol van waarachtigheid.« Er was verband tusschen de kansrekening, zyn millioenen-studien, zyn hooge droomen vol ongemeten eerzucht, zyn »rekenen en mymeren« waarvan hy zoo dikwyls — zie o. a. eenige bladzyden verder in dezen zelfden brief — sprak, en zyn verder reizen naar Duitschland, naar Homburg. Ook het oogenblik drong hem. Nog in het bezit van een weinig geld,

maar zonder uitzicht op verdere inkomsten, zag hy het afzichtelyk fantoom »geldgebrek« dreigend naderen. . . Nog had hy genoeg, nog was het tyd om een kans te wagen, en wie weet, als nu.... In 't kort, hy ging naar de speelbank! Maar hy verloor daar wat hy had, zoo zelfs, dat hy een of twee dagen later zyn logements-rekening niet kon voldoen. De hotelhouder maakte het hem lastig, en door nood gedreven telegrafeerde hy naar Straatsburg, evenwel vreezende dat Eugenie van daar vertrokken zou zyn, of althans dat zy haar geld besteed had. Maar neen. Den ochtend na zyn telegram stond zy voor hem. Zy had nog geen uitgaven van belang gedaan, en bracht hem nagenoeg al het geld dat hy haar gegeven had, terug. Met ingenomenheid kon hy in later jaren vertellen, hoe fier zy den lastigen logementhouder haar bankjes had toegeworpen met een kort: »payez-vous !«

Het was gedurende MULTATULI'S daaropvolgend verblyf in Mainz dat de kruidtoren aldaar sprong. Later ging hy naar Brussel waar hy Eugenie weder zag. Uit de volgende brieven zal iets van de verhouding blyken. Zy toonde eerbied en hartelykheid voor hem terwyl hy in de grootste armoede verkeerde, en hy herdacht later met aandoening haar trouwe kloeke aanhankelykheid.

Ook Tine maakte kennis met haar, en leerde haar op prys stellen, zooals den lezer uit latere brieven blyken zal. Jaren lang werd er zelfs een briefwisseling tusschen de beide vrouwen onderhouden, die evenwel allengs verflauwde. Toen Dek Eugenie voor goed uit

het oog had verloren, behoorde het tòt het laatst toe tot zyn illusies haar op te sporen om haar goed te doen. Maar om dit te kunnen, had hy zelf in betere omstandigheden moeten verkeeren dan het geval was.]

Myn vriend Deprez, de slagter (je ziet myne vrienden zyn zeer plebejisch en volgens Christus het koningryk d. H. nader dan de schriftgeleerde en hooggeboren Henriette) heb ik nog niet gesproken, maar wel zyn vrouw en zoon. Ik ben benieuwd hem te zien. Zyne vrouw vertelde my dat hy zeer in tweestryd was over het al of niet aannemen der offertes van een Engelschman, die uit caprice hem ryk maken wilde. Volgens haar had die man. groote landeryen (weiden) en hy liet het gras daarop verrotten. Er mogt niet gemaaid worden en geen koe mogt er grazen, voor Deprez by hem kwam. Dien wou hy geld voorschieten om 400 ossen te koopen en die moesten kosteloos dat gras opeten. De winst op die ossen was voor Deprez. Voorts zou hy hebben rytuig met zooveel paarden als hy wilde, en den zoon zou hy laten trouwen met een gift van 400,000 frcs. 't Klinkt als een sprookje, maar zy zeide my de brieven te zullen toonen. 't Schynt dat die Engelschman voor jaren eens eene historie heeft bygewoond, waarby Deprez die toen bemiddeld was, een arme drommel uit den nood heeft geholpen, en dat hy dit ont

houden heeft. Maar van Deprez' kant, zegt zyne vrouw, zyn er bezwaren om 't aan te nemen, omdat de zaak in Brussel zoo goed gaat!

Dàt is dus embarras de richesse! Ik moet eerst Deprez zelf spreken, want die vrouw is praterig. Als alles zoo is, en hy het aanneemt, zal ik hem vragen my mee te nemen, dan zal ik zyn 400 ossen in een boek schryven, registreeren, boekhouden enfin. Die landeryen liggen in Frankryk. Deprez is er heen geweest, en (volgens de vrouw) is hy verbaasd over den rykdom en de weelde van dien Engelschman.

Het verslag van uwe reis heeft my zeer getroffen. Kassian! Heeft Henriette u geholpen om Cranenbr. die fl. 15 terug te geven? 't Is verschrikkelyk!

Waarom hebben ze dat niet eer gezegd, dat die geboorte-acte noodig was? Ik vrees dat het wel weer te laat worden zal voor de termyn van betaling. Wat een getob voor zulk eene eenvoudige zaak!

Zondag morgen. Dat men tegen my ingenomen is, begryp ik, en neem ik niet kwalyk. Dat is onkunde, en onkunde is altyd kwaadaardig. Intelligentie en goedheid gaan zamen, als ten minste een van beide niet middelmatig is. Maar wat infaam is, dat is hunne behandeling jegens u. Ik ben slecht,

gemeen, lui, al wat je wilt, goed! Maar dan moet gy zeer ongelukkig zyn, dan moet hun streven zyn u te helpen zonder my. En oppervlakkig is het logisch dat zy om u te redden, vorderen dat gy u van my afscheurt. De eenige manier daartoe was dat Henriette u by zich nam. Beter toch kon zy u niet isoleren. Overal elders zou zy moeten vreezen dat wy ons weer, tot uw ongeluk, zouden vereenigen. Als dus die geheele geschiedenis opregt was, had zy u dàt moeten voorstellen, en als dat het geval geweest ware, had ik uw briefje uit den Haag begrepen. Maar, geloof me Tine, díe god-menschen deugen niet! Zy willen op de goedkoopste wyze van u af zyn, onverschillig of gy daarna, in de verte, bezwykt.

Want, òf gy slaagt niet in dat plan om ginder zelve iets te vinden, en dan zou je omkomen van gebrek, òf gy zoudt wèl slagen en dan kunnen zy op hun vingers narekenen, dat ik weder by u komen en u ongelukkig maken zou. Er is dus geen schyn van welwillendheid by hen.

Als zy my haatten en minachtten, en u met hartelykheid by zich namen om u aan myn quasi verderfelyken invloed te onttrekken, zou ik hunne onregtvaardigheid mywaarts geheel voorbyzien, en hen achten om de consequentie van hunne handelingen. Maar ik vraag u, wat is dat voor

eene phrase aan eene vrouw, die door haar man ongelukkig is: »Gy zult ten toppunt van ongeluk moeten komen, anders is er geen helpen aan!« en voorts hun plan de campagne is niet heel precies gearreteerd. Als zy u beschouwden als het slagtoffer van myne verkeerdheden, hoe kon dan van Heeckeren u in Maastricht dien brief schryven, waarin gy boete moest doen en u bekeeren en allerlei zotterny meer, alsof gy het slechtste mensch der wereld waart? Waarom kwam hy u niet ter hulpe toen ik naar Italie was?

[En zy in Indie was achtergebleven.]

Waarom nu niet, nu gy om hen hun zin te geven my zeidet u van my afteschueren? Ziedaar, gy doet wat zy willen, gy onttrekt u aan dien verderfelyken invloed, gy maakt my matroos naar Sydney, en wat doen ze nu? Zy sturen u met *f* 20 reisgeld naar een ander.

Geloof me, lieve beste, waar een zeker soort van godsdienst in 't spel is, is het altyd zoo. 't Is phariseesche huichelary die altyd een sabbath by de hand heeft om 't schaap niet te helpen dat in de groeve ligt. Ook zy zouden den Christus kruisigen, mits 't maar geschieden kon onder beschutting van vreemd gezag. Ook zy zouden de handen vies terug trekken van tollenaren, slagters en myn arme Eugenie.

Ik ben eergister avond hier aangekomen en heb veel aandoening gehad van het weerzien der plekken waar ik zoo geleden heb. Alles kwam my zoo voor den geest. Ik hoop nog zoo alles eens zamen in goede positie te doorloopen. Die post, dat uitkomen der briefbestellers, dat café chantant waar ik inliep, omdat daar eene familie »Decq« kunsten deed waar Eugenie zoo omgelagchen heeft. Die kamer waar ik den ganschen dag zat te rekenen en waar zy drie maal 's weeks kwam, waar ze kolen liet brengen en een luye stoel, die commode waar ik na haar vertrek zoo dikwyls een franc vond of 50 centimes, die mooi verlichte passage waar ik 's avonds zoo dikwyls uren doorbragt, al rekenende en mymerende. . .

Ach, wat zyn de romans slecht geschreven!

In dien brief van Henriette van 3 augustus staat »uw man die een ieder met zich zelf in 't ongeluk zou willen storten«. Dat is grappig, en doet my te meer een comieken indruk in de eerste dagen van myn verblyf in Brussel, omdat ik hier zoo hartelyk ontvangen ben. Als iemand alle die bewyzen van verkleefdheid had bygewoond, had hy zeker verbaasd gestaan. Een klein jongetje op straat gaf een gil en liet een groote mand vallen. Ik wist eerst niet wie hy was, maar hy kende my heel goed en zei: que tout le monde avait

été triste de ne plus me voir. Toen wist hy zooveel histories te vertellen die ik al vergeten was, en vooral dat ik Mad[elle] (ik weet den naam niet meer) had geholpen om haar kind te begraven, en dien dronken Engelschman dien ik uit een tumult heb geholpen ('t was de zoon van Hudson Lowe van S[t]. Helena) en, en, kyk, ik dacht aan de domme Henriette!

En toen ik by die Pauline kwam die zich verstout een kind te hebben vóór 't huwelyk, en toen zy my zeide dat zy altyd eten kreeg aan de Prince Belge zonder te betalen, omdat »le vieux n'osait pas refuser, car, voyez vous, il savait bien que vous-reviendriez« en dat dat zoo gelukkig was want zy zoogde haar kind en had dus eten noodig... Kyk dat deed my toch pleizier dat men eene zogende moeder had eten gegeven om mynentwille.

Zoo had ook Helena in Rotterdam gedaan met het alte Weibchen dat altyd op de bank voor 't logement kwam zitten als ze haar soep had gehaald uit de armeninrichting. Maar die had niets voor haar kind noodig, ze was 70 jaren.

Welnu, ik heb hier nog eene vriendin. Ik zal ze opzoeken. Dat is eene vrouw van 80 à 90 jaren, die bedelt met het kind van haar kleindochter. 't Is een aardige flinke jongen. Zy zingt

bevende een liedje, en dan gaat hy met het bakje. Als ik voorzie in Brussel eenigen tyd te blyven, met wat kalmte, zal ik voor die vrouw wat doen. Ik heb een plan. 't Is touchant om te zien hoe die beide schakels van een gebroken ring eene gaping tusschen zich laten... twee geslachten er tusschen uit! Het kind frisch en blozend en rondkykende in 't leven als vraagde hy: wat is dàt, waarom zingt »bonne maman«? Zy, krom, waggelend en als zocht zy haar graf, starende op de aarde die haar te lang wacht. Beide, hỳ zyne intree, zỳ haren uitgang doende, bedelende. Beide rondgaande als protest tegen de maatschappy. Hy vraagt: waarom bedel ik reeds? Zy: myn God, waarom bedel ik nog!

»Want, mynheer, ik kan goed kleeren maken, en wilt gy my hemden laten naayen, ik zal het goed doen en goedkoop, en u zal zien dat ik werken wil.«

O God ik had haar zoo graag hemden laten naayen! Ik had het zoo graag gedaan voor haar en voor my... Maar ik zeide geen hemden noodig te hebben, leugenaar als ik was, en kocht kersen voor den jongen.

En toen kwam de hertogin van Brabant aanryden, die moest naar Laeken, en de brug van de allée verte was open, en zy moest wachten.

Ik zag haar aan, en verbond haar in gedachten met myn oud vrouwtje. Toen maakte ik een plan dat ik nog denk uittevoeren als ik in Brussel blyf. Ik zal dat oude vrouwtje laten helpen door de hertogin van Brabant. Toen had ik geen papier... want er is papier voor noodig, noch kalmte. 't Was in den tyd toen ik altyd hygende was naar tyding van Jan. Papier heb ik nu.

Ik ben bly dat ik naar Brussel gegaan ben. Dat Antwerpen is een vervelend nest.

Maandag morgen. Ik vrees zeer dat die geboorte-acte niet by tyds klaar komt. Het ligten zelve is makkelyk, maar de legalisaties houden zoo op. Doch daar er na Chateleux en Jan afbetaald te hebben toch weinig van zal overschieten, komt het er voor ons, helaas, nu minder op aan.

Ik denk een lampje te koopen om 's avonds te kunnen schryven. Nu heb ik nog geld daartoe. Ik zie zoo op tegen de uitgaaf voor schoenen, dat is 18 of 20 franc, en toch zal ik er gaauw toe genoodzaakt wezen.

Ik heb gister in de allee verte gewandeld, maar myn oud vrouwtje niet gezien. Misschien is zy dood.

Dingsdag avond. Je ziet ik heb nog een dag gewacht met verzenden en ik heb goed gedaan, want ik heb zoo even uw brief van Zondag gekregen.

Ik blyf by myn gevoelen dat als men meent dat

ik niet slagen zou dat het huichelary is, even als al die beschuldigingen tegen my. Het is niets dan een pretext om de handen van ons aftetrekken. En nog eens, moest men dan als ik u mishandelde enz. niet juist u by zich nemen, om u tegen my te beschermen?

Ja, lieve, ik kan my begrypen dat gy moeite hebt niet driftig te worden! En heeft men naar my geinformeerd? Ei! 't Schynt by die van Heeckeren een compleet stelsel van espionnage te zyn, maar hy wordt slecht bediend, of liever ik geloof er niet aan. Lieve beste, ga eens na, wie heeft hem kunnen rapporteeren dat ik u mishandel? dat ik u vertrap? Ik geloof dat niet, dat zyn uitvindsels maar dat alles neemt niet weg dat wy met laag volk te doen hebben. En heeft men aan Jan die aardigheden ook gerapporteerd? En ik onderhoud andere vrouwen? arme arme Eugenie!

Ja, lieve, ik begryp dat gy lydt onder al die leugens, maar er is een goede zyde aan. Als al die menschen die zoo hemelsbreed van ons verschillen zoo liegen en lasteren, en dingen voor waar uitkramen, die wy toch beter weten, dan geeft het toch een gevoel van hoogheid, een gevoel van vertrouwen dat alles nog weer in orde komt. Ik heb het u al meer gezegd wanneer men

in het ongeluk alle die verwytingen zou moeten toestemmen, dan moet het gevoel van eigen schuld verschrikkelyk zyn. Maar als men zeker weet dat die Jobs vrienden het mis hebben doet dit wantrouwen geboren worden op hun oordeel, en al slaagde men tot heden niet, men gevoelt zich sterker door het aanzien van al die ellendelingen die in hunne domheid geslaagd zyn.

Ik bedoel zoo: als men by het observeeren van al die schepsels huldè moest doen aan hunne scherpzinnigheid, hun juist oordeel enz., dan zou men gauw geneigd zyn zich zelven te wantrouwen waar men met hen verschilt. Maar als je nu de zotste vertellingen hoort uitkramen, als men ziet dat zy zich beyveren my te lasteren, en wy weten hoe ongegrond en uit de lucht gegrepen dat alles is, dan ontneemt dit alle waarde aan hunne opinie en men antwoordt kalmer op de vraag: zou ik ook in alles mis hebben?

Dit neemt niet weg dat het hard is. By voorbeeld: ik dacht er aan dezer dagen naar den Haag te schryven. Nu heeft v. H. ontdekt dat ik slecht van gedrag ben. Dit nu gaat noch Duymaer van Twist, noch den koning aan . . . maar het is weer een pretext tot regtsweigering.

VI.

Brussel 8 Sept.
donderdag avond.

Lieve Tine! Ik ontvang daar uw brief van den zesden met den ingesloten van van Heeckeren! Adderengebroedsel . . . om ook eens met »den Heer« te spreken.

Toch is er iets komieks in zoo'n brief, maar let wel op dat die menschen geen hand uitsteken, let wel op dat er telkens nog iets aan de voorwaarden mankeert, telkens moet er nog een offer aan hunne infame piedestalzucht gebracht worden... En attendant, laten ze u by een ander logeeren, en als gy voortgingt te doen wat zy vragen, als ze u dan eindelyk genoeg hadden vertrapt en vernederd en gescholden, als ze al uw vel hadden afgevild, en al uw vleesch hadden uitgebrand (in naam van den Heer der Smeerlappen) dan zouden ze u... een wissel geven op dien Heer!

Lieve goede Tine, ik wist het wel dat uw briefje te 's Hage geschreven, niet helpen zou. Hoor eens, de zaak is nu zóó. Geloof my, van hulp van die zyde komt niets. Wacht het geld van dat vervloekte grootboek af. Zend aan Chateleux wat hem toekomt. Geef Jan zyne honderd gulden. Ik hoop dat er nog eene kleinigheid over is. We zullen dan zien wat daarmede te doen is

om my hier staande te houden voor een tydje. Heeft Jan dien brief van v. H. gelezen en is hy niet verontwaardigd?

Uw briefje blykt in groote aandoening geschreven over het voorstel van v. H. Lieve, geloof me toch, er is aan die ellendelingen niets verbeurd. Gy zegt: »als ik het niet aanneem trekken zy zich terug.« Zy kunnen niets terugtrekken, want zy zouden niets gedaan hebben. Je hebt het immers zelf gezien. Wat hebben zy gedaan toen gy in Maastricht alleen waart, wat toen ge op Kedong waart? Compromitteerende informatien genomen! Wat hebben zy gedaan toen gy dat bittere briefje uit 's Hage aan my geschreven hadt? Niets! Geloof me toch, lieve beste, het zyn gewone heel ligt te doorziene huichelaars, die Heere, Heere roepen. Denk toch niet, dat als ge v. H. niet antwoordt, dat ge iets risqueert of opoffert. Het is schynheilig kwaadaardig gebroedsel. Tracht die zaak van het grootboek te termineeren, en laat dan die ellendelingen voor wat ze zyn. Geef hun toch niet verder de goedkoope triomf u te martelen. Schryf hun ronduit dat ge hun schynheilig gewawel moede zyt.

Ik schryf den ganschen dag aan myn EERLOOZE.

[Dit was oorspronkelyk de titel van het tooneelstuk dat later »De Bruid daarboven« genoemd werd.]

Ik heb idee dat ik daarvan iets maak, en als ik slaag, schryf ik meer.

Myn vriend Deprez kwam heden avond my opzoeken. Hy heeft de zaak van dien Engelschman afgewezen, omdat hy hier zyn zaak niet wil opgeven. Het schynt hem heel goed te gaan.

Die brief van v. H. schiet my in den lach. Hoe kun je je dat aantrekken? Ik meen uit het oogpunt dat je iets verbeuren zou als je zyn voorstel afslaat. Die vent schynt een compleet stelsel van espionnage uitteoefenen. 't Is walgelyk!

Wat praat hy dat hy u gewaarschuwd heeft? Wanneer, tegen wat? Ik weet daar niets van. Arme Tine, die niet met »den Heere« wandelt!

Ik ken dat soort van volk, het is een zoo afgezaagde type dat men zich wachten zou er een in een roman te zetten.

Ja, wèl is de type oud. De vrienden van Job hooren er toe en dat is de oudste roman van de wereld.

Dag beste lieve Tine. Hoe het gaat wy zullen nog maar niet scheiden. Niet omdat het er voor ons iets op aankomt of wy getrouwd zyn of niet, maar om dat volk die satisfacte niet te geven. Het zou maar dubbele moeite zyn om weer by elkaar te komen. Dag beste Tine! Kus de lieve kinderen.

Wat beduidt het oordeel van menschen die ONS willen laten scheiden?

VII.

Vrydag 16 Sept. 1859.

Over 't geheel heeft uw brief van 12, 13 my genoegen gedaan. De kinderen zyn wel, ik zou ze zoo graag eens zien. Maar je schryft niets over je zelve . . .

Ik heb myn oud vrouwtje niet weer gevonden. Misschien is ze dood.

Wat my betreft, ik heb een geheel anderen weg ingeslagen. Je moet weten dat in Amsterdam eene scheiding heeft plaats gehad in den Holl. Schouwburg. Zekere Eduard de Vries, die vroeger de boel dirigeerde, heeft, schynt het, twist gekregen met het stadsbestuur en adverteerde dat hy voortaan voor eigen rekening een schouwburg zou openen. Het schynt dat de voornaamste acteurs hem gevolgd hebben, althans Peters en Mevr. Kleine zyn by hem. Ik heb uit de courant gezien, dat hy in de voormalige zaal van de fransche vaudeville liet spelen (kassian, daar je zoo onwel geweest bent!) maar dat de zaal zoo klein was. Na slechts twee voorstellingen lees ik: »Men ver»neemt met genoegen dat Eduard de Vries in »overleg is getreden met Eduard Stumpf (eigenaar

»van Frascati) om in Frascati te doen spelen, dáár »is ruimte. Misschien zou dat aanleiding kunnen »geven tot het verkrygen van een geschikt schouw»burglocaal, waaraan Amsterdam behoefte heeft... »enz.«

In het kort, er schynt iets leven in de tooneelwereld te komen. Goed. Maar die naam van Eduard Stumpf bracht my op een idee. Die is, moet je weten, R+.

[Dit is: Rozekruis, een tak van de orde der Vrymetselaars. In zyn verloftyd was D. te Gorcum in die orde opgenomen, en had er in snelle opvolging vele rangen doorloopen tot hy een der hoogste sporten bereikt had en benoemd was tot Prins van het Rozenkruis].

Die Stumpf is een knappe kerel, en daar heb ik eergister een brief geschreven aan die Heeren van 't R+, nagenoeg zóó: »Voor vyf jaren ben »ik by u aangenomen. Ik was toen Assistent-Rt. »Uit principe heb ik myn ontslag genomen, en »ben nu arm. Ik zoek vruchtloos naar eene be»trekking tot onderhoud van vrouw en kind. Vroe»ger hield ik my uit liefhebbery bezig met letter»kunde. Ik heb daar een drama liggen, en daar »ik nu zie dat Broeder Eduard Stumpf deelge»noot wordt in eene tooneelonderneming, zoude »ik u verzoeken voor myn drama te bedingen wat

»het waard is.« Ik vraag daarby om vergunning het te mogen zenden.

Ik heb het netjes en duidelyk overgeschreven en laten inbinden. Als dat lukt ben ik veel verder. Al geven ze er my maar *f* 100 voor àls het bevalt, zou ik voor een tweede meer kunnen bedingen. Tevens zal ik, wanneer het antwoord nu op myn schryven welwillend is, van die gelegenheid gebruik maken om hun de geschiedenis van Lebak vóórteleggen. Men schryft in de Couranten thans veel over het slecht bestuur van Indie en over de vrees voor opstand enz. Misschien zal het hunne aandacht trekken dat ik dit vroeger gezegd heb dan ieder ander. In 't kort, als ik nu met hen in aanraking kom, zal ik beproeven my een kring te scheppen die party voor my neemt.

Tracht van uwe zyde te rekken. Zoodra er maar een schyn is van eenig inkomen, hoe gering oòk, zullen wy trachten zamen te komen en te blyven. Ik verlang daar zoo naar. Het zou kunnen gebeuren dat als myn »eerlooze» opgang maakt, die de Vries een accoord met my sloot, voor het leveren van stukken. Hy heeft noodig iets nieuws te geven om zyne onderneming aan den gang te brengen. Het zou in zyn belang zyn vis à vis het publiek de houding aan te nemen van iemand die een onbekend talent had opgedolven.

Zulk eene bezigheid zou my zeer aanstaan. Het is niet om ons te redresseeren, doch alleen om tyd te winnen en voorloopig bevryd te wezen van dien druk van afhankelykheid. Houd het dus gaande, lieve Tine en wees niet te gauw met het schryven aan v. H. of v. d. H. Ik vind dat wy moeten afstand doen van alle idee om van dien kant iets te bekomen. De kans op slagen is te gering voor de vernedering die het kost. Het eenige wat ge vis à vis v. H. nog moest ontzien dunkt me, is die vervelende geschiedenis van 't grootboek. Is dàt in orde, laat ze dan loopen, geloof my!

Ik had wel gewild dat het eindelyk gekomen was. Als ik de kleinigheid had die er misschien nog overschiet zou ik hier afbetalen en dan probeeren vooruit te bepalen dat ik eenige maanden crediet heb. Nu heb ik nog van niets gesproken. Als men zich brinsie maakt tot op het oogenblik, zoo dat men des noods zeggen kan »als gy myne conditien niet aanneemt ga ik heen« dan kan men iets bedingen. Overigens is men hier zeer goed gezind voor my en au besoin geloof ik niet dat men my het leven zuur maken zou. Eigenlyk heb ik het hier goed! Ieder is beleefd en vriendelyk en men doet alles voor my met eene soort van hartelykheid. Het eten is heel burgerlyk, maar

dat lykt my juist, en overvloedig. Gister zei ik toevallig dat ik veel van uyen hield, en de vrouw had dat van den jongen gehoord, zy stuurde hem dadelyk naar my toe om te zeggen dat ik vandaag uyen kreeg. Als ik niet genoeg eet naar hun zin, laten ze my vragen of ik iets anders eten wil. Dat is dus alles heel goed. Ook myne kamer en myn bed is goed. Ik heb hier een beter naam dan by de Bekkings en Heeckerens enz.

Die Pauline van wie ik je schreef, komt hier alle dagen eten, maar daar zy verlegen is voor haar kindje, zit ze niet in de algemeene kamer. Als het dan treft dat ik ook om dien tyd eet, ga ik na 't eten by haar zitten en dan vraag ik twee kop koffie. Een heer die dat gezien had, had aan den jongen gevraagd of dat myne maitresse was? En toen heeft dat kereltje met een soort van kwaadheid gezegd dat ik dat deed »parceque cette demoiselle était très malheureuse, et que Mr. Dekèrr était toujours si bon pour les pauvres gens« etc.

Als ik u zulke dingen schryf is 't niet, om, zooals P. my eens verweet »te coquetteeren met myn persoon, die zoo bemind is, maar om u kracht te geven de inblazingen te weerstaan van de infame clique die my lastert, om een pretext te hebben hulp te weigeren. Ik ben hier in dit huis

zeven maanden geweest, en zeven maanden van bittere armoede. Nog lees ik de potlood aanteekeningen op den wand van de datums der aan Jan geschreven brieven, waarop geen antwoord kwam.

Geld opmaken, door de keel jagen! Maitressen houden. Och, die arme Eugenie!

't Is hier ook zoo koud dat het schryven my werkelyk zwaar valt. Dat is een groot bezwaar!

Je begrypt hoe ik verlang naar antwoord van 't R+. Dat myn stuk gespeeld zal worden is zoo goed als zeker, want des noods geef ik het voor niets. Als het bevalt zal men my wel wat geven voor een tweede.

. . . .

Zeker, ik heb altyd gewerkt. Maar tot nog toe heb ik geen vrucht van myn werk. Ik ben schuldig aan de misdaad van slecht succes!

Ja, het is stomme onkunde, maar er is nog meer by. Neem eens alles aan wat zy voorgeven van my te denken. Geloof eens dat zy werkelyk meenden dat het waar was, en ziedaar, neem aan dat het waar is. Hoe laag is het dan om zich te vermaken met u te pynigen, om u te ontnemen wat u overblyft, het vertrouwen op my, uwe liefde!

Zy zeggen u gy hebt geen geld... wy geven u niet. Geen dak... wy roepen u niet binnen.

Geen kleeren voor de kinderen... wy helpen er u niet aan. Gy hebt behoefte aan alles... wy geven u niets! Vraag aan den Heer!

Daar bemerken ze dat gy niet zoo arm zyt als ze meenden. U is iets overgebleven. Gy hebt liefde in uw hart, en dat houdt u staande.

Daarop vereenigen zich al die nietsgevende menschen om u aftenemen het eenige wat u restte. Men neemt het u kwalyk dat gy u verstout, iets te bezitten wat zy niet hebben, niet begrypen. Ja, dan moet die liefde vermoord die u staande houdt, waar zy wilden dat ge gebogen waart.

En als ze zeggen, huichelaars als ze zyn, geef eerst die liefde op, dàn zullen wy u helpen, en uwe kinderen kleeden... dan liegen ze. Want je hebt het gezien, toen je my om hun te voldoen naar Sydney zond... toen gaven ze u een aanwyzing op den Heer!

Ge dringt er zoo op aan dat ik aan Jan schryf. Lieve beste, ik wil het doen, maar ik zie er zoo tegen op. Kunt gy hem niet even goed een en ander uit myn brieven voorlezen? Ik ben zoo dankbaar dat gy en de kinderen nu goed voedsel hebt.......

God het valt me zoo zwaar! Bovendien ik wil op het oogenblik niet vragen om naar Singapore

te gaan, laat my nu eerst wachten wat het R + antwoordt.

Kassian, ik vrees ook dat er zoo weinig van dat geld overblyft. Chateleux, Jan, Henriette die *fl* 20. God, God wat 'n gemartel!

Uw geld is opgegaan in de Anna Pauwlona polder (dat heet gestolen door K........) dàt is in den regel. En ik die uit nood van de tantes heb geleend om my staande te houden, met plan om het driedubbel weer te geven, en nog al geld dat zy van ons zelf ten geschenke hadden gekregen... ik ben een afzetter.

Om de soessah etc. moeten wy nu in den regel om en om schryven. Doch ditmaal een uitzondering. Antwoord niet op dezen, althans verzend uwen brief niet, voor gy een volgenden hebt. Ik wil u weer schryven als ik antwoord van het R+ heb.

De feesten van de Belgische onafhankelykheid komen eerstdaags. Ik vind dat nog al verdrietig. Met geld en kalmte zou ik het graag willen bywonen met u, maar nu niet.

Gy zegt het doet u zoo'n pleizier dat ik zoo geschreven heb over dat voorstel van v. H. Lieve beste, het was heel eenvoudig. Hoor als er questie was van welvaart voor u en de kinderen door zoodanigen maatregel, dan was er aan te denken of onze pligt niet eischte dat wy om de kinderen

hoe zwaar ook een offer bragten. Dit is echter zoo niet. Hoe arm wy ook zyn, hoe bitter alles ons gemaakt wordt, is echter uwe positie en die der kinderen nog beter nu, dan als gy overgeleverd waart aan de schynheilige hardvochtigheid van dat volk. Henriette en v. H. schreven het u immers toen gy hun hadt geschreven dat ik weg was: »nu, moet je werken voor de kost!«

Vaarwel lieve engel. Ik wil dubbel port vermyden. Kus myn beste kerels. Och, ik verlang zoo naar u!

VIII.

Donderdag avond.

Lieve beste hart, nog geen antwoord, dat is wel verdrietig, want ik had geschreven gister acht dagen (woensdag) en had dus antwoord kunnen hebben, vooral daar het zoo eenvoudig is: ja of neen. Ik had hun namelyk gevraagd of ik hun myn handschrift zenden mogt, om dan daarvoor te bedingen wat het waard was. Ik had temeer hun antwoord gaarne gehad om dat dit een goeden invloed hebben zou op myn werk. Ik ben namelyk sedert vele dagen bezig met het schryven van een ding dat misschien wel drie deelen groot wordt. Nu is het zonderling zooals ik by dat werk telkens verander van opinie over hetzelve. Ik heb oogenblikken dat ik er mee tevreden ben en dan

weer komt het my voor als om te verscheuren. Ik gis een 100 pagina's druk klaar te hebben. Als nu dat van de Eerlooze gedurende dien tyd marcheerde, zou my dat wat moed geven. Ik heb den titel van dat stuk veranderd, het heet nu: De bruid daarboven! Ik heb het netjes overgeschreven en laten inbinden, en nu ligt het daar. Is dat niet verdrietig? Zoo gaat het kassian met alles, hoe ik my ook uitsloof.

Als ik het werk waar ik nu mee bezig ben ten einde brengen kan, zou de mogelykheid om er een uitgever voor te vinden, zeker veel afhangen van de reussite van den Eerlooze. Als dat een beetje opgang maakte zou men er eerder toe overgaan iets te drukken, dan als de naam des schryvers geheel onbekend is.

Ik ben dikwyls mismoedig, en heb buyen dat ik niets kan voortbrengen.

Ik schryf zoo weinig omdat ik niets te schryven heb, en myne vingers zyn moe, ik heb er de kramp in. Het is maar jammer dat ik zelf niet weet of myn werk wat waarde heeft. Het komt me telkens zoo onbeduidend voor, en dan weer niet.

IX.

Brussel, 28 Sept. 1859.

Beste lieve! Ik heb uw brief van 23. Van R +

heb ik antwoord. Wat den toon aangaat heel lief en welwillend, doch de inhoud zou ieder ander afschrikken om zich illusien te maken over het verdienen van brood door letterkunde.

Gy moet weten dat ik geschreven heb aan zekeren heer Dronryp, omdat diens naam het duidelykst te lezen was onder de onderteekening myner benoeming als R +. Ik zond hem een gesloten brief met verzoek dien aan het kapittel te geven. De brief dien ik nu ontving was van W. J. C. van Hasselt, Keizersgr. b. d. Amstel. Ik geloof dat dat Copes van Hasselt is. Enfin, die Heer v. H. schreef dat hy weinig in de theaterwereld bekend was, maar door bemiddeling van v. Lennep (die ook, schynt het, R + is, want hy zegt Br. van Lennep) zou hy voor my doen wat hy kon. Doch zeide hy, ik moet u zeggen dat het in Holland al zeer bezwaarlyk is door letterkunde te bestaan, want v. L. had hem gezegd dat als eene directie voor een stuk *f* 25 (!) gaf, dat dat al veel heette. (Laat u dit niet verdrieten, beste, gy zult zien dat ik geen moed verlies.)

Toch heb ik myn stuk gezonden, maar er by geschreven dat ik niet beweer dat myn stuk meer dan *f* 25 waard is, maar dat de pyn zooiets uit nood te moeten verkoopen, niet met *f* 25 kan betaald worden. Dus zeg ik, ik verzoek u, het

aftestaan voor niets! Doch ik wil myn naam niet op de affiches hebben, want daar men in Holland, dom genoeg, dikwyls een vooroordeel heeft tegen menschen die frivole dingen schryven, en ik misschien later nog weer in betrekking komen zal, daarom wil ik onder een anderen naam gedrukt of gespeeld worden. Ik noem my MULTATULI, dat is: ik heb veel gedragen. Welnu, als nu myn stuk gespeeld wordt, dat nooit zoo spoedig zyn kan daar de repetitien enz. veel tyd weg nemen, hoop ik, niet lang daarna klaar te zyn met myn boek en als dat dan met den naam MULTATULI in de wereld komt, die als myn stuk een beetje lukt, gaauw in de gedachten komt, omdat hy zoo vreemd en toch welluidend klinkt, dan moet dat op myn boek doen letten. En dat boek, beste Tine, moet ons er boven op helpen. God geef radikaal. Want al is dan de letterkunde nog zoo schraal beloond in Holland, ik hoop dat men voor myn boek een uitzondering maken zal, omdat het boek zelve eene uitzondering wezen zal. Ik heb u reeds gezegd dat ik zoo dikwyls verander van stemming daarover, maar sedert den laatsten tyd ben ik er weer zeer mee ingenomen. Ik kan niet zeggen dat ik hard voortga, maar ik ben daarover niet zoo verdrietig als gy zoudt meenen, omdat dikwyls als ik niet kan werken (eerst de kou en nu, na

de warmte, weegluizen die my 's nachts beletten te rusten en dan ben ik 's morgens zoo heet van huid en niet dispos) omdat die bezwaren niet van myn geest komen, waarvoor ik toen ik aanving bang was. Die vrees is geheel voorby. Alles is weer aufgesprudelt en wat dạt aangaat, kan myn pen my niet volgen. Ik hoop den styl zuiver en goed te maken en over het geheel (kassian als het mislukt!) maar over het geheel geloof ik dat myn boek opgang maken zal en moet! Ik ben zeker dat men in recensien er stukken uit overschryven zal. En dat men zeggen zal: wie is die MULTATULI? En de koning zal er een exemplaar van hebben! Ik gaf er veel voor u by my te hebben om u voor te lezen, ik voel die behoefte telkens als ik weer wat af heb, en toch beste lieve engel, hoe naar het klinkt, ik geloof dat het afzyn voor myn boek goed is. Als wy by elkaer zyn zeg ik u alles en dat is eene altyd openstaande veiligheidsklep voor geest en poezie en alles... juist omdat wy zoo innig samen zyn. Ik had dan ook dadelyk na ons scheiden niet kunnen schryven, en toen ik hier in Brussel begon was ik zeker 14 dagen lang van meening dat ik òp en leeg was. Nu, dàt is niet waar en daarom ben ik zoo bly en zoo vol hoop.

Ik durf na wat ik zelf weet van Holland en

wat v. Hasselt schryft, toch beweren dat men myn boek betalen zal, want ik zal de lezers aangrypen zooals ze nooit aangegrepen zyn. Zeg daarvan niets, want men noemt dat malle verwaandheid... maar ik heb een proef op myn werk. Als ik niet gestoord word door uiterlyke dingen, schryf ik zoo gaauw dat ik over twee dagen er niets meer van weet. Dan lees ik hard op, en als iets vreemds, wat ik voor weinig tyds maakte, welnu, dat komt my dan dikwyls heel goed voor.

Nu vraag je wat ik schryf. Lieve engel 't is zoo'n raar boek. Voor ik begon liep ik verdrietig rond en bedacht of ik over onze positie en het infame gouvernement aan den koning zou schryven? Maar ik zag dan zulk een brief daar liggen en vraagde my af wat zyn lot zou zyn? Zyn lot ware aan het ministerie van Kolonien te worden gezonden, en een minister kan zich zoo gaauw van iets afmaken. Als ik aan den minister had geschreven kreeg ik ten antwoord: ga naar Indie, de G. G. heeft het regt u te plaatsen. Welnu, myn boek is in den vorm van een karakter roman of een vertelling, een protest tegen onze ellende, maar ik schryf het zoo dat het tevens een onderhoudende lectuur wordt, en dat zeer velen niet zullen gissen dat het een officieele strekking heeft.

Maar het Gouvernement en de ministers zullen het moeten opvatten als een beroep op het nederlandsche volk tegen alle de beroerdheden van het bestuur. Op eens komt my daar eene vergelyking in den zin die u de strekking zal doen vatten. Het is een protest tegen onze positie even als »De hut van oom tom« tegen de slaverny. Het moet overal gelezen worden als lectuur van vermaak, en dat besef moet de regering dwingen er op te letten omdat men geen boek dat in aller handen is, ter zyde leggen kan als een brief. Als myn werk goed opgenomen wordt, en goed gerecenseerd, is elke gunstige recensie een bondgenoot voor my tegen de regering, en welligt doen zy dan uit vrees, wat zy niet zouden doen uit regtvaardigheid.

Ik gis byna de helft aftehebben of een derde. Maar ik merk onder het schryven dat ik stof in myn hoofd heb voor vele boekdeelen. Hoe ik het gedrukt kryg is de vraag, maar ik hoop zoo te schryven dat er zyn zullen die als ze het handschrift lezen, borg willen staan voor de kosten van de eerste uitgaaf. Want ik bouw op meer uitgaven. Als nu al die hoop weer ydel en ongegrond is, neemt dit toch niet weg dat het my voor het oogenblik moed geeft en dat is al veel.

A propos, als gy later in de courant iets leest

van myn tooneelstuk denk dan dat het heet »de bruid daarboven« en niet »de eerlooze« door MULTATULI.

Ook daarom moet ik onder een vreemde naam beginnen, omdat myn boek onder een vreemde naam in de wereld moet, ik zal u zeggen waarom. Er zyn vele scherpten in. Nu weet de regering en alle indische menschen heel goed dat ik het schryf, maar het volk moet in twyfel staan of het een roman is, wel op waarheid gegrond, maar toch verdicht en opgesierd. De zaken die ik mededeel zyn toch zóó dat men er over moet twisten òf het waar is. Niets zal my liever zyn dan dat men het betwyfelt. Daarop kan dan gebaseerd worden het uitgeven van bewyzen, die men lezen zal zoodra het in verband staat met eene kwestie over een veelgelezen boek, maar die niemand zouden interesseeren als dat boek niet was voorafgegaan. Nu, by dat alles wat ik voorzie wil ik het aan my houden of ik al dan niet als Douwes Dekker voor den dag wil treden. Kortom, ik heb hoop op myn boek.

Ik ben nu te veel vervuld met myn werk om u op alles te antwoorden wat gy schryft. Het eenige wat ik u verzoek is dat gy tracht u staande te houden en geen moed te verliezen. Jy komt ook in myn boek, ik heb je juist gister avond een

ondeugende streek laten uitvoeren, hoor beste lieve tine, myn tine, je bent myn lieve hart. Och, ik las je zoo graag wat voor. Ik geloof waarachtig dat er veel geest in is. Het is vroolyk, koddig, men zal hoop ik lagchen, en dan stuit men op eens op een passage die zeer ernstig is. Ik kan het niet beter vergelyken dan dat ik het publiek iets zeer scherps ingeef in een lekker omhulsel. Myn boek zal zoo zyn dat al werd het niet gedrukt, en alleen door Jan in manuscript gelezen, dat hy zich schamen zal over zyn vragen: wat heb je gewerkt? Och, ik wou je zoo gaarne voorlezen, maar liever nog zend ik je het handschrift als het af is. Maar lieve, wacht dat nog lang niet, hoor! Ik zal zoo gaauw werken als ik kan, maar overhaasten tot slordigheid in styl enz. doe ik niet. Myn boek zal ook een antwoord zyn aan van Heeckeren en mevr. Bekking! Houd goeden moed. Ik hoop het Gouvernement te dwingen door de publieke opinie.

Ik heb aan den heer van Hasselt geschreven: »Gy vraagt welligt uit discretie niet hoe het komt dat ik zoo arm ben, ziehier copy van een brief aan Duymaer van Twist. Daarin kan je 't precies lezen.«

Gy kunt aan Jan zeggen dat ik een boek schryf, een roman of zoo iets. De titel zal waarschynlyk

zyn: »De koffyveilingen der nederlandsche Handelmaatschappy.« Ik ben zeker dat je dien titel heel gek vindt, en niet geschikt om aan lezers van een leesgezelschap te bevallen. Maar als men het leest ziet men dat die titel een satire is. De eerste regels zyn:

»Ik ben makelaar in koffy. (Lauriergracht n°. 37). Het is myne gewoonte niet romans te schryven of zulke dingen, en het heeft dan ook lang geduurd voor ik er toe overging een paar riem papier extra te bestellen en het werk aantevangen dat gy zoo even in de hand naamt, en dat ge lezen moet, — als gy makelaar in koffy zyt, — of als gy iets anders zyt.«

Eenige bladen verder staat er:

».. De inlichtingen die ik in die bundels vond zyn niet van dien aard dat Last & Co. (dat was de firma van den zoogen. schryver) het nut er van voor zich alleen houden kunnen. Als dit zoo ware begrypt ieder dat ik niet de moeite nemen zoude een boek te laten drukken wat Busselinck en Waterman ook te lezen krygen, want wie een concurrent op den weg helpt is een gek. Dat is myn principe en ik leef voor de firma — (Last & Co., Lauriergracht N°. 37). Neen, ik zag in dat er ergens een gevaar dreigt dat de geheele koffymarkt bederven zou, een gevaar dat alleen door de vereende krachten van alle makelaars kan afgewend worden, en zelfs is het mogelyk dat die krachten daartoe nog niet toereiken, en dat ook de suiker raffinadeurs...

Frits zegt dat men raffineurs moet schryven, maar ik schryf nadeurs, en dat doen de Rozenmeyers ook, en die doen in suiker. Ik weet wel dat men zegt »gerafineerde schelm« en niet »gerafinadeerde schelm« maar dat komt daarvan dat men zich van een schelm zoo kort mogelyk afmaakt.

Ik geloof dat ook de suikerraffinadeurs en de handelaars in indigo er by noodig zullen wezen.

Als ik zoo al schryvende nadenk komt het my voor dat zelfs de scheepsreederyen er eenigzins in betrokken zyn, en de koopvaardyvloot...

Zeker, dat is waar, en de zeilenmakers ook, en de ministers en de armbesturen, en de pasteibakkers, en de galanteriekramers, en de scheepsbouwmeesters, en de groothandelaars, en ook die in 't klein verkoopen, en de huisbewaarders, en de tuinlui. . .

't Is zonderling hoe de gedachten onder het schryven in iemand opkomen... myn boek gaat ook de dominees aan, en de molenaars, en wie holloway-pillen verkoopen.

En ook de likeurstokers, en de vrouwen, en de pannenbakkers, en wie van staatsschulden leven, en de touwslagers en de wevers en de slagers.

En de klerken op een makelaarskantoor, en de kinderen van al die menschen.

En de aandeelhouders van de nederlandsche Handelmaatschappy.

En alle anderen ook.

En den koning ook!

Myn boek moet de wereld in... daaraan is niets te doen.«

Ik geef u die passage niet als mooi, maar om u een staaltje te geven van den toon van het begin slechts. Want een dertig pagina's verder komt er byv. een passage (die ik u ook weer niet voor zoo mooi geef, maar om te toonen hoe het afwisselt.)

»Geld kan men geven. Daarvoor is te koop steen en kalk, en men kan den kunstenaar betalen die een plan ontwerpt, en den metselaar die de steenen legt... maar niet voor geld te koop is het verdwaald en toch eerbiedwaardig gevoel (in de middeleeuwen namelyk) dat in een bouwontwerp een dichtstuk zag van graniet dat luid spreken zoude tot het volk, een dichtstuk in marmer dat dáár zou staan als een onbewegelyk voortdurend eeuwig gebed!«

Je begrypt dat de makelaar in koffy dit niet zegt.

Enfin, ik heb goeden moed op ons boek.

Wees niet boos dat ik niets over de kinderen schryf. Ik dank u wel voor wat gy over hen schryft.

Ik had lust aan Mevr. B. te zeggen dat het zedeloos is als resident zich in eene onderneming in te knoeyen ten laste des javaans.

X.

Brussel zondag avond
(postmerk 10 Oktober).

Lieve beste Tine! Ik heb uw briefje van 4, 5 Okt.

Het heeft my bitter bedroefd. Er heerscht zulk eene mismoedige toon in, en geen wonder! Och, ik ben ook verdrietig. Ik heb verscheiden dagen gehad dat ik niet geschikt was om te werken. Maar vandaag had ik weer animo. Ik verzeker u dat ik oogenblikken heb dat het is of ik niets in myn hoofd heb en dat alles leeg is. In den beginne heb ik dat willen vermannen, maar het baat niets. Dan maak ik een wandeling. Over het geheel geloof ik dat myn boek opgang maken zal. Zeker is het, dat, als ik het gedrukt kan krygen, het in Holland een vreemd verschynsel wezen zal. Ik kan niet goed in weinig woorden uitleggen wat het is. Het gelykt naar geen ander boek. Ik gaf zoo dol veel als ik u wat kon voorlezen. Ja lieve, je zegt dat ik je het manuscript moet sturen, dat is ook myn plan, en dan kan Jan het voorlezen 's avonds. Ik weet zeker: 1° dat hy zelf er veel moois in zal vinden. 2° dat hy zeer veel razend zal afkeuren. 3° dat hy evenzeer uitproesten zal van lagchen, als van tyd tot tyd geroerd wezen. Is dat dan niet een gek boek? Ik heb buyen dat ik myn werk afkeur, maar de slotsom is dat het heel goed is. Middelweg is er niet. Och, ik wou het zoo graag zelf eens voorlezen. Wanneer het af zal wezen kan ik niet bepalen want het hangt zoo van stemming af. Ik heb dagen dat ik geen

bladzy vorder en dat myn geest geheel gedrukt is. Ik zie op tegen dat vervloekte overschryven, dat is zoo vervelend. Ik heb idee dat D. v. T. myn boek niets pleizierig zal vinden. Het is eigenlyk een verdediging van my, en eene aanklagt tegen zyn bestuur, maar ingekleed op eene manier, dat het ook gelezen wordt door menschen die onderhoudende lectuur zoeken. Eigenlyk is het een beroep op het publiek. Maar daar niemand zich de moeite geeft om officieele correspondentie te lezen, moet myn boek het voertuig zyn waarop die wordt ingegeven als een drankje zoodat het nu al het aantrekkelyke heeft van een roman om dan eerst gaandeweg te hooren dat dit alles waar gebeurd is. Je begrypt dat die opgaaf niet makkelyk is. En toch geloof ik dat ik geslaagd ben. Er is alles in: fyne beschryving van aandoeningen, verzen, zotternyen, spot, zachte stukken, staatkundige beschouwingen. De lezer zal langen tyd niet weten waar het eigenlyk heen moet en als hy eindelyk het merkt moet het zóó zyn dat hy behoefte voelt om dóórtelezen. Als ik niet opzag tegen de port zou ik je eens een hoofdstuk uitschryven, schoon de keus moeyelyk is, want er is zóóveel verschil dat je naar één hoofdstuk oordeelende, zeker verkeerd oordeelen zoudt over de rest. Niets gelyk op het andere. Byv. zou je

in het volgend liedje dat ik een jongen laat zingen, zeggen dat dat behoort in een boek tegen het Gouvernement, een boek dat ik wil opdragen aan den koning? Dat doe ik.

MINNELIEDJE VAN SAIDJAH.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb de groote zee gezien aan de Zuidkust toen myn vader dáár was om zout te maken.
Als ik sterf op de zee, en men werpt myn ligchaam in het diepe water, zullen de haayen komen,
Zy zullen rondzwemmen om myn lyk en elkander vragen, wie van ons zal dat ligchaam verslinden dat daar daalt in het water?
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het huis zien branden van Pa-anso, dat hy zelf had in brand gestoken omdat hy mattaglap was.
Als ik sterf in een brandend huis zullen er gloeyende stukken hout vallen op myn lyk;
En buiten het huis zal groot geroep zyn van menschen die water werpen om het vuur te dooden.
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb den kleine Si oena zien vallen uit den klapperboom toen hy eene klapper plukte voor zyne moeder.
Als ik val uit een klapperboom zal ik dood nederleggen aan den voet in de struiken, als Si-oena,
Dan zal myne moeder niet schreyen want zy is dood! Maar anderen zullen roepen: »zie, daar ligt Saïdjah!« met harde stem.
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb het lyk gezien van Palisoe, die gestorven was van hoogen ouderdom, want zyne haren waren wit.
Als ik sterf van ouderdom met witte haren zullen de klaagvrouwen om myn lyk staan
En zy zullen misbaar maken even als de klaagvrouwen by Pa-lisoe's lyk, en ook de kleinkinderen zullen schreyen, en luid
Ik zal het niet hooren.

Ik weet niet waar ik sterven zal.
Ik heb velen gezien te Badoer die gestorven waren, men kleedde ze in een wit kleed en begroef ze in den grond.
Als ik sterf te Badoer, en men begraaft my buiten de dessah, oostwaarts tegen den heuvel, waar het gras hoog is,
Dan zal Adinda daar voorbygaan en de rand van haar sarong zal zachtkens voortschuiven langs het gras...
Dàt zal ik hooren.

Zeg me eens of je dat niet lief vindt? Ik moet bekennen dat ik er mee ingenomen ben. Ik zou dat aan niemand anders zeggen, maar ik geloof dat het de ware idyllische weemoedige toon is dien ik noodig heb om te doen belangstellen in Saïdjah, die door de beestachtige onderdrukking in Lebak naar de opstandelingen in de Lampongs wordt gedreven en daar den dood vindt onder de bajonetten der hollandsche helden.

En telkens komt er in myn boek voor: »Denk je dat ik een verdichtsel schryf? Neen, het is de waarheid, ik kan het bewyzen. Nu wel niet van dien Saïdjah juist, maar dat doet er niet toe. Ik

zal u de namen noemen van zes en dertig personen met hun woonplaatsen in één district van Lebak dien men hunne buffels heeft afgenomen in ééne maand.« (Dat is waar, ik heb die namen).

Och, ik wou je zoo graag de aanspraak voorlezen van een nieuw Assistent-Resident die zyne betrekking aanvaardt. Hy heet Max Havelaar (dat ben ik). Maar die aanspraak is te lang om afteschryven. Ik heb die gemaakt juist zooals ik spreek, en ik geloof dat het my goed gelukt is.

[In 1879 publiceerde het Soer. Handelsblad de vertaling van een officieel stuk dat de redactie toevalligerwyze in handen gekregen had. Het was een proclamatie door den resident van Menado in 1851 aan de bewoners van de Minnehassa gericht en gesteld door den toenmaligen Secretaris der residentie, Douwes Dekker. Ik laat het hier volgen daar er uit blykt hoe goed het MULTATULI gelukt was te schryven zooals hy als ambtenaar gesproken had.

»PUBLICATIE.

De Resident van Menado,

Brengt mits dezen ter kennisse van alle Inlandsche ingezetenen der Minahassa het volgende:

Inwoners der Minahassalanden, hoofden en geringen!

Het is velen uwer bekend, hoe het Nederlandsch-Indisch Gouvernement tot twee malen toe een zeer hoogen ambtenaar als kommissaris herwaarts heeft ge-

zonden om te onderzoeken, wat er konde gedaan worden ter bevordering van uw welzyn.

Vervolgens ben ik aan het hoofd gesteld dezer residentie met den bepaalden last, dat onderzoek voort te zetten en van den uitslag myner onderzoekingen aan het Gouvernement mededeeling te doen.

Reeds voor langen tyd heb ik daaraan voldaan en myne voorstellen hebben ingang gevonden in het hart des grooten Bestuurders te Batavia, die gelyk ik, niets liever wenscht dan uw geluk te bevorderen, en zulks zoowel door vermeerdering uwer bezittingen, als door voortdurende verbetering uwer gemoederen, die uwer vrouwen, kinderen en kindskinderen.

Als een gevolg daarvan deel ik u thans mede, dat van af het begin des volgenden jaars, dat is juist heden over negen maanden, zal worden ingevoerd een geheel nieuwe regeling van zaken.

Reeds voor langen tyd, en wel voor ik den grooten Heer te Batavia het noodige bericht zond, heb ik die geheele regeling met u, Hoofden der Minahassalanden, besproken. Ik weet, dat gy die regeling goed keurt, in allen gevalle daarmede bekend zyt, doch ik acht het niet onnoodig de hoofdpunten derzelve in dit myn geschrift ten volle uit te leggen, en daarby te voegen de vermaningen die een goed vader aan zyn kind geeft, als het een nieuwe loopbaan intreedt.

Ontvangt ze dus gelyk een gehoorzaam kind die ontvangt, wetende, dat ze komen van een vader, die dat kind lief heeft!

Tot nog toe waart gy verplicht de ryst, díe gy voortbracht, te leveren aan het Gouvernement, en gy ontvingt daarvoor betaling.

Die betaling was laag gesteld, en het Gouvernement verkocht die ryst met winst.

Dat was zeer billyk, want de groote kosten, die noodig waren om uw land zoodanig te besturen, dat gy daarin met vrouwen en kinderen veilig en aangenaam leven kondet, moeten natuurlyk eenigermate vergoed worden.

Men noemt dat: belasting (Hassil) en zoodanige belasting wordt betaald in alle landen der wereld.

Ook gy hebt daaraan altyd getrouwelyk voldaan, en daarvoor de bescherming des Gouvernements genoten.

Doch nu is het op myn berichten den grooten heer te Batavia gebleken, dat de wyze, waarop die belasting geheven is geworden, niet goed voor u is.

Het aanplanten van ryst namelyk, die later tegen een geringen prys aan het Gouvernement geleverd worden moest, was u niet zoo aangenaam, als het geweest zoude zyn, wanneer gy daarover de vrye beschikking hadt gehad.

Welnu, van af 10 Januari des jaars 1852, zult gy met uwe ryst kunnen verrichten wat gy wilt.

Gy zult dezelve vryelyk mogen verkoopen aan ieder, die u daarvoor een hoogen prys biedt.

Daar ik echter bevreesd ben, dat de geringe lieden misschien uit onervarenheid hun ryst goedkooper zullen verkoopen dan ze waard is, en daar ik niet wil, dat

iemand van uwe onnoozelheid misbruik maken zoude, om uw product te verkrygen voor lage pryzen, heb ik (gelyk gy gezien hebt) op vele plaatsen pasars laten oprichten, waar ieder, die ryst noodig heeft, komen kan, om ze tegen een billyken prys van u te koopen en wel tegen gereede betaling.

Verkoopt dus altyd uw ryst op die markten; daar zult gy het meeste geld er voor ontvangen; want als gy buiten die markten verkoopt, ben ik bevreesd, dat gy te weinig krygt.

Neemt ook nooit voorschotten op ryst, die nog te velde staat. Wie u dat aanbiedt of geeft is zekerlyk van voornemen u minder voor uw ryst te geven dan ze waard is.

Voor het verkoopen op die markten zult gy hoegenaamd geen betaling behoeven te doen, noch pacht, noch belasting, noch wat het zy.

De ryst zal zekerlyk zeer duur worden, dat is:

Gy zult zeer veel geld voor uw ryst kunnen ontvangen.

Ieder, die thans nog ryst zeer goedkoop uit het pakhuis kan koopen, moet nu zyn ryst van u trachten te koopen op de marktplaatsen, die ik heb laten oprichten.

Wie dus veel ryst heeft, zal weldra ryk worden.

Bedenkt nu eens, hoe nuttig en voordeelig het voor u zyn zal met vlyt en yver de rysttuinen te bewerken.

Vergeet niet, dat gy voor de opbrengst uwer verkochte ryst kleederen voor vrouw en kinderen koopen kunt, of andere zaken, die gy begeert.

Maar bedenkt ook, dat hy, die geen ryst voortbrengt

of die ze zelf verteert, arm en ellendig blyven zal ten einde toe.

Want er zullen er zyn, die, wanneer zy ryst hebben geoogst, dezelve zullen opeten, en dit zoude zeer verkeerd zyn, want op die wyze zoudt gy het werk van vele maanden in een oogenblik verteren.

Wat opgegeten is, is weg, en gy zyt dan weder ouder geworden, maar niet ryker.

Doch als gy uwe ryst verkoopt, en het geld bewaart of daarvoor goede blyvende zaken koopt, zult gy uwen kinderen en kindskinderen fraaie huizen, vele goederen en eenen goeden naam nalaten.

Daarvoor zult gy nog na uwen dood gezegend worden.

Gy zult ook voortaan belasting blyven betalen. Ik heb u reeds uitgelegd hoe billyk dat is.

Het zal echter niet te veel zyn voor uwe krachten en bovendien zyn er nog middelen gevonden om u zulks zeer licht te maken.

Tot nog toe hebt gy uwe koffie moeten brengen naar de pakhuizen, hetzy te Menado, hetzy te Kema, hetzy te Amoerang.

Ik heb ingezien, dat dit niet aangenaam voor u is, het is voor velen te ver.

Ook is het niet goed, dat gy gedurig uwe werkzaamheden verlaat.

Gy hebt gezien, dat daaraan gedacht geworden is, want overal heb ik in de Minahassa onderpakhuizen doen oprichten, en kan ieder zyn koffie brengen naar welk pakhuis hy verkiest of wat slechts het naaste by is.

Gy zult daar dadelyk voor uwe koffie betaald worden, zoodat gy elken dag geld ontvangt en dus zeer gemakkelyk uwe belasting aan het Gouvernement betalen kunt.

Gy begrypt nu van zelf, hoe noodig het wezen zal in tyds te zorgen, dat gy ook andere middelen ter voeding voortbrengt dan ryst.

Die ryst zal zoo duur worden, dat gy u daaraan arm zoudt eten.

Verkoopt ze dus, zooals ik u gezegd heb, maar plant dan ook andere voortbrengselen, waarvan gy u voeden kunt: miloe, oebie, pataten, pisang, beteh, katjang of andere aardvruchten; daarvoor moet gy zorgen, opdat gy niet te eeniger tyd honger lydt met uwe huisgezinnen.

Wie nu dat alles doet gelyk ik zeg, dien zal het welgaan. — Wie lui zal wezen en onverschillig, wie niet luistert naar myne woorden, zal zekerlyk ongeluk over zyn hoofd halen.

Hoofden der Minahassa! Gy vooral behoort te letten op myne waarschuwingen. — Een gering man is slechts verantwoordelyk voor zyn eigen lichaam en ziel. — Maar gy, hoofden, hebt te zorgen voor duizende lichamen en zielen.

De geringe man is dom en begrypt misschien myn woorden niet goed: maar gy bevat wel wat ik bedoel, — en gy zyt er van overtuigd, hoe ongelukkig de gevolgen zullen wezen, als men myn vermaningen verwaarloost.

Een hoofd, dat gezag heeft, is verantwoording schuldig omtrent de handelingen zyner onderhoorigen.

Wanneer ze lui zyn is het zyn schuld.

Dus zal het ook zyn schuld wezen, als ze later ten gevolge van die luiheid ongelukkig worden.

Spreekt dus met uwe ondergeschikten, gelyk ik thans tot u spreek, liefhebbend, maar nadrukkelyk.

Moedigt ze aan te doen wat ik gezegd heb. — Let er gedurig op of het geschiedt — vermaant de nalatigen, pryst de vlytigen en vooral: gaat goed vóór.

Zoo zal uw welvaart toenemen met die der bevolking. — Zoo zult gy hoe langer hoe meer inzien, dat er geen grooter geluk is, dan geluk te geven, dat de rykdom van een hoofd bestaat in de tevredenheid zyner onderhoorigen!

Zoo zult gy rustig leven, kalm sterven, en lang na uwen dood zullen duizenden u pryzen.

Dat vertrouw ik van u!!!

MENADO, den 1sten April 1851.

In kennisse van my
E. DOUWES DEKKER,
Secretaris.

De resident voornoemd,
R. SCHERIUS.]

Of myn boek bevallen zal weet ik niet. Maar dat het opgang maken zal, houd ik voor zeker. Er zullen passages in staan die doen trillen, dat beloof ik je. (Ik schryf zoo knoeyerig omdat ik kramp in de vingers heb).

En dan komt er een hollandsche makelaar in, die op den weg des Heeren wandelt, maar tegelykertyd graag veel geld verdient aan de koffy.

Ik ben zeker dat je zult lagchen om dien man, schoon hy eene scherpe satire is op de hollandsche geest. Ik zeg nog eens, dàt is geen reden om te bevallen, maar wèl om opgang te maken. En ik draag het op aan den koning, dien zal ik toe-spreken op het slot.

Heb je aan Jan gesproken over myn poging om geld te verdienen met schryven? Och, wat zyn wy arme menschen. Houd u staande tot ik u myn manuscript kan zenden. Ik ben bitter bedroefd dat ik u nu niet by my heb. Misschien als Jan myn boek leest en als ik het kan laten drukken dat hy my dan wat helpen wil om in Holland te komen. O God, ik weet niet hoe het moet. Maar ik mag nu niet toegeven aan moedeloosheid, want dan kan ik niet werken. Och, ik wilde u zoo gaarne by my hebben, en Edu, en de kleine. Wat is dat toch voor een beestachtig verzinsel dat men zegt dat ik niet aan u hecht? Dat is infaam. Hoe komt men daaraan? Maar lieve, je antwoordt nooit als ik je iets vraag. Ik heb je zoo dikwyls gezegd: vraag dan of Jan werk voor my weet! Hy zegt altyd: »ik zou«, »ik zou« ... Laat hy my dan eens aantoonen wáár en hoe hy wat zou zouwen. Hebt ge hem gezegd dat ik schreef? En wat heeft hy daarop geantwoord? Vraag hem of hy, als myn boek af is, my een boekverkooper

kan bezorgen die het uitgeeft. Ik ben borg dat de kosten ten minste er uitgehaald worden, en dat men my voor een volgend boek geld biedt. Want, bevallen of niet, gelezen en gekocht zal het worden, zelfs juist door wie er het meest kwaad over zyn.

Ik heb nog geen bericht over het spelen van »De bruid daarboven.« Ik denk dat het in beoordeeling is. Maar eigenlyk doet het er minder toe of ze haast maken. Hoe minder tydsverloop er is tusschen den naam MULTATULI voor het eerst, en myn boek dat ik nu schryf, hoe beter. De vertooning van den Eerlooze moet alleen dienen als introductie van den naam.

Ik begryp nu weer niet waarom van Heeckeren het geld niet gezonden heeft als het op 1e Oct. disponibel was. Lieve engel, ik weet waarlyk niet hoe wy moeten doen met het geringe overschot. Ik ben hier nu al een week of zes en helaas zonder accoord. Ik denk wel 150 frank schuldig te zyn. Men is altyd nog beleefd, maar dat kan niet altyd duren. God, God, als Jan toch zulk tobben eens ondervond, en dan met zooveel zorg en smart een boek te schryven.

.... beste, als er van dat geld nog iets overschiet, moet gy voor u en de kinderen wat koopen aan kleeren, maar weer aan den anderen kant,

als ik hier niet blyven kan door wat te betalen, kan ik myn boek niet afkrygen. God weet het...

.... Lieve engel, ik heb geen geld voor te frankeeren. O God wat is dat alles bitter! Dag beste beste trouwe Tine, die zooveel lyden moet om mynentwil. Ja, ik zou ook wel dood willen zyn. God, is dat lyden! Ik kan nu van avond niet meer werken, dat is altyd als ik aan u geschreven heb. Ook is myn hand zoo moe. Och wat zag ik graag de kinderen eens. En myn beste Edu, myn hart is vol...

.... arme engel, uw lot is wel hard. God hoe moet dat eindigen. Ik ben nu van avond bedorven voor myn werk...

.... Myn boek houdt in zich een soort van verdediging. Als gy spreekt over myn werk, zeg dan dat gy my gezegd hebt, dat het myn pligt was tegenover zooveel laster my te doen kennen, en dat ik van my zelven goeds zeggen mag en moet, goeds dat wáár is, dewyl zooveel ellendelingen kwaad van my zeggen, dat niet waar is. Dat gy my gezegd hebt verpligt te zyn de zaken by den naam te noemen, en dat men my niet kwalyk nemen mag, dat ik my in de hoogte steek, want dat het myne verdediging is, en het eenige middel om myne vrouw en kinderen weer te zien. Ik zeg dit nu reeds omdat ik in myn

boek dien Havelaar voorstel als zeer miskend. Wie dus weet dat ik dit zelf ben, zal dadelyk weer daaruit een wapen maken tegen my, en even als D. v. T. de zaken zelf voorbygaan om my te beschuldigen van ingenomenheid met my zelven. Het is zeer onregtvaardig maar het is zoo. Als iemand beschuldigd is van diefstal en hy brengt dan bewyzen by van eerlykheid om zich te verdedigen is het absurd hem dat kwalyk te nemen en hem voortewerpen dat hy zich beroemt op zyn inborst. Wat moet de arme beschuldigde dan doen? zwygen?

Kus Edu en Nonnie. Och, ik ben zoo bedroefd...

XI.

Brussel 13 Oct^{r} 's avonds.

Lieve beste hart! Ik ben verrast van uw briefje want gy kondt myn laatste nog niet ontvangen hebben. Ik zou u nu niet dadelyk antwoorden als het niet was om u uit den brand te helpen met die geloofsbelydenis, waarvan straks meer.

Lieve beste, myn boek is af, myn boek is af!

[Al de laatste uitvoerige brieven zyn zeer nauw en met kleine letter geschreven, tot het pynlyke toe. Maar deze brief begint met gewoon schrift, soms wordt het wyd, en dan is er als iets juichends zelfs in de letters.

Alle die ooit brieven waarin gevoel geuit werd, van MULTATULI ontvingen, zullen weten hoe vol uitdrukking zyn handschrift kon zyn.]

Myn boek is af! Hoe vind je dàt? Ik moet nu copieeren, maar het boek is af. En ik sta u borg dat het opgang maakt. Het zal als een donderslag in het land vallen, dat beloof ik je. Ja, ik weet wel dat het Hollanders zyn, maar ik heb ook geschreven! En, lieve engel, jy komt er in, en Edu, en myn boek is een antwoord aan de menschen die geld van ons moeten hebben. Je weet niet, wat er in dat boek zit. Als het gedrukt is zet ik een advertentie in de courant: »MULTATULI vraagt een betrekking als redacteur,« en ik ben zeker dat ik een plaats kryg. Je zult trillen by het lezen, en anderen ook. Ik weet zeer goed dat er veel inkomt dat Jan byv. zeer afkeurt, maar ik mag my niet daaraan, noch aan iets anders storen, want by zoo iets moet vryheid zyn. Ik geloof dat myn boek ons aan brood zal helpen, want dat ik daarna dadelyk geld zal kunnen krygen voor een manuscript, en dan kom ik in Holland en wy zullen by elkaar zyn. Beste Engel, wat zeg je daarvan? Laat van Heeckeren naar de hel loopen! Ook hem en zyns gelyken antwoord ik in myn boek. Het is opgedragen aan E. H. v. W. met eenige fransche regels die

ik uit een boek citeer, regels die u pleizier zullen doen, trouwe lieve Tine.

Ik ben zoo bly als een engel.

Vraag aan Jan of hy myn boek wil laten drukken, onverschillig of hy den inhoud goedkeurt. Want dat het uitgeven van myn boek noodig is om aan den kost te komen. Zeker wordt er genoeg op gewonnen om hier aftebetalen, dan kom ik by u. In een maand heb ik een tweede klaar en daarop zal men my geld geven, dat verzeker ik u, want men zal gezien hebben dat MULTATULI verkocht wordt.

Ik heb niets gehoord van myn stuk. Van Hasselt schryft my niet. Ik begryp niet wat dat beduidt. Maar ik heb in eene courant gezien dat er in Frascati een nieuw hollandsch stuk in studie is: De Redder. Het zou my niet verwonderen als dat myn stuk was en dat ze den titel hadden veranderd. Goed, mits, zooals ik bedongen heb, de naam MULTATULI op de affiche komt. Men moet dien naam leeren kennen. Maar dat tooneelstuk beduidt niets, myn boek is wat anders! Het slot is een kort toespraakje aan den koning. Och, lieve engel, ik las het u zoo graag voor.

Dat het gaauwer af is dan ik dacht komt wyl ik onder het schryven my bekort heb, om vele redenen. Ik vond dat ik moest afbreken om zeke-

ren indruk niet te bederven. Je hebt nooit zoo'n boek gelezen. Je zult in het begin niet weten waar het heen moet, maar als ik zoover ben dat het publiek het drankje moet slikken, heb ik gezorgd dat men het niet uit de hand kan leggen.

Nu moet ik aan dat ellendige copieeren. Ik zal myn boek aan u zenden om te lezen. Gy moet het eerst alleen lezen, en dan aan Jan geven. Ik zal u in staat stellen een paar punten te verdedigen waarop ik aanvallen verwacht, vooral van hem. Maar ik ben ook zeker dat hy er liefs in vinden zal, en ook veel dat hem zal doen lagchen, ofschoon dat alles byzaak is om den donderslag van het slot te doen uitkomen. Ik houd het er voor dat er talent is in myn boek, en dat het opgang maken moet, zelfs by de menschen die het een slecht, gemeen, afschuwelyk boek vinden. Liever slecht, gemeen en afschuwelyk, dan òngelezen en ònverkocht. Maar ga nu niet denken dat ik een gemeen boek heb geschreven. Dat begryp je wel.

Zeg niet teveel aan Jan dat ik opgang maken wil om den broode, want hoezeer dat heel vergefelyk is aan iemand die zyn gezin ziet hongerlyden, zou hy er my alligt een verwyt van maken. Myn boek is onze geschiedenis, maar verhaald op een manier die treffen moet. Ik zal zoo gauw copieeren als ik kan om het je te zenden. Vraag

aan Jan of hy de port wil betalen aan v. Gend als het af is.

Nu wat die geloofsbelydenis aangaat, doch eerst een woord vooraf, een ernstig woord.

Gy zyt arm, uw familie stoot u terug omdat gy »den Heer« hebt verlaten. Jan geeft u genadebrood. En schoon hy niet zoo fiemelt met den Heer, is hy toch — en dat weet hy — niet zoo liberaal als gy en ik. Nu vraagt hy u onder toereiken van dat genadebrood naar uw geloof. Is dat niet wreed? Is het niet of de algerynsche zeeroover een christengevangene vraagt wat hy van Mahomed denkt?

Gy hadt kunnen antwoorden: Jan, myn pligt is te gelooven wat de man gelooft die de magt heeft myn arme kinderen op straat te zetten. De arme heeft geen regt op een eigen geloof.

Ik zeg dit vooral met het oog op zyne ontevredenheid toen Edu gezegd had: »die stok is onze lieve Heer.« Als hy weer onder ons dak is, mag hy zeggen: onze lieve Heer is Grietje of pierewiet.

Myn god is daardoor niet beleedigd, maar myn god zou het kwalyk nemen als men het brood van den arme bestreek met gal!

Maar gy moet een opstelletje hebben. Ik gaf het liever niet, omdat myn en uw geloof zoo

negatief is. Ons geloof is niet te weten wat wy te gelooven hebben. Wy zyn zoo knap niet als al die menschen die zeggen: zóó is het, of: ik geloof dat het zóó is. Wy zyn nog altyd aan het zoeken, en de eenige byna-zekerheid die wy hebben is dat wy nooit vinden zullen, niet omdat wy niet zoo goed zochten als een ander, maar omdat wy niet zoo gaauw tevreden zyn met het gevondene.

Nu de belydenis. Ik weet niets (uitbreiding van die onwetendheid volgens de voorafgaande acht regels). Veel zegt my dat er een god is, want alles kan niet voortgekomen zyn door niets, uit niets. Maar veel zegt my dat er geen god is. Voornamelyk 1° De volmaaktheid der natuurwet, die nooit afwykt en dus iets machinaals heeft, wat ik niet kan overeenbrengen met werkzaamheid en onmiddellyke zelfbeschikking, zooals toch het werk zou moeten zyn van Almagt. Een koning met een VOLMAAKTE constitutie heeft niets te doen. Niets doen is onvereenigbaar met alles doen of almagt.

2° Ik begryp niet dat er een god is: omdat ik niet weet dat er een god is. Want ik heb behoefte aan die wetenschap. Als er dus een god was, zou hy (dezelfde die in de natuur alles heeft geregeld naar de behoefte der individuen, planten, dieren, alles!) my niet verstoken hebben van eene

zekerheid die voor my zoo groot belang heeft.

Daaruit volgt dat er òf geen god is, òf dat er wel een god is, maar dat hy niet noodig heeft geacht zich aan my te openbaren. In het laatste geval moet ik aannemen dat er door hem aan my hulpmiddelen zyn gegeven die in de plaats staan van wat ik anders zoude putten uit kennis van Hem en zyn wil. Die hulpmiddelen kunnen niet anders zyn dan 1° onderzoek en 2° de ingevingen van myn hart.

1° Onderzoek. Ik heb onderzocht, ik onderzoek voort, maar vind niet. (Niet zoo gaauw tevreden als anderen).

2° Ingevingen van myn eigen hart. Die kunnen dwalen, maar de onbekende God straft niet, of is niet verstoord over fouten die uit het hart komen. Want ik zelf, als gelukkig mensch, vergeef die fouten. Ik zou dus dien onbekenden God beleedigen als ik hem voor kleiner en kwalyknemender hield dan my zelf.

Slotsom:

Ik weet niet of er een god is.

Als hy er is moet hy goed zyn.

Hy zelf behoeft myn diensten niet.

Ik dien hem door te trachten goed te zyn zooals ik my hemzelf voorstel.

Als rigtsnoer daartoe heb ik alleen myn hart.

En waar ik dwaal, hetzy in inzigt, hetzy in toepassing, moge hy den eersten steen werpen die my een beter rigtsnoer kan aanwyzen dan myn hart.

Daar heb je de heele historie.

Onder het schryven heb ik een nieuw boek in myn hoofd gekregen. Het is al af, op 't schryven na. Het zal heeten: Havelaars godsdienst door MULTATULI.

Och lieve, er komt in myn boek een passage voor van een inlandschen jongen die zit te wachten onder een boom. Ik vind die passage zoo mooi. Ik heb er zelf by geschreid. Maar er liggen vele tranen op myn handschrift. Ik heb ochtenden gehad dat ik niet voort kon schryven, minder om hetgeen ik schreef, als om alles wat my daarby in de gedachten kwam. Verbeeld u: onze aankomst en ons vertrek te Lebak.

Maar soedah van myn boek.

Ik zeide u niet te veel te drukken op broodwinnen door myn boek. En toch kan je dat niet voorbygaan omdat Jan my zoo beschuldigt van werkeloosheid (dat heet werkeloosheid in geld verdienen). Doe dat naar uw oordeel. Vraag hem of hy my helpen wil myn boek gedrukt te krygen voor eigen rekening. Ik ben zeker dat er op verdiend wordt. Men moet het koopen

zoodra er over gesproken is. Er moet over gesproken worden in de kamers.

A propos, toen ik myn stuk zond aan van Hasselt heb ik daarin gelegd myn brief aan D. v. T. Misschien is die in rondlezing of zoo iets en dat daarom niet geantwoord wordt. De toon van zyn schryven was heel lief.

In myn boek komt voor: die Havelaar: (dat ben ik) is een gemeene schooyer. Hy betaalt zyn schulden niet, etc. Maar je begrypt dat er iets kras naast ligt om dàt te doen schryven, en toch Havelaars eer te redden. Ik vraag aan den koning of het zyn wil is dat in zyn ryk de Havelaars worden bespat door de modder van de rytuigen der Droogstoppels (D. is een type: duiten en de Heer).

Duymaer van Twist zal niet lekker wezen over myn boek, dat verzeker ik u. En het is zoo, dat hy het niet met een praatje kan terzy schuiven. Al was myn boek slecht geschreven, men zal het lezen om het schandaal, schoon god weet, dat ik het niet dáárom zoo geschreven heb. Ik vraag u of wy lang genoeg getrapt zyn? Ik ben dank schuldig aan van Heeckeren. Hy heeft my de gal doen overloopen. Je zult zien dat hy ook een tik krygt. De tyd van zachtheid is voorby.

Dag lieve! Ik heb veel hoop. Dat vervloekte

copieeren. Ik had zoo'n lust dadelyk aan myn nieuw boek te beginnen. Ik hoop, ik hoop gaauw by elkaer te zyn en dan voor altyd.

Ja, ik moet schryver zyn, ik heb wel honderd boeken in myn hoofd.

XII.

(Brussel: 19 October 1859.)

Myn plan is niet om u lang te schryven want ik heb kramp in de vingers.

Tyding van de Eerlooze. Heerlyk goed. Ieder hoog er mee ingenomen. De directeur komt hier om my te spreken, aanst. zondag. De brief van van Hasselt is allerliefst. Van Lennep heeft het weer gelezen en gezegd dat wanneer het goed gespeeld wordt zal het stellig opgang maken. Hoe vind je dat? En by de troep van de Vries kunnen de rollen goed bezet worden, zegt van Lennep. (ik schryf zoo slecht omdat ik kramp heb.) En Eduard de Vries komt naar Brussel.

Maar dat is alles niets! Myn boek zal en moet opgang maken even als een donderslag. Ik zeg niet dat ieder myn boek mooi zal vinden, o neen! maar de opgaven zyn anders dan te zeggen: »geen scherpte, want daarvan houden de menschen niet!« 't Is my om 't even of ze van my en myn boek houden. Ze hebben nooit zoo'n boek gele-

zen en zullen zeggen: »Hè!« met 'n open mond, en zelfs degenen die my verscheuren willen moeten het koopen.

Scherpte? Gloeyend, vlymend scherp... er is nooit iets zoo scherp geschreven.

Maar ik hoop dat men my groeten zal met eerbied (en u ook, lieve engel) als men zeggen zal dat is MULTATULI of Max Havelaar, of de man die geen winterjas en geen horologie heeft... dat ben ik. Als myn boek gedrukt is ben ik niet meer beschaamd over myne armoede, en dat is veel gewonnen.

My scherpte te verbieden zoude zyn alsof men iemand die streed (en hier is stryd voor vrouw en kind!) verbood den vyand zeer te doen. Maar lieve, scherpte bevalt niet aan A, als men scherp is tegen A, maar A hoort gaarne scherpte tegen B of C of D. Myn boek zal het evenement zyn van den dag. Dat verzeker ik u. Is dat niet veel gezegd? En dat zoo vooruit te bepalen. Ik heb talent, ik heb het heel goed gezien. Al kan niemand leven van letterkunde in Holland, my zullen ze koopen en lezen, even goed als ieder luisterde als ik een toast gaf. Daar heb je 't! Myn boek gelykt op myn toasten. Humor gevoel scherpte alles dooreen, men weet niet of men schreyen of lagchen moet. En het begin is zóó

flaauw, zóó droomerig dat men op eenmaal schrikt als de schryver uit den hoek komt. Maar dat begin is niet onnoodig, dat moet zóó, 't is één geheel.

Het is zoo gek, ik weet niets er van dat ik het gemaakt heb en by 't overschryven is het eene surprise.

Beste engel, je verlangt er naar. Ik schryf zoo gaauw ik kan en ben byna blind. Ik zie met den besten wil geen kans om voor den laatsten van deze maand klaar te komen met copieeren. Met het copieeren voor den druk kan ik my niet reppen, want elke letter moet duidelyk wezen. Het is dan ook vry netjes. Ik heb 70 bladzyden fyn schrift af, er komen nog circa 170 by; ik kan niet meer dan 14 of 16 op een dag schryven, dan ben ik byna blind, en heb kramp in de vingers. Reken dus dat ik myn boek verzend met v. Gend op 1e. November.

Neen, ik heb geen vuur, dat is lastig genoeg. In godsnaam, ik klaag over niets, alleen als myn boek ons niet redt zou ik klagen. Men vraagt my om geld, ik zeg maar: ja, ja... later! Ik dwing my om kalm te zyn tot dat boek af is. Ik zal later schryven over drukken, het doet my pleizier dat Jan daaraan helpen wil.

A propos, de nacht, toen ik je die geloofsbely-

denis zond, kon ik niet slapen. Toen ben ik opgestaan en heb eene geloofsbelydenis geschreven. Ik had je die nu willen zenden, maar toen kwam ik op het idee om die met den naam MULTATULI in den »Dageraad" te zetten. Dat heb ik gedaan. Het is geen twintig regels lang. Kyk eens uit, en schryf my of zy er ook iets by geschreven hebben. Het is zeer origineel. Kyk goed uit, het is heel kort: eene vertelling van Lystermannetje, gek, niet waar?

O lieve engel, myn boek is ook eene nalatenschap voor onze kinderen. Edu en Nonnie zullen zeggen: dàt waren onze ouders! Is dat niet mooi? Ik hoop dat wy ze geld zullen nalaten, maar zonder dat zal myn boek iets voor hun zyn.

Ik ben dol benieuwd, niet wat gy, maar wat Jan er van zeggen zal. Een ding is zeker hy zal weer, spreken van talent, dan kun je toch zeggen dat het jammer zou zyn een talent te laten bevriezen door de winterkou. 't Is haast november.

Ik wilde graag dat myn boek voor myne rekening gedrukt werd. Als Jan de uitgaven voor drukken etc. wil voorschieten of daarvoor borg zyn. Maar als hy niet wil denk ik dat ik toch een borg vind door het R+, vooral daar zy zoo ingenomen zyn met myn stuk, van Hasselt schryft: »hoog, hoog ingenomen« en dat zegt hy van de

Vries, de directeur, die het anders zou moeten declineeren om het goedkoop te hebben. Je weet ik heb gezegd voor niets, en toch schryft v. H. »gy kunt de voorwaarden aan my overlaten, of wel, spreek er ruiterlyk over met de Vries zelf.« Ze schynen het dus niet voor niets te willen. Maar dat is myn zoeken niet, ik wil alleen den naam MULTATULI stichten, en ik moet in drie maanden de held van den dag wezen. Als ik in drie maanden niet beroemd ben, schryf ik niet meer. Het moet in eens of niet.

Maar ik vind myn tooneelstuk heel kinderachtig. Ik zal later betere stukken schryven.

Ik ben u heel dankbaar voor wat je van Edu en Nonnie schryft. Och, ik verlang zoo. Maar ik heb goeden moed, als ik nog maar een maand kan rekken. Je hebt gefrankeerd lieve, en dat is goed, ik heb geen centime. Aan Deprez ben ik reeds schuldig, en hy, een goed mensch, schynt zelf zorgen te hebben. Ik heb veel uitgaven gehad. Papier, reparatie van klokje, dat nu goed is, een lamp, en dan ging ik altyd naar het koffyhuis om kranten te lezen, dat is noodig, maar dat kan ik nu niet meer.

Ofschoon men hier op geld aandringt kan ik niet klagen, het is de man alleen die een oude geldwolf is. De vrouw en de dochter zouden my

geloof ik wel een jaar houden. Ieder is eigenlyk goed voor my, zelfs hartelyk. Och, ik denk zooveel aan die arme Eugenie. Als het ons eens goed gaat moet ik haar opzoeken, coute que coute.

Je bent myne Tine, je zult zien in myn boek of je myn Tine bent. Daarom alleen had ik het moeten schryven. Eigenlyk doe ik verkeerd je zooveel over dat ding te spreken, want daar het begin zoo flaauw is zal je zeggen: is dàt het nu? Maar het moet zoo wezen, geloof me, net als myn toasten die gingen ook in eens over van flaauwheid in scherpte en gevoel. Er komt eene beschouwing in voor over Walter Scott, die wist het, hoe men doen moet om effect te maken, en om het boek als men het uit heeft, uit de hand te doen leggen met indruk. O, ik moet absoluut schryven! Het is zoo schoon, vooral als men naderhand voelt dat het publiek u met open mond aanhoort. Als er weer iets van dien MULTATULI komt zal men het lezen of men wil of niet, want myn schryven is eene geheel nieuwe genre die op niets lykt. Ik zeg zelf op het slot: myn boek is slecht geschreven, geen methode, geen talent... goed, goed, maar je zult het lezen! Is dat niet brutaal?

Hoewel ik nu myn Eerlooze flaauw vind, ben ik toch lekker dat ze er hoog mee loopen. Van

Lennep had aan van Hasselt gezegd, dat hy het vergeten had, maar dat hy by het herlezen geen woord terug nam van zyne gunstige recensie van vroeger. Het had juist de vereischten om opgang te maken, etc.

Een uur later. Goed berigt. Ik heb den man van 't logement gesproken. Heel heel wel. Goddank, ik zal nog wat kunnen rekken. Ik heb aan v. H. geschreven. Alle R + moeten myn boek koopen. Moed, moed, moed, beste engel! Myn boek moet opgang maken. Neen, je hebt groot gelyk om niets aan Jan te zeggen. Laat hem het voorlezen zonder te weten wat het is. Dan overvalt het hem als een dief in den nacht. Ik reken op den laatsten af, dus 1e Nov. verzenden. Alles zal goed gaan. 't Is waarlyk grappig, geen duit op zak en zoo moedig.

XIII.

Donderdag avond
(Brussel 28 Okt. 1859).

Het is of alle duivels tegen ons losgelaten zyn. Dat er nu juist een brief uit Cassel moet komen!

[Ik maak uit den samenhang op dat de logementhouder te Cassel, by wien MULTATULI vry aanzienlyke sommen was schuldig gebleven zich aan zyn broeder gewend had om op afbetaling aan te dringen. Jaren

en jaren daarna, ja tot het eind van zyn leven, heeft het MULTATULI leed gedaan die schuld, en vooral ook de vriendschapsschulden niet te kunnen afdoen, die hy in 1858 in die stad had achtergelaten.]

O god, dat drukt my zoo! Ik heb deze dagen zoo yverig gewerkt, en ik ben byna blind van 't schryven, om toch gaauw u dat boek te kunnen zenden, en nu werpt die brief van Cassel weer alles in de war, want in die stemming zal Jan my niet helpen om het gedrukt te krygen. Eerst eergister heb ik een bak koolen weten te krygen, ik kon niet meer schryven van de kou. Maar in dit logementje is het de gewoonte niet om brandstof te leveren. Myn bak is nu leeg en ik weet niet of ik morgen weer zal kunnen krygen. God, god, dat is tobben!

Ik schryf zoo hard als ik kan, en hoop (zooals ik gezegd heb) klaar te komen op maandag avond met overschryven. Maar ik moet het naauwkeurig en meer dan eens overzien en verbeteren voor den druk, dus kan ik het den volgenden dag niet verzenden.

De Vries heeft my zondag laten telegrafeeren dat hy onmogelyk komen kon. Nu zal hy aanst. zondag komen. Dus beste, daarvan kan ik u nog niets zeggen. Ik zou het u dadelyk geschreven hebben, maar ik durfde niet om de port, en ik

zelf heb geen cent. (men is altyd vriendelyk en beleefd voor my dàt moet ik zeggen, maar het wordt gaauw twee maanden!)

Ik ben in tien dagen niet op straat geweest. Ik schryf zoo gaauw ik kan, maar met de kou kom ik niet voort, en ook men kan zich niet reppen, met iets dat gedrukt moet worden. Ik heb myn boek geschreven in minder tyd, dan ik voor het overschryven noodig heb. Ik ben ook zeer moe. Ik kom maandag klaar, maar, zooals ik zei, dan moet ik nalezen meer dan eens. Als de nood niet zoo drong, liet ik het een maand liggen, om daarna het natezien, maar dat kan nu niet, wat jammer is, want ik heb oogenblikken dat ik zoo stomp ben dat ik zeker weet dat my fouten zullen ontsnappen. In godsnaam!

Maar, als ik klaar ben wat dàn te doen?

Dat van Cassel doet my vreesselyk aan. Dat gy zelf zegt beter te vinden het manuscript niet aan Jan te zenden, vloeit zeker voort uit die stemming over Cassel....

Ik moet absoluut nog eenige bladzyden schryven van avond. Ik ben aan 182. Het zal worden 230 of 240. Dat copieeren is verschrikkelyk. Ik schryf liever tien werken, dan dat ik er één copieer. En als ik nu morgen geen koolen heb, weet ik niet hoe het gaan zal. Dan zal ik het

reeds geschrevene nazien en verbeteren, tot er wat warmte komt om voort te schryven. Er is ook een ruit stuk in myn kamer, en dat waait en togt, en ik wil er niet van spreken. Ik zou ze wel eens willen zien, al die zouwers. Er hoort wat toe om in zoo'n stemming iets te schryven of te dichten, en alle ellende die ons aangrypt weg te dringen uit de gedachten.

Schryf my toch niet zoo haastig, Tine! Laat my weten wat er omgaat. Wat weet Jan van myn boek? Zou hy het laten drukken, ook als het hem niet bevalt, wat ik niet geloof omdat ik niet voor hem schryf, noch voor de theecontractanten, noch voor de residenten, noch voor Duymaer van Twist... maar voor my en u, voor ons, die beestachtig mishandeld zyn.

Eigenlyk wilde ik graag het manuscript aan den koning aanbieden, om te zien of het hem de moeite waard is de uitgave te voorkomen. Maar daartoe is een tweede (meer gesoigneerd) afschrift noodig en ik heb noch papier, noch tyd daarvoor, want dat vordert minstens een maand werk, en zoolang zal ik het hier niet kunnen uithouden. Er hoort wat toe om den moed niet te verliezen. Gister heb ik 10 centimes moeten leenen van den jongen voor een klein fleschje inkt! Jan zou zeker zonder inkt geschreven hebben. Als ik nu

die 10 centimes niet terug kan geven ben ik weer een dief! Men moest liever de kracht bewonderen om te kunnen schryven met zulke geleende inkt.

Dat vervloekte Cassel!

A propos! Zend my het versje van: Mein kind da schlägt die neunte Stunde, hör! van de hand van een van die meisjes, ik heb dat noodig in myn boek. Ik wilde zoo gaarne met u spreken om u een en ander uitteleggen van myn boek. Veel van wat u vreemd schynen zal, heeft een doel. Je moet by het lezen denken dat het publiek niet weet (zooals gy) waar ik heen wil. Wat u dus te lang voorkomt als inleiding, schynt het publiek niet zoo, omdat zy meenen dat het de hoofdzaak is, en myne eigenlyke hoofdzaak komt eerst heel op het laatst, als ze voortlezen moeten. Je begrypt als ik had uitgegeven: Klagt tegen het Indisch bestuur, of zoo iets, dan had niemand my gelezen. Ik laat ze nu lang in het idee dat ze eene half grappige half ernstige vertelling lezen, en eerst als ik den lezer aan het lyntje heb, kom ik uit den hoek met de hoofdzaak. Wie ruim half weg is weet nog niet dat het eene officiëele zaak is die ik hun ingeef als een drankje. En in die vereeniging geloof ik zeer goed geslaagd te zyn. Als ik begonnen was: ik heb de eer, zou ieder zeggen: dat gaat my niet aan. Maar ik begin als

een gekke roman, los en luchtig en zeer langzaam haal ik het lyntje in, zóó dat het slot eigenlyk donder en bliksem is.

Vrydag morgen. Ze zullen my weer een bak koolen geven, dan kan ik voortschryven. Maar lieve, myn boek moet ingebonden worden vóór de verzending, en daarvoor heb ik weer geen geld, ook neemt dat weer een paar dagen. Word dus niet verdrietig als ge het niet zoo gaauw krygt als ik wenschte. Ja zelfs, als ge het liever niet aan Jan geeft te lezen, zou ik het in 't geheel niet aan u kunnen zenden. Ik geloof echter toch dat hy het lezen moet. Want ofschoon er veel in is wat hem niet bevallen zal, komt er toch ook veel in wat ik juist wil dat hy leest. Ik heb u nog iets daarover te zeggen (ik moet zoo knoeyerig klein schryven om dubbel port te ontwyken). Het is namelyk dit. Let hier goed op: Ik ben een deugniet, een propre à rien, een dief enz. enz. Op al die dingen antwoord ik in myn boek. Maar om een beschuldiging te beantwoorden moet men dikwyls goed van zich zelven spreken, byv. A is beschuldigd van diefstal. Nu bewyst hy dat hy een zeer eerlyke daad gedaan heeft. Dan zegt men: gy zyt zeer ingenomen met uzelf. Dat is wel de vraag niet, maar men zegt het toch. Ik beweer dat ik in myn boek niets zeg dan de

waarheid, maar toch zal men dat weer gebruiken als een pretext om my toch ongelyk te geven. Ik wapen my daartegen door een motto waarin iemand die van moord beschuldigd is zich verdedigt door te bewyzen dat hy een braaf mensch is. Dan wordt hy vrygesproken van de moord, maar de rechter zegt: toch moet je hangen omdat gy zoo ingenomen zyt met uzelf; het past u niet uzelf braaf te noemen. Dat motto zou op zichzelf al een voldoend antwoord geven, maar nu ben ik op het volgend idee gekomen vis à vis Jan. Namelyk gy zoudt hem kunnen zeggen dat gy my myn boek in de pen hebt gegeven. Gy kunt zeggen, nu reeds: Jan ik weet dat alles wat men Eduard verwyt laster is; maar omdat ik zoo arm ben, ben ik de zwakste. Het eenige wat wy nog bezitten zou zyne bekwaamheid zyn. Dáárom heb ik hem gezegd dat het zyn plicht is eens vooral op al dien laster te antwoorden. Als gy nu kwalyk neemt, dat hy zichzelf verheft, moet ik u vragen of hy niet het regt heeft van zichzelven het goede te zeggen dat waar is, als zooveel anderen zich het recht geven het kwade te zeggen dat niet waar is? Vooral daar die onwaarheden hem en my en onze kinderen het brood uit den mond nemen, en de door hem in zyn eigen voordeel gezegde waarheden leiden moeten om ons dat

brood weer te geven? Ik heb aan Eduard gezegd dat het zyn pligt was zonder valsche modestie zich te doen kennen zooals hy is, om te antwoorden op al de praatjes van menschen die hem voorstellen zooals hy niet is.«

Ik geef u dit in overweging. En dit te meer omdat ik werkelyk geloof dat ik in myn boek de waarheid zeg. Er komen gesprekken in voor, waaraan je my herkennen zoudt, al wist je niet dat het van my was.

Zeg lieve, je sprak van warme kleeren van Henriette. Och, als gy er voor u en de kinderen eenigszins buiten kunt, neem dan niets aan. Ik wilde later zoo graag kunnen zeggen, dat wy van hen niets geen hulp hebben ontvangen. Voor eene waarde van *f* 20 of *f* 30 aan kleeren zouden zy zich nog pretentien maken. Kun je er niet buiten? Kan Jan het aanzien dat gy het aan moet nemen, nadat hy zelf de brieven van van Heeckeren infaam noemt?

Vraag toch eens aan Jan hoe hy denkt dat ik leef? Maar je schryft my zoo weinig. Neem toch wat tyd voor uwe brieven. Ik heb hier niets, ik spreek niemand, ga niet uit en kan niet eens het handelsblad lezen dat ik toch zoo gaarne wilde, en noodig had om te zien wat er voorvalt in de kamers. Uwe brieven hebben altyd het voorkomen

van byzaak. Myn god, beschouw toch uw schryven aan my als hoofdzaak, en doe het andere als er tyd over is. Laat ik toch in uwe brieven zien dat je de myne leest, en antwoord toch van tyd tot tyd op iets wat ik u zeg of vraag. Er verloopen toch acht of tien dagen tusschen twee brieven. 's Avonds na achten één uur, is toch zooveel niet, dat geeft acht of tien uren, en uwe brieven zyn van een kwartier. Wat doe je toch 's avonds na achten? Ik schryf aan u met krampige vingers, en ik zou nog meer schryven als ik niet zoo bang was voor dubbel port. Weet Jan dat ik geen cent heb, of weten ze dat niet? Als ik 's avonds beneden ben om vuur of licht te sparen, of omdat ik blind ben van 't schryven, en er komt een muzykant in de publieke kamer, dan moet ik weggaan om niet myn vyf centimes te weigeren, die ik niet heb! Of weten zy dat niet? Maar je schryft my niets. Wat doe je toch?

Ik had u dat al lang willen zeggen, maar ik ben er van teruggehouden omdat als zoo iets geforceerd gaat, heeft het toch geen waarde, doch ik heb er al lang veel verdriet over. Als je geen geld hebt voor dubbel port moet je klein schryven, zooals ik. Of heb je my niets te zeggen? Ik weet wel dat schryven onvolkomen is, maar als men

dan daarby altyd zoo'n haast heeft wordt het nog onvolkomener.

In uw brief van gister zeg je byv.: »Zou het niet beter zyn uw boek niet aan Jan te sturen?« En daarmee uit. Maar voel je dan niet dat my zoo iets in tweestryd brengt? Als ik het nu eens gereed had gehad, wat moest ik dan doen? Hoe moet ik het dan gedrukt krygen? Was het niet de moeite waard geweest voor je zoo'n twyfel opwierp, aan Jan te vragen of hy het niet wil laten drukken, naar zyn zin of niet? Als dat wacht op het getal exemplaren dat ik hebben wil, is dat een flaauwe uitvlugt. Ik wil zooveel exemplaren als hy wil laten drukken 200 of 400 of 600. Als my een bedelaar vraagt om geld, is het dan een antwoord: »man, ik kan je niets geven voor ik weet hoeveel je precies noodig hebt. Begryp je niet, dat ik er belang by heb te weten of hy my helpen wil aan het drukken, ja of neen. Als het nu klaar had gelegen, wat moest ik dan doen? Zie je, dat komt alles omdat je het schryven aan my beschouwt als byzaak. Zend my dat versje en laat my weten of ik myn boek al dan niet aan Jan moet zenden.

Ik heb veel verdriet, en je hadt my wat kunnen sparen door meer te schryven. Ik moet nu weer aan 't copieeren. Kus Edu en Nonnie.

XIV.

Zaturdag avond 29 October.

Lieve beste. Ik ben zoo bedroefd dat ik u gister zulk een verdrietigen brief heb geschreven en u zoo beknord heb, daarom schryf ik weer van avond. Ik had het gister al willen doen, maar ik had geen geld om te frankeeren en daarom durfde ik niet zoo spoedig op elkander te schryven. Ik heb nu geld gevraagd, en men heeft my tien franken gegeven. Het doet my zoo innig leed dat die brief van gister verzonden is. Het zal u zooveel verdriet doen. Ik dacht er ook aan dat gy misschien dikwyls niet schryven kondet om pyn in den rug, en dan doet het my leed dat ik u daarover beknord heb. Trek het u toch maar niet aan.

Ik was en ben nog zeer verdrietig over Cassel, en daarby bekommerd over het drukloon van myn boek. Ik ben altyd overtuigd dat àls ik het gedrukt kreeg, dat het opgang maken moet. Ja ik geloof dat men (al is men tegen myn geest en myn ideeen) zeggen zal dat er schoonheden in voorkomen, en dat het zoo origineel is. Er is eene geschiedenis in van een inlandsche jongen, die my zoo schoon voorkomt dat ik zelf van morgen er tranen by in de oogen had. Want

daar ik zoo snel gewerkt heb was ik het vergeten, en by het overschryven was het my als nieuw. Het zou my zeer verwonderen als men die passages niet overdrukte in tydschriften als iets uitstekends, zoowel van inhoud als beschryving; en myn boek moet opgang maken al was het alleen daarom. Het is zeer eenvoudig. Ja zelfs is er kunst in de eenvoudigheid van dat verhaal, en zoo iets staat tegenover al de scherpte die er in het boek heerscht. Heb je nog Lysterman niet gezien? Op welken datum verschynt de Dageraad? Dat is ook heel eenvoudig. Ik geloof zeker dat ze het plaatsen zullen, het is maar 20, 30 regels lang.

Morgen komt de Vries. Ik ben zoo benieuwd. Als hy wat veranderd wil hebben zal ik het doen. Van Hasselt zeide dat de V. my spreken wilde in het belang van de goede réussite van het stuk, en in het belang van den auteur. Ik zal doen wat hy wil.

A propos vraag eens aan Louize of zy weet wat kemoekoe's zyn. Ik heb noodig dat te weten.

Maar beste lieve, ik zal nog verscheidene dagen noodig hebben voor ik myn boek zenden kan, want ik wil het naauwkeurig nazien. Eigenlyk behoorde ik tyd te hebben om het een maand te laten liggen, en het dàn te corrigeeren, maar dat kan nu niet. Als Jan zoo iets begreep zou

hy my zeker in staat stellen om zoolang te leven, maar ik zie geen kans hem dat aan het verstand te brengen. Ik ben op het oogenblik stomp en zou byv. vaader schryven zonder het te zien. Het is wel jammer.

Ik voor my geloof toch dat ik myn boek aan u (en dus aan Jan) zenden moet. Misschien dat het lezen daarvan hem wat opwekt. Ook zou het my werkelyk interessant wezen, als gy my al de indrukken kondet mededeelen die het op hem maakt. Ik zeg al de indrukken, want het is geen boek waarvan men één indruk heeft. Het is zoo verschillend, zoo bont dat de indruk telkens verwisselt. De recensien in de tydschriften zullen lang wezen, want niemand kan in weinig woorden een oordeel zeggen over zooveel verschillende bestanddeelen, en tòch is het één geheel. Als het gedrukt wordt en niet aan den koning gezonden, is het mogelyk dat ik het eerst aan van Hasselt zend (na u meen ik) om het aan van Lennep te toonen. Van Hasselt weet dat ik het schryf, hy zegt dat hy de verschyning met belangstelling te gemoet ziet.

Ik geloof dat myn boek ons redden zal. De vraag is maar hoe ik het zoolang uithoud, want dat drukken etc. duurt lang.

Ik denk dat ik myn manuscript zelf zal innaaien, maar ik moet nog wat noten er by schryven. Ik

zal het u dan zenden zoo gaauw ik kan. Ik schryf u nu alleen omdat gy niet al te verdrietig zoudt zyn over myn geknor van gister. Ik was zoo bitter verdrietig. In myn boek knor ik ook op je, maar er staat by dat je er niets om geeft, want dat je wel weet hoe ik het meen.

Dag beste Tine, kus de kleine pierewieten. Och, ik verlang zoo.

Ik ga van avond eens de deur uit na negen uur. Tot zoolang schryf ik. Ik ben in vele dagen niet op straat geweest, maar nu ik zooveel geld heb, ga ik voor een halve franc in een café chantant, waar zeer mooi gezongen wordt, dag beste Tine.

Vergeet niet dat duitsche versje, en ook niet wat kamoekoe's of kemoekoe's zyn?

XV.

Woensdag avond.
(Brussel 2 Nov. 1859).

Lieve hart! Ik kryg daar uw brief met het muntbillet. Ik kan niet goed schryven omdat ik myn oogen bedorven heb. Morgen hoop ik myn boek aftekrygen. Ik kan niet meer zien om de noten te schryven. De dokter zegt ik mag in eenige weken niet lezen, dat is zoo gek, ik zie niet hoe ik schryf.

Ja zeker is die geloofsbelydenis van my, je zult zien, Lysterman. Dat is een goed teeken, vooral omdat ik nu begin te gelooven dat van Hasselt in de dageraad is. O 't is zoo gek, ik kan maar een regel schryven, dan moet ik myne oogen met koud water wasschen. Hartelyk dank voor alles.

De Vries is er geweest, allerliefst. Hoog ingenomen met het stuk, rekommandeert zich voor meer. Ik heb hem myne positie gezegd, en toen zeide hy dat dat wel ongelukkig was. Want, zeide hy, men kan iemand die op zyn drieentwintigste jaar dat stuk schreef toch geen baantje aanbieden. Maar alles zal goed gaan. Hy heeft my verzocht de rol van Peters wat te bekorten, omdat Peters te zwak is voor die groote rol, maar zei hy, als het gedrukt wordt moet gy het zoo laten blyven.

Luister nu. Ik was aan 't schryven, en las hem toevallig 20 regels uit myn boek voor. Toen zeide hy, dat ik dat in myn belang en in het belang der zaak niet mogt laten drukken voor de koning het gelezen had. Dit kwam uit hemzelf. Hy zeide dat de koning een flinke man was. Hy wil met van Hasselt overleggen en daarvan wacht ik antwoord of misschien v. H. als nederlandsch onderdaan zich verpligt rekent zulk een incendiair stuk eerst aan den koning te wyzen, of die misschien

de uitgave voorkomen wil in het belang der zaken, want myn boek zou brand stichten.

Maar ik zal het dadelyk laten inbinden en u zenden, zonder de noten, want ik kan niet meer schryven, ik heb myne oogen totaal bedorven. Ik hoop dat ze door rust zullen beter worden. Als ik meer schryf moet ik voor dat copieeren iemand hebben, want dat doodt de geest. Ik ben nu moe, en niet toen ik myn boek af had, ik meen het klad.

Lieve hart, ik moet uitscheiden, ik ben zoo moe, myn oogen.... 't is heel gek, ik heb nooit zoo iets gehad. Misschien schryf ik morgen meer, vooral daar ik nu frankeeren kan.

Zeg me toch goed wat ze zeggen van die gekke geloofsbelydenis, ik vind het heel aardig dat ze in de Dageraad dat dadelyk hebben opgenomen.

Morgen gaat myn stuk naar de Vries. Je weet niet hoe hy er mee ingenomen is. Hy zei ronduit dat de menschen die het gelezen hadden er mee weg liepen, en Mevrouw Engelman, die zal Mevrouw van Wachler spelen, had gezegd: die dat geschreven heeft moet veel ondervonden hebben! NB. in 1843 en 44.

Nu myn boek is heel wat anders. Ik zal het je zenden al moet het eerst naar den koning. De Vries heeft my aangeboden het in dat geval

met een groote letter te laten overschryven.

Misschien dat ik dan het heele erge slot supprimeer, want dat is dreiging en heel kras. De Vries was er van beduveld. Uit beleefdheid laat ik dat weg als het aan den koning gaat. Maar als hy niet doet wat ik wil, dan komt het wel in den druk.

Ja, die uitlegging van de baboe is juist, het is zoo: staartpeper. Ik vind dat woord in een maleisch stuk en ik was het vergeten. Maar nu weet ik het, ze heeft gelyk. Het versje is goed, dat is het. Dag kleine Non en Edu.

Men had my toch kolen gebracht. De menschen zyn goed voor my... dat moet ik zeggen.

XVI.

Zaturdag morgen,

(zonder postmerk. Naar berekening 5 Nov.)

Lieve hart! myn boek wordt ingebonden. Over een paar uur kan het droog wezen, en gaat nog heden weg met van Gend. Myne oogen hebben rust noodig, dat is alles.

Ik verzoek u aan Jan te zeggen dat ik het nog corrigeeren moet voor schryffouten enz. Ook moet ik de noten nog maken voor maleische uitdrukkingen die het publiek niet verstaat, dag hart!

Zoodra ik weer schryven kan, zal ik u schryven wat er met het ding moet gedaan worden. Ik gis

van Hasselt. Entre nous, ik wilde dat men het drukken vóórkwam. Zeg my goed uwe impressien, en ook die van de anderen, goed en kwaad. Ik reken op veel afkeuring, maar dat doet my niets.

XVII.

Vrydag avond.

(zonder postmerk. Naar berekening 11 Nov.)

Lieve beste hart. Gister avond en heden avond uwe lieve brieven ontvangen, die my zoo ruim beloonen. Och, ik kan u niet zeggen hoe uwe brieven my goed gedaan hebben, temeer omdat ik weer in een stemming was dat ik myn boek lam vond. Dat heb ik dikwyls gehad. Een ding heb ik altyd goed gevonden, dat is Saïdjah. Nu moet je weten dat het zaturdag avond al van hier gegaan is, en ik begryp dus niet dat men het eerst woensdag morgen bezorgd heeft. Ik ben innig gelukkig dat gy bly zyt met het boek, want het is zoo mal dat men zyn eigen werk niet kan beoordeelen. Ik vooral niet, want myn indruk verandert telkens. Ik zoude zoo gaarne u over myn boek spreken om u een en ander uitteleggen, wat my te langdradig is op schrift. Ik ben u zoo dankbaar voor uwe ingenomenheid, doch beste lieve, ik had niet durven hopen dat Jan er goed over oordeelen zou. Ik had op byna complete afkeuring gerekend.

Neen, neen, waarachtig niet, ik heb u niet in de hoogte gestoken. Integendeel, je staat veel te veel op den achtergrond. Ik heb my dat al verweten, doch ik werd daartoe geleid omdat Max hoofdpersoon blyven moet (om het doel van 't boek) en voorts dat ik goed van myzelf spreek heb ik u vroeger al uitgelegd. Zie daarover het motto van Lothario. Ik ben zeker dat je gelagchen hebt om dat inzouten. Maar ik zeg daar toch in de gaauwigheid wat ik te antwoorden heb op de beschuldiging van verwaandheid en ingenomenheid met myzelf. Ja, ik begryp dat je lacht om dien Droogstoppel, dat is een type. Hy dient tot repoussoir (zoek dat woord op in een dictionnaire des arts). Er is veel in waarover ik je spreken wilde. Die zachtheid in de geschiedenis van Saïdjah doet myne scherpte uitkomen, en de scherpte weer omgekeerd de zachtheid. Ik geloof nu toch ook dat het boek goed geschreven is.

Het was myn plan Jan te verzoeken naar van Hasselt en van Lennep te gaan, of naar den eersten alleen, dan krygt van Lennep het ook. (Mr. W. J. C. van Hasselt, Keizersgracht by den amstel.) Ik schryf heden of morgen aan van Hasselt, hy zal dus op het bezoek voorbereid wezen. Zyn toon is allerliefst.

Maar nu het delicate punt. Als men komt met

een boek met de vraag »wil je dat afkoopen?« dat is chantage, afzettery. Dat is dus de bedoeling niet. Ik heb myn boek geschreven met een dubbel doel: namelyk verbetering van den boel in Indie, en herstel van myne positie. De zaak is dus niet dat ik zeg: geef my zooveel of zooveel, dan zwyg ik, want ik meen wat ik op het slot zeg. Ik zal stryden voor die arme verdrukten, ik heb my dat nu voor myne roeping gekozen. De vromen zouden zeggen dat de Heer my daartoe dringt, daar hy my alle andere uitwegen afsloot.

Doch dat dubbele doel kan bereikt worden door zamengaande maatregelen, namelyk eene hoogst-eervolle benoeming van my met eene gepubliceerde considerans dat Z. M. myne wyze van handelen approuveert, en die van het toenmalig bestuur desavoueert. Dat is eene zedelyke triomf van 't principe, en eene materieele zegepraal voor my, die ik, god weet het, noodig heb.

Van Hasselt is lid van de kamer (van Lennep ook).

[Dit is onjuist. In 1859 behoorde het lidmaatschap der kamer van beide heeren reeds tot het verledene. In de hoop dat er in de nalatenschap van den heer Mr. W. J. C. van Hasselt iets mocht zyn overgebleven van zijn briefwisseling met MULTATULI, heb ik my moeite gegeven dien heer of zyn erven natesporen maar te vergeefs. Intusschen bleek my dat hy in 1848

buitengewoon en van 1849—1852 gewoon lid van de tweede Kamer was en wel eerst voor het kiesdistrict Edam, daarna voor dat van Hoorn.]

Willen zy met Jan zamenzweren om my dien dubbelen triomf te bezorgen, goed. Doch er moet goed vermeden worden er op te doelen alsof ik voor my alleen winst vraag. Want behalve dat dit onedel wezen zou, komt hier nog by dat ik meer winst behaal door myn boek te laten drukken. Jan kan aan van Hasselt zeggen (niet als bedreiging maar als eenvoudige waarheid) dat ik myn boek in 't fransch, duitsch en engelsch vertalen zal. Als myn oogen het toelieten was ik al begonnen. (Ze zyn wel, doch nog niet geheel; eigenlyk moest ik 14 dagen niets doen en veel in den wind loopen.)

Toen de Vries by my was, en ik hem het slot voorlas schrikte hy en zeide uit zich zelf dat hy met van Hasselt er over spreken zou, want hy zeide den koning te kennen en dat die zeker zeggen zou (letterlyk) »ik wouw dat de kerel by my gekomen was!«

Hoe het zy, ik vind goed dat Jan naar van Hasselt gaat. Doch dit staat vast, als van Hasselt of van Lennep niet willen of kunnen bewerken dat aan myn dubbel verlangen koninklyk wordt voldaan, dan zal het gedrukt worden, en als ik

daartoe geen geld heb dan zal ik het afschryven en rondzenden in manuscript. Doch in Frankryk zal ik de vertaling wel gedrukt kunnen krygen, en in Duitschland ook.

Hoe bitter ons lot is — ik zie met angst de volgende weken te gemoet! — ik ben moe van lyden, en vecht dan liever. Myne fout is dat ik tot nog toe te goedig ben geweest.

Maar beste hart, toen je woensdag schreef, kon je toch nog het heele boek niet gelezen hebben? Vertel me eens hoe dat gegaan is? Heb jy het eerst gelezen? En toen Jan? Och, ik houd zooveel van dien Saïdjah, ik vind zyn eerste liedje zoo mooi, en dat wachten onder dien boom.

Hoe vindje dat vergelyken van den geest by een tandestoker waarop men knabbelt?

Ja, zeker, het boek is personeel. Maar hebben de personen die ik aantast u en my en onze kinderen gespaard? Moet ik niet kogels laden op myn geweer en goed mikken als het te doen is om vrouw en kinderen te redden van de ellende waarin zy verzonken zyn door de schuld van de personen die ik aantast? Het is myn aard niet kwaadaardig te zyn, doch men moet zich verwonderen dat ik na al ons lyden zoolang gezwegen heb.

Bovendien ik heb de stukken die bewyzen kunnen wat ik zeg.

Nu ik er over nadenk vind ik zelf het boek aardig, om de manier waarop ik iets droogs en onbelangryks (myn stryd met het gouvernement) tot iets gemaakt heb dat ook voor uitspanningslektuur dienen kan. 't Is een drankje dat het publiek inkrygt zonder het te weten. Als ik had geschreven eene aanklagt of eene verdediging, of eene memorie, had de minister het in een hoek kunnen gooyen. Nu zal het volk hem rekenschap vragen, en hy moet er wel notitie van nemen.

Ja zeker zyn er schryffouten in, want myne oogen waren zoo gek dat ik dikwyls alle drie vier woorden moest opstaan. Het is heel goed dat Jan die verbetert.

Daar komt my iets in den zin. In myn benepen positie, is elke dag winst veel. Verzoek Jan het boek (als hy dat wil doen, franko) aan van Hasselt te zenden. Ik schryf heden dat hy het ontvangen zal. Als Jan dan in Amsterdam komt, heeft van Hasselt het ingezien, en er kunnen dan beter spykers met koppen worden geslagen, dan als hy het eerst van Jan zelf ontvangt, want dan is het antwoord natuurlyk: »ik zal het lezen en dan eens zien.» Dus kind, als jelui het uit hebt, doe dat dan, als ten minste het frankeeren niet te hoog is.

Elke dag winst is er een, want ik weet niet hoe

ik het weldra maken moet, en het kon zyn dat de impressie zoodanig was dat men my ten minste in het leven hield.

A propos een opmerking, die gy misschien (als het noodig is) eens te pas kunt brengen. Ik ben een doorbrenger enz. enz. Een doorbrenger moet verward van hoofd zyn, dat kan niet missen, en myn boek bewyst het tegendeel, want dat is een logisch geheel.

Een doorbrenger kan dichter zyn, schilder, artiste om in vlagen van rust een goed vers te maken of een paar goede penseelstreeken, maar voor zulk een boek is eene soort van gezette arbeid noodig, waartoe een doorbrenger niet in staat is; want nog eens, die is verward van hoofd, en kan slechts een vlaag hebben van oogenblikkelyke geestverheffing. Werk die opmerking zelve wat uit in uwe gedachten.

Dag beste kind. Kus de jongens. Och, als we eens by elkaer konden komen! 't Is wel hard.

Ik heb aan van Hasselt geschreven dat gy het boek zoudt zenden en dat Jan komen zou.

XVIII.

Woensdag morgen.
(Brussel 14 Nov. 1859).

Lieve Tine! Zooals ik u reeds geschreven heb,

heb ik uwe beide briefjes van woensdag en donderdag ontvangen. Gister en eergister echter was er niets. Ik had zoo gehoopt iets te hooren wat my de existentie mogelyk maken zou. Van den morgen heeft men my nu geld gevraagd. Ik kan het de menschen niet kwalyk nemen. Als ik eene kalme stemming had was ik reeds begonnen aan een tweede werk, maar helaas, hoe gek en hoe dom anderen dit mogen vinden, ik kan niets doen als ik schrik by elk geluid op den trap.

Ik ben zoo dankbaar en gelukkig dat gy met myn boek zyt ingenomen, maar van Jan had ik op geheel iets anders gehoopt, namelyk ingenomenheid met myne zaak. Aanmerkingen op myn werk geef ik dadelyk gewonnen, maar ik wenschte dat men sympathie had met myn toestand, en niet sympathie met het vee dat ik aantast. De opmerking dat myn boek persoonlyk is, is zeer juist, en even diepzinnig wysgeerig als de opmerking dat water nat is. Kassian, die lieve brave menschen die ik zoo persoonlyk aantast!

Maar met my die in ellende leef en van dag tot dag voortwurm, telkens in gevaar dat ik den volgenden zal op straat staan, en dat wel door de schuld van die menschen, met my heeft men geen kassian!

De opmerking dat ik personeel ben is juist.

De aanmerking dat ik te personeel ben, begryp ik niet. Ik kan het slechts verklaren door de zucht tot tegenstelling en het: »inhaken van de koord waarmede men van plan is my weer neertehalen van het voetstuk waarop men voor een oogenblik gedwongen is my te plaatsen!« Het is waar dat ik beestachtig mishandeld ben, dat ik aanspraak zou hebben op sympathie, hulp enz. maar... ik ben personeel! Wel dat is verschrikkelyk. Een man die zyn pligt heeft gedaan met moed, die daardoor met vrouw en kinderen tot den bedelstaf is gebragt, durft niet alleen zich verdedigen, maar hy waagt het nog de personen aantetasten die hem ongelukkig hebben gemaakt, dàt is onvergeeflyk! Het is waar dat ik door de schuld van D. v. T. en dergelyken, gedurig in angst verkeer voor den dag van morgen, dat ik gescheiden ben van vrouw en kind, dat ik rondloop als een bedelaar, het is waar dat zy die my dit aandeden in welvaart en weelde leven (er is tevredenheid op hun gelaat, en geknars tusschen myne tanden) dit alles is wel waar... maar: ik ben personeel!

Ik moet in de krant lezen dat Rochussen in de kamers D. v. Tw. regtschapen noemt — ik ga door voor een vagebond, een afzetter, een dief — dat is wel hard, maar... ik ben personeel!

Ik moet lezen dat Brest van Kempen ridder is geworden, en het valt wel hard op dat zelfde oogenblik te worden aangesproken door myn hospes op eene wyze die my niet zoo vereerend onderscheidt, maar... ik ben personeel! O god wat voor menschen!

Voor de tiendemaal vraag ik u: hoe denkt Jan toch dat ik leef?

Als gy dezen ontvangt voor hy naar Amsterdam vertrokken is, vraag hem dan of hy myne zaak geheel omhelst? Zoo neen, dan verzoek ik hem om niet naar van Hasselt of den koning te gaan. Hy heeft het regt om party te trekken voor wien hy wil, maar hy heeft niet het regt onder voorgeven voor my te spreken, myne tegenstanders in de hand te werken. Als dus Jan van plan is by van Hasselt of den koning een praatje te houden of aantehooren over »het verkeerde van zoo persoonlyk te zyn« verzoek ik hem eenvoudig het boek aan v. H. te zenden. Ik kan zeer goed verschil van opinie verdragen, maar niet dat half aankleven, dat is verraad.

Zeg aan Jan dat ik gister een portemonnaie heb gestolen, een kind doodgetrapt, dat ik van avond naar een hoerhuis ga, en morgen myn vader en moeder ga vermoorden, zeg hem dat ik bovendien, o gruwel! personeel ben, maar dat

dit alles de vraag niet is. De vraag is of ik regt heb in de zaak van Lebak, en of men wel doet my hier over te laten aan de merci van een logementhouder, hetgeen eene stemming te voorschyn brengt die my belet dat regt te verdedigen. Ik had moeten en willen werken deze dagen. Ik had willen laten vragen of Gunst my iets kon bieden voor een werk dat ik schryven zal (zoo kleurloos dat hy 't kan uitgeven.) Ik had dan gaauw wat gemaakt om voor de opbrengst myn logement te betalen of althans gedeeltelyk. Maar nu kan ik niet. 't Is schande!

't Was my veel waard geweest als gy tyd hadt kunnen vinden om my (na uw eerste briefje dat heel lief en welkom was, en waarvan ik de haast begryp) maar na dat briefje, als gy tyd hadt kunnen vinden my omstandig te schryven welke impressie myn boek op Jan gemaakt heeft. Niet alleen als boek en letterkundig produkt (dat ook) maar vooral als pleidooi voor myn zaak.

Als Jan dan meent dat men het niet zal durven drukken was het de moeite waard geweest te weten of men geld zou durven geven voor iets anders van myne hand. In plaats daarvan zendt ge my een vodje waarop staat hoeveel ik voor drukloon betalen moet (ik die geen geld heb) aan een boekverkooper (die volgens Jan het niet zal

durven drukken!) Is dat nu spot? of ironie, of wat meen je er mee?

Ik ben bitter en bitter bedroefd!

Ik heb gezien dat ik zeg in het hoofdstuk volgende op de geschiedenis van Saïdjah: uwe Saïdjah (tweemaal geloof ik) haal die e door, of in den 4[den] naamval uwen of uw' Saïdjah.

't Zal me benieuwen of ik vandaag een brief van je kryg waaruit ik zien kan dat je eens bent gaan zitten om aan my te schryven. 't Is ellendig! Ik spreek niet van uw eerste briefje, van woensdag, dat was lief en verklaarbaar. Zelfs de haast vond ik mooi. Maar verschoon my verder in godsnaam van uwe haastige briefjes. Ik heb er het myne van gezegd, onlangs. Het deed my later leed dat ik zoo ontevreden was geweest, en nu moet ik toch weer bekennen dat ik verkeerd deed daarover berouw te hebben. Want ik vraag nu uzelve, of het my iets gebaat heeft.

Ik doe afstand van alle halve sympathie en halve briefjes. Van u vorder ik dat gy den tyd neemt my te schryven.

XIX.

Brussel, maandag avond.
(postmerk 15 Nov. 1859.)

Lieve beste Tine! Ik kryg daar uw brief van

Zaturdag en ben vrolyk verrast (wezenlyk) over den indruk van Havelaar, want ik verzeker u dat ik oogenblikken heb gehad van tegenzin. Zelfs den dag na de verzending had ik het land er over, dat is te zeggen als letterkundig produkt. Het is zeer moeielyk eigen werk te beoordeelen; men heeft oogenblikken van ingenomenheid en van tegenzin, beide overspannen. Als ik tyd kon verliezen zou ik altyd iets één of twee maanden laten liggen, om daarna als ik het half vergeten was, het als iets nieuws te lezen. Maar dat kan nu niet. Armoede drong my voor 8, 9 maanden een winterjas die 40 of 50 gulden gekost had voor 6 of 7 gulden te verkoopen. Armoede dwingt my myne entree te maken in de letterkundige wereld met iets wat ikzelf niet kan beoordeelen. Armoede is de duurste ondeugd. Want de kalme scherpe kritiek die ikzelf zou toepassen op het werk van een ander, ligt te ver in tyd van de overspanning van het scheppen, dan dat ik myn eigen werk goed kan ter markt brengen. Dat is nu wel zeer hard, dat kan wel de mislukking ten gevolge hebben van myn nieuwe carrière als schryver, dat kan my wel weer 1000 maal meer kosten dan de ellendige kleinigheid die my in staat zou stellen tot kalm wachten, maar wat zal men doen! Je ziet, ik die scherp ben op taal en styl, ik heb

Saïdjah tweemaal vrouwelyk gemaakt! Dat was nu niets, men zou 't aan een drukfout toeschryven, maar waar zulke blunders voorkomen, is meer. En ik ben te arm om den tyd te nemen dat alles te verbeteren, en dat kan ons veel kosten.

Nog eens ik ben verrast met uw oordeel over myn boek, ik wist niet dat het zoo goed geschreven was. Wel had ik dat idee sommige oogenblikken, maar telkens vond ik me weer flaauw. Gy zegt dat Mary geschreid heeft, geschreid van lachen en van aandoening in 't weemoedige; dus is het goed. Dat houd ik (met Kotzebue) voor een teeken van verdienste, al waren er anders nog zooveel fouten in — en lieve, ik had daarop niet durven hopen. Je weet die tirade van den tandestoker? Daarin staat »ik had zelfs gehoopt op een traan« en vervolgens: men begrypt dat ik hier niet spreek van MYN boek.« Welnu dat laatste meende ik wezenlyk. Ik vreesde dat men zeggen zou: als men dáárom schreit kan men wel om alles schreyen« en ik wilde my wapenen tegen de meening dat ik pretentie maakte op aandoenlykheid. Die tirade over de verwachte »opspringery« en »omhelzing« doelde meer op myne eigene impressies dan op myne wyze van schryven. Ik had in werkelykheid dat niet verwacht. Ik bouw

nu wel op Jan in dat oordeel, omdat hy wel zoo vry zou geweest zyn (wat ik approuveer) zyne meening te zeggen.

Het doet my genoegen dat gy vraagt welke Resident het is, waar Droogstoppel te visite komt? Want dit geeft my gelegenheid te zeggen, geen resident, geene persoon, maar indische residenten, die, na ginder hun pligt verzuimd te hebben, hier een lekker leven leiden, of beter (want dat zy hier goed leven scheelt my niet) dat zy met het oog op dat lekker leven als einddoel, dáár hun pligt verzuimden. Hier tast ik den geest aan, wyl ik niets tegen de personen heb. Ik leef ook liever lekker dan slecht. Maar waar D. v. T. en B. v. K. my ongelukkig maakten, tast ik noch D. v. T., noch B. v. K. aan, maar de personen die in 1856 G. G. waren en resident van Bantam. Waren die personen in dat jaar ellendige wezens, dat gaat hun aan, niet my. Een gouverneur-generaal, een resident is een publiek persoon. Ik spreek over publieke zaken. Ik moet jaartallen noemen, omdat ik officieele afschriften geef, en omdat er opstand in de Lampongs is, en die kan ik niet willekeurig 20 jaar verplaatsen. Ik spreek dus van publieke zaken, in een bepaald jaar. Kan ik het nu helpen dat ieder op zyn vingers kan narekenen wie de personen zyn die in dat jaar

die betrekking vervulden? Is dat myne schuld? Ik moest aan het publiek toonen, dat ik niet iets uit de lucht greep. Ik had WARE te CONSTATEEREN zaken te verhalen, en dan moet men plaats en tyd noemen. Mogt en kon ik nu, om menschen te sparen, die my mishandeld en hun pligt verwaarloosd hebben, door aan myn boek een minder direkte physionomie te geven, alle impressie en succes daarvan in de weegschaal stellen? Als ik diezelfde geschiedenis had verhaald op eene wyze die niemand aantastte (hetgeen trouwens onmogelyk was) zou ieder gezegd hebben: »dat kan niet waar zyn, zóó erg kan dat niet geweest zyn, anders had de schryver man en paard genoemd, en dat schynt hy niet te durven.«

Ik verbeeld my overigens niets aan die personen verpligt te zyn. Als ik spreek van de thee, kan ik u verzekeren niet van der Hucht aan te vallen maar Rochussen, die inderdaad op die wyze het geld van de natie, of de arbeid van den Javaan cadeau gaf om zich te kwyten van een schuld van dankbaarheid jegens een oude kennis. Tegelykertyd liet die hansworst vier of vyf maanden een man in doodsangst, die gecondemneerd was voor de galg (moord uit jalouzie) en voor wien ik een rekest om gratie had geschreven, (dat

zoo mooi gesteld was, durfde de ellendeling zeggen.)

Ik kryg iedereen tegen my. Let op 1° als myn boek gedrukt wordt zal het enorme aftrek hebben, want geen boek is zoo gewild als dat iedereen tegen zich heeft, of liever wat iedereen aantast. Daarom klappen ze in de komedie zoo als er een schelm ontmaskerd wordt. Als er 100 personen zyn roept ieder: dáár zitten ze de 99 schelmen, ferm, flink, dat hoor ik (de eenige brave man) graag.

2° Als myn boek niet gedrukt wordt, is het zeer goed dat iedereen tegen my is, want ik ben tegen iedereen. Ik heb getracht weer in dienst te treden, ik heb aalmoezen moeten aannemen, men heeft beloofd my te rekommandeeren voor secretaris van god weet welken vreemden onderconsul. (Duymaer van Twist vraagde my of ik fransch en engelsch kon, ik zei: neen) MET iedereen ben ik dus niet geslaagd. Als myn boek tot den koning komt, wil ik trachten te slagen TEGEN iedereen.

Dat begryp ik zelf wel dat de koning my niet kan laten helpen onder een ministerie Rochussen, of een Gouvernement Pahud! Als ik slaag, moet ik zóó slagen dat myn slagen een politieke beteekenis heeft, en dat die prullen op zy gezet worden, met hun geheele clique.

En voorts, myn doel? Wel ik vind dat ik het vry duidelyk zeg op het slot. — Ik zie kans tot alles mits ik middel vind om in leven te blyven.

Ik weet niet of ik Cartouche toejuich. Ik ken hem daartoe niet genoeg, en ik heb nu geen lust om een verhandeling te schryven op welke wyze men, aan wie te veel hebben iets mag afnemen, om wat te geven aan anderen die te weinig hebben. Vraag aan Jan of hy goed vindt dat Duymaer van Twist, Brest van Kempen, Bekking en vele anderen zooveel aan my hebben afgenomen? En Cartouche scheen te nemen van wie wat hadden, dat was dan toch nog wat menschelyker. Ik zou met pleizier wat terug nemen van wat men my ontroofd heeft. Nog eens, ik ken Cartouche niet genoeg om hem te beoordeelen, maar in allen geval is hy beter dan de menschen die my zoo benadeeld hebben. Daarby had hy nog de courage zyn kop er aan te wagen. Of vindt Jan het ook verkeerd dat men hem personeel heeft opgehangen?

Ik ben woedend. Zal ik in het leven kunnen blyven? Dat is de zaak! Den dag dat ik hier op straat word gezet, zal ik het u schryven, en dan verzoek ik u ook te vertrekken. Het is uw pligt met my omtekomen. Dat zyn we elkaer schuldig.

Eef, ik ben dol, en veel te lang zachtmoedig

geweest. Ik duld niets meer. Hier ook niet. Als men my weer vraagt om geld — men zegt tot Donderdag te willen wachten — loop ik weg en kom in Holland.

Juist die byval met myn boek (niet van u) maakt my woedend! Hoe, men leest dat, men is er door getroffen, men vindt het schoon, en men laat my aan myn lot over? Dat is schandelyk! En langer zoo lyden wil ik niet.

Ik heb verdriet van myn boek, juist door de ingenomenheid er mede (niet van u) maar van Jan. Dat is een ware bespotting. Ik pleit voor myn leven, voor vrouw en kind, ik wacht in de angst van myn hart of het my wat geholpen heeft, en men antwoordt my: »wat schryf je mooy!« Dat is bitter, dat is eene wreede sarcasme. Het is of men tot een drenkeling die zyn laatste krachten inspant voor hy te gronde gaat een compliment maakt over zyne wyze van zwemmen, in plaats van hem te helpen. Dit geldt u niet, maar gy hadt die opmerking aan Jan moeten maken. Van u doet het my innig pleizier dat gy myn boek pryst, maar Jan had heel iets anders moeten doen. D. v. T. zei ook dat ik zoo goed schreef! Dat is de vraag niet.

XX.

Brussel, Vrydag avond.
(postmerk 18 Nov. 1859).

Lieve Tine, ik heb van morgen vroeg uw briefje ontvangen van woensdag morgen.

Men heeft my niet weer om geld gevraagd, ik zal nog wachten zoolang het kan.

Sedert zes dagen doe ik niets dan op en neer loopen in myne kamer, en als het donker is ga ik uit.

Ik had niet verwacht dat Jan met myn boek ingenomen zou wezen, maar als hy er ingenomen mee was, had ik van u verwacht dat gy dan uit u zelve gevraagd zoudt hebben of hy het kon verantwoorden my over te laten aan de genade van een logementhouder?

Doch soedah! Ge zegt toch hem niet à coeur ouvert te durven spreken. Wat helpt het dan of ik u iets schryf?

Ge zegt bovendien dat ge doen wilt wat u behaagt. Commensalen houden? Gy hebt geen tyd om behoorlyk aan my te schryven, hoe wilt gy dan iets anders doen? Doch nog eens, gy stoort u niet aan wat ik u zeg.

Ik had u willen zeggen om noch met B. noch met zyne vrouw één woord te spreken, en uwe kamer te houden. Doch 't zou me niet veel helpen.

Ik zal my staande houden zoolang ik kan.

Ik ben boos op u. Gy trekt party tot zelfs voor dien gemeenen van der Hucht, en voor my durft gy niet te spreken.

Kus myne lieve kinderen. Als de post weg moet of als ge hoofdpyn hebt kunt gy gerust uw geschryf houden. Moet ik u dat nog eens zeggen?

Ik begryp best dat Jan die Geloofsbelydenis niet mooi vindt!

Als gy niet tegen Jan durft spreken, zwyg dan, maar wawel niet met hem mee... doch je geeft er niet om wat ik zeg!

[Deze brief is zeer kenschetsend. In MULTATULI's boek vroeg Havelaar aan Tine: »Kan jy zand eten? Vervloekt!« Zulk een vloek is ook deze brief.

Bovendien in de eerste regels beschryft hy, al is 't met weinig woorden, den onduldbaren toestand waarin hy zich bevond. »Sedert zes dagen doe ik niets dan op en neer loopen in myn kamer.« En met welke gedachten, met welke smart, met welke angst in 't hart ...... dit kunnen thans allen weten, die deze brieven gelezen hebben, en dus op de hoogte der omstandigheden zyn.

Eveneens geheel in overeenstemming met MULTATULI's wezen, is de volgende brief. Het minste schyntje van hoop toch, het kleinste lichtje aan den donkeren horizon, was menigmaal voldoende om zyn stemming geheel te doen omslaan].

XXI.

Zondag avond.
(Brussel, 20 Nov. 1859)

Beste Eef, Och vergeef me maar dat ik zoo op je geknord heb, maar ik was woedend.

Ik heb goede tyding, en ik gis dat gy ook wel iets goeds van Jan zult gehoord hebben. Ik denk namelyk dat hy u wel het oordeel van van Lennep over Max zal hebben meegedeeld. Dat is al heel gunstig. Hy (v. L.) heeft aan v. Hasselt geschreven:

»In weerwil van de bleeke inkt, klein schrift, donkere lucht en toenemende verzwakking van myne oogen, heb ik het boek verslonden, »pectus est quod disertos facit« en »facit indignatio verbum« worden ook hier bewaarheid.

»'t Is een meesterstuk, met zyn gebreken, of neen: de gebreken waarover ik klagen zou, zoo 't een gewonen roman gold, geven in dit werk juist iets meer eigenaardigs, meer verrassends, meer schokkends aan 't verhaal. 't Is bl...... mooi, ik weet het niet anders uittedrukken.«

Hoe vind je dat? Ik moet je zeggen dat ik geen flinker, ja niet zoo flinken lof had durven hopen, bl...... mooi is characteristiek. Dat bl...... komt zoo uit de ziel, vind je niet?

Maar nu ben ik in grooten tweestryd wat ik doen moet. Jan namelyk zendt my *f* 50, en stelt voor het boek aan Rochussen te vertoonen. Van Lennep zegt: ik moet zoo dwaas niet zyn het voor niet aan een boekverkooper te geven. Hy maakt zich sterk een prys te bedingen. Nu moet ik kiezen tusschen schryven in Holland of eene betrekking in Indie.

Zooals de zaken nu staan houd ik het er voor dat ik slaag in wat ik ook kies.

Maar ik ben in vreesselyken tweestryd.

Jan vraagt antwoord met ommegaande en ik kàn van avond niet antwoorden. Ik wilde u zoo gaarne spreken. De schulden jagen my naar Indie, de kinderen houden my in Europa. Je begrypt de spanning.

[De bedoeling is: de begeerte onze schulden te kunnen afbetalen zou me naar Indie jagen, daar dat financieel voordeeliger is, maar voor de gezondheid en de opvoeding der kinderen zou ik liever in Europa blyven.]

Ik heb nagedacht. Ik hel over naar Rochussen, doch conditien.

1 Resident op Java. Speciaal Passaroeang om myn schulden te betalen.
2 Herstel van diensttyd, voor 't pensioen.
3 Een ruim voorschot.

4 Ned. Leeuw.

Doch ik zal deze conditien niet zeggen, eerst· wil ik zien wat hy biedt.

Ik zal Jan schryven, heden avond nog.

Kus kleinen Max en Nonnie.

Je zult zien dat myn boek ons er boven op helpt.

Maar ik neem geen halfheid aan. Dan schryf ik liever. Als v. L. van myn eerste werk zegt: »bl...... mooi« en »meesterstuk« dan verbeeld ik my toch dat ik slagen zou vooral wanneer ik schryf onder gunstiger omstandigheden.

[Hier volgt de brief aan den heer J. Douwes Dekker, waarvan boven melding is gemaakt.]

XXII.

Brussel, 20 November 1859
's avonds.

Waarde Jan! Hartelyk dank voor de *f* 50 die ik van avond rigtig ontvangen heb.

Uwe vraag omtrent Rochussen bragt my in groote spanning, vooral na de pleizierige recensie van den Heer v. L., want nu die recensie my hoop geeft te slagen als schryver, iets waarin ik zooveel schik hebben zou, valt het my hard juist nu een geheel anderen weg uittegaan. Had ik

geene schulden dan was ik liever schryver dan raad van Indie, maar zooals de zaken staan moet ik om den wille van het geld, eene betrekking in Indie voortrekken.

Ik heb uw brief half zeven ontvangen, het is nu tien uur, al dien tyd heb ik nagedacht. De slotsom is: ja Rochussen.

Doch als ik zeg dat ik eene betrekking moet voortrekken volgt hieruit dat het dan ook wezen moet op eene wyze die dat voortrekken wettigt, en die my 1° in staat stelt myne schulden aftedoen, en 2° die in my een principe kroont.

Misschien dat R. daartoe te bewegen is, niet om mynentwil, maar om D. v. T. te plagen, met wien hy niet zeer wel is. Zyn certificaat van regtschapenheid (in de zaak van Bandjer-m.) was waarschynlyk ironie, want hy houdt D. v. T. voor een Droogstoppel.

Dringendste schuldeischers zyn Fuhri, de Hart en Cassel. Maar ik stel u voor dat op het oogenblik te laten rusten, daar er nu eene krisis is. De hoofdzaak is dat gy, als ge kunt, my in staat stelt hier aftewachten of er van het ministerie iets te verkrygen is. Ik zal hier op ult° te betalen hebben ik geloof 350 fr. Daar ik geen akkoord heb kunnen maken per maand, omdat ik niet betalen kon. Doch ik heb kleeren noodig. Ik

geloof dat R. wel te bewegen zou zyn om my te herstellen.

Doch nu eene opmerking, en ga die s. v. p. eens goed na. Na de opinie van v. L. moet ik myn boek op prys stellen, en tevens de mogelykheid dat ik meer kan schryven, en dus slagen in die carrière. Ik bezit dus een soort van kapitaal. Dat kapitaal is grooter dan het wezen zoude wanneer ik niet de Indische historie achter my had, die my (laat nu daar of het ten regte of ten onregte is) een martelaar maakt, een apostel, een soort van 'O Connell. Dat alles zou ik opofferen als ik eene betrekking aannam. Dus moet men my geen halfheden bieden.

Als ik hersteld word op eene wyze dat ik myne schulden niet betalen kan, en zóó dat ik niet volkomen gerehabiliteerd word, geef ik verreweg de voorkeur aan schryven, want dan kan ik ook wel myne schulden niet betalen (zoodanige reussite is onmogelyk in Holland) maar dan zal ik, en dan kan ik voor de rehabilitatie zorgen. Myn Max Havelaar is een begin daartoe. Als ambtenaar met schulden blyf ik inwendig gedrukt, en uitwendig onteerd. Als schryver zou ik zorgen dat men my hoog stelt ook al zat ik gevangen voor schuld.

Begryp je goed, dat als ik van het ministerie

veel vorder dit niet is uit koopmansgeest, maar omdat ik zoo doen moet?

Byv. ik moet de Ned. leeuw hebben, want als ik schryf zou ik my zelf een orde geven die meer beduidt.

Beoordeel myne positie niet naar den graad myner geldverlegenheid. Als ik een jaar my kon bewegen in den Haag — en zonder bekrompenheid want dat lamt my — dan geloof ik dat ik G. G. zou kunnen worden. Daarvan is nu geen sprake, doch alleen omdat ik my niet bewegen kan.

Och ik wilde zoo gaarne schryver zyn, als 't niet om dat vervloekte geld was!

XXIII.

Aan Mevr. Douwes Dekker–van Wynbergen.

Maandag avond.
(postmerk Brussel 21 Nov. 59).

Lieve beste beste Tine! Ik ben zoo kwaad op myzelf dat ik zooveel booze brieven heb geschreven, en gy kondt het toch niet helpen, maar ik was razend. Ik zal u dat uitleggen. Nadat ik dat boek had overgeschreven als laatste poging tot herstel onzer positie begon ik met myzelf te kwellen met de gedachte dat het een lam en vervelend boek was. Dat was n° 1. Toen kwam

daarby dat ik half blind was (nu geheel over) en ik wachtte op berigt van u. Buiten uwe schuld hoorde ik niets. Het boek is van zaturdag tot woensdag onderweg geweest. Dat duurde toen zoo lang dat ik niet wist wat ik er van denken moest. Dat was n° 2. Eindelyk kwam uw eerste briefje van woensdag. Dat en het volgende monterden my op, maar alleen door ùwe goedkeuring, want die van Jan hinderde my. Ik paste in myne gedachten op hem toe die tirade waar ik den lezer uitscheld die »hm!« zegt. En ik was zoo razend boos dat ik niets hoorde van hulp. Ik had hem graag vergeven niet met myn boek ingenomen te zyn, want zooals ik zeide, ik zelf had oogenblikken dat ik het wel had willen weggooyen, en regtuit gezegd begryp ik nog niet goed dat het zoo'n effect maakt. Maar ik vatte niet dat men ingenomen kon zyn in de maat als je schreef, en dat men geen hand uitstak. Dat was dus n° 3 van de redenen myner verstoordheid, en ten vierde: men vraagde my in die stemming in eens om geld. Neem dat nu eens alles by elkaêr dan zul je my vergeven dat ik u zoo beestachtig schreef. Ik was razend. Dat is nu afgedaan, niet waar?

Ik gis dat Jan uzelve wel zal hebben geschreven, doch dit weet ik niet zeker. Ik zond u gister

avond zyn briefje, dat aantoont dat hy wakker geworden is. Ik heb daarop geantwoord dat ik na lang beraad goed vind ons aan Rochussen te wenden. Doch niet goedkoop.

Ik vind die opmerking van v. L. over de gebreken zoo aardig. Ik begryp dat wel, dat is het vreemde, maar hy ziet in dat dit behoort by het geheel, en dat dit juist de eigenaardigheid uitmaakt. Dat is het grootste compliment want dat beduidt originaliteit, die eigenschappen welke in een ander fouten zouden zyn hier op hare plaats brengt. Dat is zeer beduidend. Van Lennep is daarin zeer consequent. Hy zegt meesterstuk en dat de gebreken er in hooren. Wie het navolgde zou verkeerd doen...

Maar hoe vind je dat? Daar kreeg ik van morgen op eens een telegram van Jan:

»Hoeveel geld noodig om in Holland te komen? Van Lennep wil u spreken. Hoop!«

Nu heb ik hem getelegrafeerd dat hy my fl. 200 zenden zou, zoodra ik dat ontvang ga ik naar Amsterdam. — My dunkt van Lennep kan my niet roepen alleen om te herhalen wat hy reeds schreef. Hy moet me dus iets te zeggen hebben. Ik ben benieuwd naar van Lennep. Het schynt dat hy na dat briefje aan van Hasselt op de zaak teruggekomen is. Of zou Jan by hem gegaan zyn?

Eigenlyk moeten wy wenschen in goede omstandigheden naar Indie te gaan. Dat was het raisonnabelste, maar als dat niet gebeurt, hoop ik samen hier in Brussel te wezen. Dat zou u zeer goed aanstaan. 't Is zoo'n pleizierige stad.

Ik ben zeker dat je met zooveel vermaak 's avonds met my zoudt wandelen als er iemand was die vertrouwd was voor de kinderen. Maar dat is geen geringe zaak. Want denk eens dat de meid uitging met haar vryer en er kwam brand! Daarvoor zou al een zeer vertrouwd persoon moeten wezen. Ik zou Eugenie vertrouwen, maar die kon, al vond ik haar, nooit by ons wonen in Brussel.

Kus de beide pierewieten.

Wat zal er nu deze maand gebeuren?

XXIV.

Brussel, dingsdag avond.
(postmerk 23 Nov. 1859).

Lieve hart! Ik ontvang van avond uw briefje van Zondag.

Morgen vroeg ga ik naar Amsterdam. Ik zal daar aangekomen zyn morgen avond en van daar schryf ik je.

Ingesloten den brief van Jan. Hoe vind je dien v. Lennep? Dàt is royaal en flink, een man van hart! Ik heb respect voor hem. Dag lieve Tine,

ik ben te geagiteerd om te schryven, maar morgen avond schryf ik je van Amsterdam! Die v. L. is een man. Hy zegt niet dat BOEK is mooi, maar hy neemt de ZAAK in de hand. Dat is hart! Dag Nonnie, en Edu-max.

Hoe vind je van Lennep en extase? Och dat alles doet me zoo goed voor jouw, hoor, voor jouw!

[Hier volgt de brief van den heer J. Douwes Dekker aan zyn broeder, die by XXIV ingesloten was.

Brieven van MULTATULI'S eerste echtgenoote zyn uit dezen tyd niet aanwezig.]

XXV.

Amsterdam 21 Nov. 1859

Eduard!

Ik heb daar zoo even per aangeteekenden gefrankeerden brief verzonden *f* 200. Kom spoedig over. V. L. heeft Rochussen geschreven maar had heden nog geen antwoord. Hy wil met handen en voeten uwe zaak voorstaan, en verzekerde my onuitgenoodigd dat hy al zyn invloed in uw belang zal aanwenden. Hy zeide my zyn zoon (asp[t] amb[t]. eerste klasse) met een en ander bekend te hebben gemaakt, en hem gezegd te hebben: »Ik wenschte my die zaak aantetrekken met klem, maar misschien

zal men later u daarvoor donderen.« Zyn zoon antwoordde: »Pak het aan!«

Hy wil u leeren kennen. Het gure weder heeft hem teruggehouden u te bezoeken, dat zyn plan was en is.

Ik geloof dat uit een en ander wat goeds voor u moet komen. Maar om Gods wil verschop niets.

Ik help u, maar waarachtig met moeite.

V. L. meent dat uwe schuldeischers u niets kunnen doen. Hy is en extase over uw boek.

Kom onmiddelyk.

Jan.

[Den 23sten november reisde MULTATULI van Brussel naar Amsterdam.]

BRIEVEN

VAN

MULTATULI

DE HAVELAAR VERSCHENEN.

AMSTERDAM — W. VERSLUYS

1890.

BRIEVEN

VAN

MULTATULI

DE HAVELAAR VERSCHENEN.

1890.

BRIEVEN

VAN

MULTATULI.

Dekker, Eduard Douwes

BRIEVEN

VAN

MULTATULI

4

BYDRAGEN TOT DE KENNIS VAN ZYN LEVEN.

GERANGSCHIKT EN TOEGELICHT

DOOR

Mevr. DOUWES DEKKER,

Geb. HAMMINCK SCHEPEL.

AMSTERDAM — W. VERSLUYS.

1890.

DE HAVELAAR

VERSCHENEN.

1860.

In antwoord op de aanmerkingen van sommigen, alsof ik met het doel MULTATULI in de hoogte te steken, »optehemelen« door 't schiften der brieven een wille-keurig beeld van hem zou ontwerpen, antwoord ik zooals ik ook in myn voorrede zei: »ik wensch hem hoog te houden, en het licht op hem te doen schynen, opdat men hem geheel zien zou zooals hy was.« Iets anders zou ik trouwens niet kunnen doen. Elke onwaarheid door opzettelyke omissie, of welke andere verdraaiing ook, zou andere onwaarheden noodzakelyk maken. Wat ik verzwygen wilde, zou elders blyken. Ik zou my verwarren in een teekening die ik niet maken kàn, terwyl juist myn kracht is dat ik de waarheid geven durf en dat doen wil.

Alleen wat onbelangryk is, laat ik weg. En wanneer in verschillende brieven nagenoeg hetzelfde wordt gezegd, zal ik het, wanneer die bekorting overigens niet schaadt, slechts eens geven. Dit is noodzakelyk, daar in de uitgebreide correspondentie die MULTATULI voerde met verschillende personen, talryke malen dezelfde onderwerpen, op niet belangryk verschillende wyzen, worden besproken, en ik den lezer slechts een ondienst zou bewyzen, door dit alles te doen drukken.

ZAKELYKE INHOUD VAN HET VOORGAAND DEEL.

In het najaar van 1859 was MULTATULI te Brussel en peinsde voortdurend op middelen om het noodige te verdienen voor zich en zyn gezin. Toevallig las hy in de dagbladen dat de heer Eduard De Vries, in overleg met den heer E. Stumpf, een nieuwen schouwburg zou openen, en meenende dat deze laatste, even als hy zelf, ridder van het rozenkruis was, besloot hy aan de heeren van die loge te schryven en »broeder Stumpf» zyn tooneelspel de »Bruid daarboven« voor de nieuwe onderneming aan te bieden. Hy richtte zich tot den heer Dronryp, wiens naam het duidelykst te lezen was onder de onderteekening van zyn benoeming, waarop hy antwoord ontving van Mr. W. J. C. Van Hasselt te Amsterdam. Deze heer schreef hem dat hy weinig bekend was in de theater-wereld, maar door »br. Van Lennep« voor hem zou doen wat hy kon.

MULTATULI zond het handschrift van zyn »Bruid daarboven« aan den heer Van Hasselt, in weerwil dat deze heer hem geen hoop had gegeven op groot geldelyk voordeel, en deed er tegelyk een afschrift by van den brief dien hy in 1858 aan den Gouv.-Gen. in ruste Duymaer Van Twist geschreven had, om daardoor te verklaren hoe het kwam dat hy zoo arm was.

Intusschen begon hy nu den Max Havelaar te schryven en voleindde dat werk in korten tyd. Terwyl hy bezig was het te copieeren liet hy aan zyn broer Jan vragen of deze de kosten voor druk en uitgave wilde bestryden? Hy beloofde dit te doen.

De heeren Van Lennep en Eduard De Vries waren ingenomen met de »Bruid daarboven«, en de laatste kwam naar Brussel om met den schryver over de opvoering te spreken. By die gelegenheid las MULTATULI hem brokstukken uit Max Havelaar, onder anderen de slotpassage, voor. De Vries raadde hem aan zich tot den koning te wenden vóór hy zyn boek publiceerde; hy (De Vries) scheen onder den indruk van het werk en sprak er over met de heeren Van Hasselt en Van Lennep.

Intusschen zond MULTATULI zyn handschrift aan zyn broeder. Met het schryven daarvan had hy een dubbel doel beoogd, namelyk: verbetering van het bestuur in Indië, en herstel zyner eigene positie. Zoo hy dit dubbele doel bereikte, wilde hy gaarne zyn boek on gedrukt laten. Intusschen verzocht hy zyn broeder het handschrift aan de heeren Van Hasselt en Van Lennep te Amsterdam te zenden, opdat ook zy er kennis van

zouden kunnen nemen. Eenige dagen daarna vernam MULTATULI, dat de heer Van Lennep zeer met zyn werk was ingenomen en hem gaarne spreken zou. Daarop reisde hy naar Amsterdam met het doel òf recht te verkrygen van het gouvernement voor zich en zyn zaak, òf zyn boek uittegeven als een pleidooi voor die beiden.

Aan Mevr. Douwes Dekker-Van Wynbergen.

[Het was den 23sten November 1859 dat MULTATULI vol hoop van Brussel naar Amsterdam vertrok om den heer Van Lennep te spreken. Uit brief XXV van 't vorig deel bleek, dat Van Lennep over Max Havelaar en den auteur van dat werk aan den heer Rochussen geschreven had.]

I.

Amsterdam, 23 Nov.
Woensdag avond, ½ 12.

Beste beste Tine! Heerlyke tyding! Van avond hier gekomen. Jan opgezocht in de Variété. Hartelyk en verzoend, en ik kom mee naar de Buthe. Ik weet nog niet welken dag.

Morgen tien uur naar van Lennep, die volgens Jan, dol ingenomen is met myne zaak, en my absoluut wil helpen! Dus heerlyke vooruitzigten.

Morgen kan ik je waarschynlyk meer schryven.

Hy moet aan Rochussen geschreven hebben: er hangt je een verd.... donderbui boven het hoofd! Hoe vind je dat?

Dag beste Eef, morgen meer!

II.

Amsterdam, 24 November 1859,
2 uur 's morgens.

Lieve beste beste engel. Ik ben zoo bly dat ik je een goeden brief kan schryven.

Gister avond kom ik aan en ging naar de Munt. (digst by Jan, v. L., en v. H.) Ik zend een boodschap naar Jan. Antwoord: in de Variété. Ik daarheen. Hartelyke ontmoeting, verzoening, afspraak om niet meer te kibbelen, uitnoodiging mee naar de Buthe, misschien zaturdag, doch dat hangt veel af van de zaken die ik nu te behandelen heb met v. L. en v. H.

Van Hasselt kan donderdag niet ontvangen, dus daarheen morgen.

Maar van Lennep! Daar ben ik geweest, en ik kan je niet uitdrukken hoe die man my ontvangen heeft. 't Is kompleet eene schadeloosstelling voor al de miskenningen. Nooit had ik op zooiets durven hopen. Hy zegt maar ronduit dat hy zich

my en myne zaak aantrekt. Hy heeft my verzocht van avond met hem mee te gaan naar zyn schoonzoon Hartsen. »Ja, zeide hy, die wil u zien, het is een kalm bezadigd mensch, maar na het lezen van uw brief aan D. v. T. was hy woedend.«

Ik betreur het dat ik niet al de uitdrukkingen van v. L. herhalen kan, maar onder anderen, zeide hy: »die zaak is van wat meer belang dan de spoorweg-kwestie waarover ze in de kamers zoo lang bezig zyn geweest!«

Nu schynt er tusschen v. L. en v. H. een verschil van opinie te wezen (volgens Jan). v. H. wil den weg op van zachtheid en een baantje, in den Haag of in Indie; v. L. neigt meer, geloof ik, tot aanval. Dit laatste is myne neiging, en als ik kans zie in het leven te blyven, houd ik dit ook voor het voordeeligste; maar je begrypt dat er geen sprake is van beslissing. Zekere Heer de Bull, letterkundige en directeur van de Amsterdamsche courant, wil my spreken. Ik ga er straks heen.

Van Lennep zyn zoon in Delft is ook met de zaak ingenomen, en animeert zyn vader zich myner aantetrekken.

Kortom, lieve engel, nooit heb ik zulk eene reussite gezien. Ik ben er van ontdaan, wezenlyk. Ik begryp het niet.

Van Lennep heeft my aan 't lagchen gemaakt.

Hy sprak over iets dat de zaak niet raakte en zei: »daar was een mynheer... hoe heette hy ook, Sweers geloof ik, hy was mak.... o God! makelaar in koffi!« Dat was zoo komiek die grappige schrik dat hem dat woord m. i. k. ontviel alsof het een vuil woord was. Hy proestte uit in lagchen, en ik ook.

Van Lennep is zeer tevreden dat ik geen schotschriften of schandalen gemaakt heb, en hy heeft dat al aan R. geschreven. R. heeft hem geantwoord: dat hy zich my heel goed herinnerde, dat ik heel knap was (waarom my dan twee jaren kommies gelaten?) maar zeer excentriek. »Ja zei v. Lennep, dàt kennen wy, dat is het oude afgezaagde praatje.«

»En, zei v. L. wàt wil hy onderzoeken? Er is niet meer te onderzoeken, de stukken zyn waarachtig duidelyk genoeg!«

Beste lieve, je begrypt dat ik je nog geen decisie kan schryven, en misschien nog in vele dagen niet. De zaak is zóó: Ik moet overleggen met Jan, v. L., en v. H., hoe ik het meeste voordeel en nut kan teweeg brengen voor anderen en my zelf door myn boek. Doch daarover zyn zy het eens dat het een heerlyk punt van uitgang is, en dat het leiden kan en moet tot myn herstel.

God ik ben zoo dankbaar, beste Tine, en wat

is dat prettig voor jou. Jy. hebt de meeste satisfactie van uwe trouw en aanhankelykheid. Och, het idee dat je eens weer het hoofd kunt opheffen, is my zoo aandoenlyk. Wat een goede ingeving om dat boek te maken. En wat gek is, ik weet niet hoe ik het gemaakt heb. Het kopieeren voel ik nog, maar van het schryven weet ik niets meer.

Als de omstandigheden toelaten dat ik een tweede werk schryf, zal ik dat opdragen aan v. L. Ik zou alleen daarom een boek schryven.

Maar hoe vind je nu dat ik je zoo gauw zien zal, u en de pierewieten?

Jan heeft my een mooye overjas gekocht.

Nog eens, beste hart, ik kan u nog niets beslissends schryven, maar ik zal je natuurlyk au courant houden.

III.

Zaturdag morgen.
(26 Nov. 1859.)

Lieve hart! Veel werk en bereddering aan den winkel. Van der Hucht naar Brussel geweest om my te zoeken namens Rochussen, maar hy kwam te laat. Hy zocht my by van Lennep, toen in myn logement.

Voorstel: betrekking naar de West. Ik zeide eerst u te moeten spreken, maar dat is maar een

biais. Ik weet nog niet hoe laat wy van hier gaan, en zelfs niet of wy van daag van hier gaan. Daarom schryf ik. Lieve hart heb geduld tot ik u alles vertel.

Kus de jongens. Groet van Jan. Hy zegt ik moet u schryven: hoop!

Dag beste. Het spyt my wel dat ik u onze komst niet kan bepalen. Ik hoop heden, maar kan het u niet zeggen, ik zal u later uitleggen waardoor die onzekerheid ontstaat.

[Nog dienzelfden dag reisde MULTATULI naar de Buthe en zag zyn vrouw en kinderen weer. Den Zondag bleef hy daar over, maar des Maandags keerde hy naar Amsterdam terug. Dit blykt uit den volgenden brief.]

IV.

29 November, dingsdag morgen.

Lieve beste hart! Als ik zeker wist dat ik je gauw zou weerzien, schreef ik je niet uitvoerig; maar ik weet dat niet. Ik gis het wel, want ik zal werken op: zamen naar Brussel.

Ik kwam dan te half tien en reed naar de Munt, Ik vond Jan niet. Hy was er geweest en had een briefje achtergelaten, maar zie, de knecht vergat my dat te geven. Ik wachtte en hy kwam eerst te half twaalf. Toen natuurlyk op den knecht

geraasd (en teregt) en naar een ander logement (Poolsche koffyhuis.)

Wat de zending van Jan naar Rochussen aangaat, ze is compleet mislukt. Toen hy (maar ik vrees niet op de goede manier) gesproken had over Raad van Indie, was R. opgesprongen. Dát kan my niet schelen, maar wat me wel kan schelen is dat Jan zelf die my, na myne uitlegging, had toegestemd dat dit de eenige wyze was om my te herstellen, nu ook vond dat ik te veel vraagde. Dus alweer de ambassadeur die zyn eigen zaak verlaat.

Van morgen wou hy dat ik vragen zou om directeur te worden van eene school te Batavia. Dat was juist iets voor my, zeide hy en dan was zyn contract gesauveerd! Hy drukt gedurig op zyn contract dat door myn hoofdigheid, door myn teveel vragen kon geknepen worden.

[Men herinnere zich dat de heer Jan Douwes Dekker een tabakscontract had in Rembang. Hy is later daarheen teruggekeerd.]

Ik laat me niet buigen. Noch door Fuhri, noch door geldgebrek, noch door schynbare schande, noch door Jan. Als jy me afvielt zou ik buigen, maar dat kan niet.

Ik neem R. v. I. aan, zoo neen, dan ben ik

MULTATULI. Ik zal zeggen als Luther: »Hier sta ik (alleen) God helpe my!« God beduidt hier myn ik, myn zyn, myne ziel, de idealen myner jeugd, myn gevoel, myn moed, myn genie!

In weerwil van alles heb ik hoop en moed; ik voel my sterk, ja sterker dan ooit. Ik gevoel dat men zoo moet lyden om te slagen.

[Hier sluiten de brieven die tot my gekomen zyn niet aan elkaar. MULTATULI schreef nagenoeg dagelyks aan zyne vrouw, en de eerstvolgende brief is van 5 December. En juist in dezen tusschentyd moet naar myn berekening een tweede gesprek (over het eerste wordt in brief III gesproken) met den heer W. van der Hucht hebben plaats gehad, en wel ten huize van den heer J. Van Lennep. In 1876 schreef MULTATULI over deze ontmoeting in een noot op den vierden bundel van zyn Ideën (Verz. Werk. blz. 122):

»In 't najaar van 1859 bood my de Regeering 'n »eervolle lukratieve en winstgevende *) betrekking in de West« aan. Zoo waren letterlyk de termen van de my namens den Minister gebrachte boodschap. Dit geschiedde ten huize en in tegenwoordigheid van den heer J. Van Lennep, die alzoo tevens getuige was van myn weigering. Hoewel

*) Zóó staat er. Maar dit pleonasme moet een schryffout zyn. Dek heeft die geschiedenis dikwyls verhaald en zei dan altyd »eene eervolle, onafhankelyke en lukratieve« of wel in plaats van dit laatste woord »winstgevende betrekking«.

die heer overleden is, durf ik me nog altyd in zekeren zin, d. i. middelyk, op zyn getuigenis beroepen. M'n afwyzend antwoord namelyk, ging vergezeld van eenige karakteristieke byzonderheden, en ik houd me overtuigd, dat de scène — 'n scène wàs het, daar ik zeer driftig werd — door den heer van Lennep aan vrienden en betrekkingen is meegedeeld. Ze was te hevig om er niet over te spreken. Ik beroep my op ieder die omstreeks dien tyd op eenigszins vertrouwelyken voet met den heer van Lennep omging.«]

V.

Maandag avond
(postm. Amst. 6 dec. 1859).

Lieve beste tine. Gister avond ben ik hier gekomen.

[Misschien had de schryver zyn vrouw bezocht of ontmoet].

Veel nieuws heb ik nog niet, maar wat ik gehoord heb is in zooverre goed. Ik heb nog maar alleen de Bull gesproken, die by het vernemen van den dood van Stolte oogenblikkelyk aan my gedacht heeft, zooals ook v. L. die zelfs zoover gegaan is op eigen houtje over my te spreken met de kiesvereenigingen. Maar op eens blykt dat Baud die een paar maanden minister geweest is, zich als kandidaat stelt, en daar hy veel kans

heeft (en volgens my ook veel regt) zoude het voor my niet geraden zyn my nu kandidaat te stellen. Als Baud niet toevallig moest invallen, had ik nu van drie kiescollegien twee op myn hand en zoude met $^7/_8$ zekerheid gekozen worden.

De B. en v. L. zyn drommelsche kerels. Je hebt geen begrip van dat doorzetten. Zelfs tegen Baud zouden ze my ook helpen, doch ze vinden het ongeraden, omdat ik geen echec moet wagen.

Doch de Bull zegt ik moet een artikeltje schryven, onbeduidend, en alleen ten doel hebbende om R. te doen voelen dat ik niet stil zit, en om hem op het idee te brengen dat ik lid van de Kamer worden kàn, al is het niet by deze gelegenheid, om hem daardoor te dwingen my Raad van Indie te maken.

Ik weet niet hoe ik met geld zal doen. Jan heeft my gezegd ik moest hem schryven als ik noodig had. Dat telkens weer vragen is zoo moeyelyk. Ik zal wachten zoo lang ik kan, misschien hoor ik iets goeds, en dan is het zooveel gemakkelyker.

Het is heel aardig dat v. L. en de B. tegelyk aan my gedacht hebben voor de tweede kamer. Als Baud er niet was zou het klaar wezen. Ik zou het echter alleen willen zyn om R. te dwingen my R. v. I. te maken. Daartoe moet dan ook

het artikeltje dienen dat in twee couranten komt, (twee politieke rigtingen: Amsterdamsche courant en Handelsblad). Dat is om R. te doen zien dat ik geagreëerd word door de twee partyen. De representant van 't Handelsblad moet zeer met my ingenomen zyn (de adv. Tydeman). »Doch Baud komt er nu gek tusschen, en hy heeft oudere brieven en veel aanspraken, die ik erken. Hy is een flinke knappe vent.

VI.

Amsterdam, 6 Dec. 1859
dingsdag avond.

Lieve beste! Eigenlyk heb ik nog geen nieuws, het verdriet my dat ik in Amsterdam ben. Ik kan hier niet werken. Van morgen kwam er een man met een wissel van Brandon van Batavia. God weet hoe zulk volk iemand dadelyk uitvindt. Ik moet nu aan Jan schryven om hem te verzoeken my door geld in staat te stellen van hier te gaan, want nu verwacht ik dat ook andere zullen komen, en dat doodt my. 't Is fataal dat ik my nu niet vry bewegen kan. Ik ben zeker dat ik het ministerie dwing my R. v. I. te maken, al is het nu niet terstond, dan toch by de eerst volgende vakature in de Tweede Kamer, want ik zal volgens

de Bull en van Lennep van de drie kieskollegien twee op myn hand hebben, en de derde »toeroet« met de anderen.

Die twee kieskollegien zyn »de Grondwet« en »de Amsterdam« en worden gerepresenteerd door 't Handelsblad en de Amst. Courant. De Bull zeide dat het zoo jammer was dat nu juist Baud aan de beurt lag, wiens antecedenten zoodanig zyn dat men hem niet voor het hoofd mag stooten, anders werd ik nu voor kandidaat gekozen en dat zoude R. bang maken.

Om hem echter reeds voorloopig te doen voelen dat ik wakker ben, heb ik een artikeltje geschreven, dat op één dag in die beide couranten moet komen, om hem te doen zien dat ik wel ben met die twee rigtingen (hetgeen waar is, want de Bull zeide dat de hoofdleider van 't Handelsblad (na v. L. te hebben gehoord en myn brief aan D. v. T. te hebben gelezen) vurig party voor my trok.

Dat artikeltje is dus in zooverre onbeduidend van inhoud, 't is alleen om aan R. te zeggen: pas op, ik treed op politiek terrein.

Lang kan ik hier niet blyven. Ik kan my hier niet bewegen, en ook is het werken my onmogelyk. Als ik maar in godsnaam van dat dagelyksche af was, dan kwam alles gauw teregt.

Ik had aan Jan willen schryven, doch geef hem dezen brief maar:

Jan, wilt ge een brief schryven aan de Hr. gebr. Brandon (houders van een schuldvordering van Brandon te Batavia) dat zy my in hun eigen belang met rust moeten laten, dat de pretentie met interest zal betaald worden, mits ze my niet plagen. En dan moet ik u ook volgens afspraak verzoeken my geld te zenden dat ik van hier gaan kan, want ik kan hier niets uitvoeren. Ik ben zeker dat ik slagen zal als ik maar kalmte heb.

Dag beste Tine, schryf eenmaal adres Poolsche koffyhuis.

Dat artikeltje in de courant moet natuurlyk onderteekend zyn. Begryp nu eens hoe ieder over my zal heen vallen als men dan daaruit ziet dat ik hier ben. O, als ik my roeren kon!

VII.

Woensdag avond.
(postmerk Amst. 8 dec. 1859.)

Lieve beste Tine!

Ik schryf u meer om u niet te leur te stellen dan omdat ik iets decisiefs weet. In zaken als de myne kun je ook billyker wyze niet verwachten dat ik in een paar dagen klaar kom. Vooral daar ik my niet roeren kan. Ook moet je my niet

kwalyk nemen als ik je niet alles haarklein uitleg, want die omslag zou te groot wezen.

Ik ben vandaag geweest by v. L., v. H., de Bull en by den advokaat Tydeman.

Als Baud er niet was werd ik lid van de 2de Kamer. Tydeman wil my naar ik geloof toch voorstellen, maar de andere party (v. Lennep, Hartsen en de Bull) heeft een soort van verplichting om Baud ditmaal voor te staan. 't Is te omslachtig je dat nu uitteleggen. Nu kan ik, als ik wil, my als tegenkandidaat stellen. Tydeman, die Baud niet voor staat, wil dat. Maar dat is nu de zaak juist. In de eerste plaats loop ik dan gevaar van een échec, en ten tweede moet ik dan v. L. tegenwerken en dat repugneert my. De zaak is nog niet beslist. v. L. en d. B. beiden zyn den ganschen dag met myne zaak in de weer. Ik heb nog nooit zoo'n fideele hulp ondervonden. Van dien kant is dus alles goed.

Maar de hoofdzaak is dat R. wakker wordt, en daarom komt er een artikeltje in de courant, dat overigens onbeduidend is, doch om hem te doen zien dat ik werk. Dat artikeltje had ook in 't Handelsblad gemoeten, maar Tydeman wilde dat ik my duidelyk voor zyn party zou verklaren, namelyk tegen den overleden Stolte. Dat wil ik niet. 't Is te lang om je alles goed uitteleggen.

Vandaag is een telegraphisch berigt gekomen dat er op Java groote vrees is voor opstand »alle Europeanen zyn gewapend« staat er. Je begrypt hoe dit de spanning verhoogt.

Daar ik gis dat R. niet zoude antwoorden op den flinken brief van v. L., onder voorwendsel dat hy nog altyd op Jan wacht, sny ik hem dat af, door aan v. L. een brief te schryven (die hy aan R. kan zenden). Ik zeg daar dat ik Jan verzocht heb geen tweede audientie te vragen, maar dat ik zoo gaarne wenschte te weten of hy my niets te zeggen heeft, want dat ik wacht op den uitslag.

Hoe het zy er moet gauw eene beslissing komen, en dat is goed, want ik kan hier niet werken, ik bedoel schryven. Als nu dat geloop en gepraat by v. L. en d. B. een goeden uitslag heeft is het niets, maar als ik nu eens niet slaag is dat verloren tyd. Ik verteer geld in soesah.

Ge kunt me nog schryven Poolsche koffyhuis, want ik kan nu niet weg. Gy hebt immers myn brief van gister avond, waarin ik Jan om geld vraag en om een brief aan Brandon?

[Het bovenbedoelde artikel komt voor in de Amsterdamsche Courant van vrydag 9 December 1859, en luidt:

INGEZONDEN.

Met innige belangstelling las ik het artikel in de

Amst. Courant van 6 dezer, waarin hulde wordt gebragt aan de verdiensten van den overleden afgevaardigde uit Amsterdam den heer H. Stolte.

Het is een goed teeken dat het verlies van een lid der Volksvertegenwoordiging als de heer Stolte, niet onopgemerkt wordt voorbygegaan, en het is te verwachten dat ook zy, die van den overledene verschilden in staatkundige kleur, het afsterven betreuren van den man die, naar ik met de redactie der Amst. Courant geloof: »in het algemeen belang, vooral met betrekking tot Indië, gedaan heeft wat hy kon.«

Maar niet alleen daarom betreur ik het overlyden van den afgevaardigen Stolte.

Want ik vertrouw dat deze betuiging zal mogen worden uitgesproken by het graf van elken afgevaardigde.

Neen, niet omdat hy gedaan heeft wat hy kòn, maar omdat hy **iets** kon.

De heer Stolte was — men vergeve my de banaliteit van myn lof — de heer Stolte was eene specialiteit.

Ja, zoo banaal is die lof, dat hy denken doet aan ironie, want ook hier heeft het misbruik veel goeds bedorven.

Ik huldig in vollen ernst de specialiteit van den heer Stolte, en ik wensch dat dusdanige specialiteiten meermalen hunne stem mogen doen hooren in de raadszalen der volksvertegenwoordiging.

Sedert byna twintig jaren en meer bepaald sedert 1848 volg ik met inspanning de gedachtenwisseling dergenen, die zich by de behandeling van indische

zaken op den voorgrond stellen, en hoe vaak ik ook verschilde van inzicht met den thans overleden afgevaardigde uit Amsterdam, is het my nooit in de gedachten gekomen hem toeteroepen wat my wel eens op de lippen zweefde waar anderen spraken: »Gy zyt onbevoegd.«

Ik weet dat enkele tegenstanders op meer geestige dan gepaste wyze hem trachtten bespottelyk te maken, daar hy eenmaal zich ontvallen liet, dat hy ter hoogeschool had gegaan op de baleh-baleh.

Ik trek party voor die hoogeschool — helaas! pro aris et focis — ook ik ben daar student geweest.

Vergeeft het ons, gy die u koesterdet aan de borst eener andere alma mater, vergeeft het ons dat wy het karakter bestudeerden van javaan en maleyer, by maleyer en javaan, en bespot ons niet omdat wy het volk zochten in het volk. Het klinkt deftiger den javaan optezoeken in prototypen uit de tyden van Parus, — zyne regtspleging te pandektiseren — en Hugo Grotius lastig te vallen by een slokkan-proces.

Maar of dat alles zoo doeltreffend is als de studien van den heer Stolte, meen ik te mogen betwyfelen.

Het is verdrietig zyne woorden misduid te zien; ik haast my daarom hier by te voegen, dat ik geenszins de baleh-baleh aanneem als eenige, nog zelfs als voornaamste leerschool. Ik heb hoogen eerbied voor de resultaten van studie in het boekvertrek, en waar ik gedwongen werd tot keuze, geloof ik daaraan de voorkeur te moeten geven boven de meer empirische gevolgtrekkingen van den praktikus: ik stel den navigateur boven den zeeman.

Maar het kan zamengaan; ook zeelieden zyn noodig op het schip van den Staat.

Men kan het een doende het andere niet nalaten.

En ik geloof dat de praktische Stolte beter tehuis was op het terrein van zyn geleerde tegenstanders, dan zy op het zyne.

Ik moet kort wezen, omdat ik veel te zeggen heb; want uitvoerigheid zou my leiden tot te groote uitvoerigheid.

Dus slechts éen voorbeeld tot adstructie myner meening voor de noodzakelykheid dier verbinding van elementen in de volksvertegenwoordiging.

De vraag van den dag is: vrye arbeid of gedwongen arbeid.

De theoristen, — ik neem aan dat zy allen eerlyk zyn en dat hunne halzen geen schaafmerk dragen van het systeemjuk, — de theoristen kunnen met den besten wil onmogelyk zonder hulp van personen als Stolte die zaak beoordeelen, zy kunnen betoogen, bewyzen zelfs dat vrye arbeid beter is, zedelyker, meer kans aanbiedt op welvaart, . . . gewis, wie twyfelt daaraan?

Wie twyfelt er aan of absentie van roof, moord, diefstal, echtbreuk, luiheid, wenschelyk ware?

Wie twyfelt er aan of het goede beter is dan het kwade?

Maar die vragen zyn oiseus.

De vraag is niet wat hier beter zy. De vraag is of het betere kan bereikt worden, en zoo ja, langs welken weg?

En op die vraag kon de heer Stolte beter antwoorden dan de beste theorist.

Want by dat antwoord staat op den voorgrond de kennis van de eigenschappen des inlanders, wiens wil die vrye arbeid moet mogelyk maken. Wie dit over het hoofd ziet, kleeft de absurditeit aan die er liggen zou in »dwang tot vryheid.«

De vraag is: hoe oud, in hoe verre ontwikkeld is het volk waarvoor men brieven van handligting vraagt? Moet niet die handligting een gevolg zyn van zedelyke meederjarigheid?

Zou niet de voogd, die aan zyn hem onbekenden pupil de regten van volwassenen wil geven, gaarne het oor leenen aan de berigten van hem die met dien pupil langen tyd intiem heeft omgegaan?

Doch, zegt men, die berigtgever kan dwalen. — Zeker, byna evenzeer als de voogd zelf, die den pupil nooit zag.

Ook hÿ kan dwalen die den pupil zag — korten tyd, vlugtig, in een opgewonden oogenblik door vreemd gekleurd glas.

Myn beeld is zeker slecht gekozen, want het vereischt toelichting. Ik bedoel den gewezen Gouverneur-generaal.

Mogten misschien deze woorden aanleiding geven tot wederspraak, het zou my niet onaangenaam zyn. Immers gaarne zou ik myne denkbeelden ontwikkelen over zekere specialiteit van specialiteiten.

Ik betreur zeer het overlyden des heeren Stolte, en ik hoop dat zyne plaats moge worden vervuld door iemand die naast eerlykheid, yver en studie het gewigt

in de schaal legt, dat men — met of tegen dank — genoodzaakt is toe te kennen aan mannen, die van de zaken iets meer hebben gezien dan papier.

Eduard Douwes Dekker.

op verzoek eervol ontslagen Adsistent-Resident van Lebak.]

VIII.

Donderdagavond.

(naar berekening: 8 Dec. 1859).

Lieve beste tine! Ik ben nog al opgeruimd, want ik heb gedaan wat ik kon. Gister zond ik een brief aan v. L., en hy, die een perfecte kerel is, zond dien aan R. met een flink byschrift. Hy zegt: »pas op, vriendje, ik verzeker je dat D. D. een man is, en als je hem wat lang laat wachten maak je hem ongeduldig en dat raad ik je niet aan.« Hoe vind je dat?

Van morgen vroeg ging ik uit naar de Bull, want ik wou wat schryven en op deze kamer in 't logement kan ik niet schryven (om veel redenen, te veel om te noemen.) Die de Bull is allerliefst.

[Ter toelichting voeg ik hier het volgende briefje by gestempeld van de »Redactie der Amsterdamsche Courant«.

Saturdag 10 Dec.

WelEd.Gestr. Heer! Ondanks uwe vergunning deze brieven niet terug te zenden, gaan ze toch hier nevens.

De blaauwe vooral mocht ik niet op myn bureau laten liggen tusschen chiffons over dagbladzaken. Zulke brieven behooren in den rokzak ter linkerzyde.

Hoogachtend,

A. J. de Bull.

Van de hand van MULTATULI die dit briefje aan Tine toezond, staat er onder: die blauwe was ùw brief. Ik had er een reden voor hem dien te zenden.]

Ik kan er niet genoeg van zeggen. Kortom ik bleef daar een uur en maakte een tweede artikeltje voor de courant. Dat heeft alleen de strekking om R. te doen zien dat ik wakker ben. De Bull stelt zich ter myner beschikking, en het Handelsblad eigenlyk ook, maar dit laatste wil my alleen voor zich hebben om tegen den kandidaat van de A. C. te stellen. Dat wil ik niet. Hartsen was zyn woord aan Baud kwyt, en nu zou het niet mooi van my wezen als ik door de ingenomenheid van Tydeman, die opgewekt is door v. L., misbruik maakte van den politieken stryd om v. L. in het vaarwater te zitten. De zaak is zóó. En v. L. en Hartsen en Tydeman (dat is dus de twee partyen) wilden my in de kamer hebben; v. L. zelf was naar Tydeman gegaan en er was reeds overeenstemming. Maar zie, daar stelt zich op eens Baud op de rei, en de party van Hartsen heeft zedelyke verpligting om dien te steunen. v. L. zeide my ronduit dat hy in den brand zat.

Ik heb dadelyk gezegd dat ik my dan terugtrok (voor ditmaal.) Maar Tydeman die tegen Baud is, wil my nu gebruiken om Baud te dooden. Hy spoorde my aan tot publiciteit, dadelyk, en nam als het ware op zich my er door te slepen. Dit nu mag ik uit delicatesse niet doen.

Myn geschryf in de Courant heeft dus niet de strekking om nù lid van de Kamer te worden, doch (in overeenstemming met v. L.) om R. bang te maken dat ik het nu of later worden zal.

Die de Bull is zoo lief. Hy vraagde my uw adres om u die Courant te zenden. Gy en Jan zult verwonderd wezen over de onbeduidendheid van dat artikel. Ik kan dat alles nu zoo niet uitleggen. Myn volgend artikeltje is iets lastiger. Dat is alles besproken met v. L. Alles heeft zyn reden. Ik kan die menschen niet genoeg roemen. Hartsen heeft my den »Max« laten vragen.

Lieve Engel begryp eens wat de Bull vandaag zeide? Juist wat gy my voor een paar maanden hebt geschreven: dat ik zooveel had van Mirabeau! Herinner je, je dat nog? Waarin had je juist iets over Mirabeau gelezen? Was dat in de Revue des deux mondes?

Kortom, ik ben ingenomen met de opinie van die heeren. Zy meenen dat ik veel zal kunnen uitrigten in de wereld. En die meening is de

eerste stap. Want die meening geeft kracht. Kracht op dubbele wyze. In my door zelfvertrouwen, buiten my door meegaandheid van wie aan die kracht gelooven. Ik ben vol moed. Als ik spreek van geldelyke zaken, zeggen zy: maal dáár nu niet over, dat komt later!

't Zal my benieuwen wat R. nu zal antwoorden. Hy moet nu haast maken. Als hy zegt: neen, ga ik werken, maar dan moet ik eene andere kamer hebben en misschien in eene andere stad, want Amsterdam drukt my.

Ik drink elken middag een kwart flesch wyn en anders gebruik ik niets, maar die wyn is goed voor my zeggen ze. Ik vrees zoo, dat je myn artikeltje ovet Stolte zoo flauw zult vinden, maar beste het moet zoo wezen. Het was als het ware opgegeven werk en v. L. was er heel tevreden mee. Er moest uit blyken:

1°. dat ik er BEN.

2°. dat ik geen afbreker ben, want ik prys Stolte, die een man van behoud was.

3°. dat ik, die de praktische ondervinding aanbeveel als bykomend element, niettemin prys stel op studie, ja dat ik studie hooger stel.

4°. dat ik evenmin een volbloed behoudsman ben, want ik zeg dat ik zoo vaak van Stolte verschilde.

En vele andere beschouwingen meer, te lang om te noemen.

Dag beste beste kind. Dag alle jongens. Schryf my nog Poolsche koffyhuis.

Laat aan Jan lezen wat ik schreef, want hy zal u uitleggen wat ge niet begrypt over die verkiezingen. 't Is een ware komedie. 't Komiekste is dat er nu eigenlyk om my gevochten wordt. Tydeman wil my aan zyn kant hebben. Maar ik wil aan geen kant zyn. Dat zeg ik in myn volgend artikel. Ik wil aan geen der beide partyen behooren.

[Het zal voor sommige lezers die minder tehuis zyn in de staatkundige geschiedenis van 't jaar waarin deze brieven werden geschreven, misschien niet onnut zyn met een enkel woord hier iets tusschen te voegen omtrent de verhoudingen waarop herhaaldelyk wordt gezinspeeld. De heer Mr. Jakob Van Lennep was ryks-advokaat, ook was hy gedurende eenige jaren lid der volksvertegenwoordiging geweest. Hy behoorde tot de conservatieve party. Tot die zelfde party behoorde de heer Rochussen. Maar nu was er door het ministerie, waarvan Rochussen deel uitmaakte, een spoorwegwet voorgesteld, waar de heeren Van Lennep c. s., als Amsterdammers, sterk tegen waren. Er was dus verdeeldheid in de party. De conservatieve »Amsterdamsche Courant« met De Bull als hoofdredacteur, was aan den kant van Van Lennep. En zie, juist in die dagen kreeg de

laatste het handschrift van den Max Havelaar in handen. MULTATULI heeft er niet aan getwyfeld of de ingenomenheid met dat geschrift, waarvan Van Lennep blyken gaf, was oorspronkelyk oprecht. Maar hetzy dan gaandeweg, hetzy reeds terstond kwam de gedachte by hem op om den Havelaar en den schryver van dat werk, te gebruiken in zyn stryd tegen Rochussen. Deze werd als het ware bedreigd met dat boek, en zelfs werd de hand aangeboden aan de zoogenaamde liberale party — Handelsblad en Tydeman — om hierin behulpzaam te zyn. De heer Van Lennep, die, volgens MULTATULI's beschryving een joviaal aangenaam mensch was, had schik in den stryd, maar zyn partygenooten vermaanden hem tot kalmte en ingetogenheid. Daar was zyn schoonzoon Hartsen, lid der Eerste Kamer. Hy ook is »ontzaggelyk ingenomen« met den Havelaar, althans zoo berichtte de heer Van Lennep — zie Brief XII. — Maar hy hield het manuscript weken lang onder zyn berusting, zonder persoonlyk aan den schryver eenig blyk te geven noch van enthousiasme, noch van waardeering — zie Brief XIV. — En de heer Van Lennep liet zich sussen, toen de spoorwegwet in de Eerste Kamer was afgestemd... Maar hierover zie men Brief LXX aan Mr. Faber.

Wel bezorgde de heer Van Lennep de uitgaaf van den Havelaar, maar in zyn, in 1862 uitgegeven brochure, staat toch met ronde woorden te lezen dat het zyn doel was de verspreiding van het werk te belemmeren. Later meer daarover.]

IX.

Vrydag avond.
(volgens den inhoud: 9 Dec.)

Lieve beste! Van den morgen ontving ik uw briefje met dėn turf, maar ik begryp niet dat er geen geld by was. Want je schryft: »Ik zal zien of ik dezen met de diligence kan zenden, als Jan het geld wil geven. Het is per deligence, en geen geld! wat moet ik nu daarvan denken? Je begrypt dat ik ongerust ben. Wat zyn dat voor zonderlinge dingen, Eef, begryp je niet dat ik daarover nu weer in angst zit?

Ook Jan begryp ik niet. Waarom heeft hy dan gezegd: »neen, die menschen mogen niet de eer hebben u te helpen, vraag my wat ge noodig hebt, en ik zal het u dadelyk geven.«

Wat moet ik nu doen?

Om godswil plaag me toch niet, Eef! maak myn positie niet moeyelyker door zulke dingen. Daar zit ik nu weer god weet hoe lang met het mes in de buik! En ik heb zooveel kalmte noodig, godbetert! Je begrypt dat ik nu geen lust heb je over wat anders te schryven. Ik kan ook niet, want het is koud op myn kamer. Antwoord met spoed of er geld in dat pakje was?

Ik weet nu niet wat ik doen moet. Ik heb te

schryven en kan niet, want ik kan met myn kagcheltje waarin maar 1½ turf gaat, het hier niet warm stoken. Ook heb ik geen lamp, ga eens na. Uitgaan kan ik niet want ik heb geen geld. In de koffykamer zitten kan ik niet om niet te veel gezien te worden. Er hoort wat toe om by zulk een positie groote zaken door te zetten.

De brief van v. L. aan Rochussen is flink. Er staat »dat hy moet oppassen, dat ik zooveel sympathie heb in Amsterdam, dat er in Amsterdam zooveel ontevredenheid heerscht, over de spoorwegen en dat ik juist de man ben om den boel in vlam te zetten. »Indië heeft een man noodig en Dekker is die man.«

Dat alles is goed, maar die vervloekte byzaken. Van avond staat er een tweede artikeltje in de courant. De Bull zal het u dadelyk zenden. Ik ben zeer verdrietig over de byzaken. Neen, Jan moet niet weer naar R., waarachtig niet.

[Ziehier het artikel waarvan boven sprake is: Het komt voor in de Amsterdamsche Courant van Zaterdag 10 December 1859.

INGEZONDEN.

Aan de redactie van de Amsterdamsche Courant.

Ik neem de vryheid u te verzoeken eene plaats te verleenen aan de volgende regelen, onder mededeeling

dat ik een gelyk verzoek rigt tot de redactie van het Algemeen Handelsblad.

Indien ik de eer geniet myne woorden door die beide organen der publieke meening opgenomen te zien, al ware het ook opgenomen zonder adhaesie, zoude ik daardoor een doel bereikt hebben, dat ik my voorstelde op den oogenblik toen ik voornam optetreden als indische specialiteit.

Dat doel was: niet te behooren tot eene bepaalde rigting. Niet in den zin althans van: party, school, factie, regter- of linkerzyde.

Ik wensch te behooren tot de geestverwanten van wie het goed meenen met Nederland en met Indië.

Dit nu beweert ieder. Ik ben verpligt hier te spreken van my zelf, opdat men my geloove waar ik die verwantschap aanvoer als inleiding by het publiek.

Ik was oost-indisch ambtenaar, en heb, onbemiddeld, myn ontslag gevraagd, omdat ik my niet kon vereenigen met de wyze waarop Nederlands-Indie bestuurd werd. Myne grieven waren niet personeel; integendeel. Ik had veel goeds genoten van de indische regeering; zeventien jaar lang gaf my die regeering brood en eene deftige positie.

Myne grieven waren gewetens-redenen. Ik achtte my verpligt optetreden tegen de wyze waarop de bestaande wetten en reglementen worden ten uitvoer gelegd. Ik laat nu in het midden hoe ik oordeel over die wetten zelve, daar het ydel is te spreken over regeeringssystemen, zoolang men niet zeker is, dat eenig systeem

gevolgd wordt. Het is volkomen hetzelfde wat men beslisse te 's Hage of te Buitenzorg, zoolang die beslissing in weerspraak blyft met de uitvoering.

Er staan schoone bepalingen in de Staatsbladen; bepalingen die der menschlievendheid van de ontwerpers eer aandoen.

Maar ze worden niet opgevolgd; en dat is de schuld van de Regeering die het schipperen aanmoedigt en beloont, en eenvoudige pligtsvervulling bestraft.

Ik heb naar de mate myner kracht beproefd de oogen der Regeering te openen, en ben daarover berispt

Toen heb ik myn ontslag gevraagd, niet omdat ik te prikkelbaar was om eene berisping te verdragen, maar omdat de berisping my belette mynen pligt te doen. Als het noodig is, zal ik de byzonderheden van die zeer excentrieke handeling openbaar maken, doch liever bleef ik hiervan verschoond, omdat ik, waar ik pogen zal groote zaken te behandelen, de kleinere wensch voorby te gaan.

Alleen dan zou ik overgaan tot het openbaren myner persoonlyke ondervinding, als ik vermoedde behoefte te hebben aan een kredentiaal.

Ik stel het hoogste belang in Indië. En die belangstelling is niet als van den scheepskargadoor of den touwslager, die inziet dat hy door Indië touw slaat of kargeert, neen; het is de belangstelling in een vaderland. Ik ben niet in Indië geboren, maar ik heb er geleefd, en dat zegt meer.

Ik heb er geleerd, gedacht, geleden; ik ben er opge-

voed. En zag men nooit het kind de zorgende voedster aanhangen boven de moeder die het ter wereld bragt... zonder meer?

Myne gehechtheid aan Nederland is reglementair; er staat geschreven: eer uwe moeder.

Myne liefde voor Indië komt uit het hart. Ik zou het liefhebben al ware er haat bevolen.

Die telegram van Batavia, 23 Oktober, was my een donderslag. In de eerste opwelling riep ik, niet wat anderen zeiden: is het mogelyk? Ik zeide: nu reeds?

Want dat het zoo komen zal, zoo komen moet, is zeker.

Aan wien glimlachend meent dat ik hier ben een »prophète après coup,« geloof ik te mogen antwoorden dat ik geprofeteerd heb vóór den slag. Ik hoop niet genoodzaakt te worden publiciteit te geven aan de verdrietige kassandra-rol, die ik speelde voor jaren reeds, toen nog alle berigten rust en tevredenheid ademden.

En dat ik die rol niet op my nam uit voorliefde, zal ik hier aantoooen. Want ik vatte de pen op om iets bemoedigends te zeggen. Och, mogt ik dat dikwyls kunnen doen!

Ik vertrouw dat de ontvangen telegram weldra blyken zal, niet in verband te staan met de gewigtige gebeurtenissen die Indië en Nederland boven het hoofd hangen. Wanneer ik my hierin niet bedrieg, zou er misschien nog tyd wezen om het zwaard van Damocles te bevestigen aan steviger koord dan het omineuse paardenhaar.

Vooreerst: men begint met de bonische expeditie.

Dit reeds toont aan, en wel op dubbele wyze, dat het later volgende minder gewichtig is; want:

1°. Waar het huis in brand staat, begint men niet te spreken over eene gebrokene glasruit.

2°. Men zendt zyne beste krachten niet naar buiten als ze binnen noodig zyn. Zóó onbekwaam toch zal wel geen gouverneur-generaal wezen, dat hy in een kritiek moment Java zou ontblooten om te laten guerroyeren in Boni.

»Men vreesde voor onrustige bewegingen op Java. De inboorlingen namelyk dachten dat men ze met geweld zou vervoeren naar Boni.«

De inboorlingen zullen zich herinnerd hebben hoe ze wel eens meer zyn gedreven naar onwettige heerendienst, ondanks de stellige voorschriften van Staatsblad en menschelykheid. Hunne vrees was niet zoo heel ongegrond. Eene andere vraag evenwel is of die tegenzin in argonauten-tochten eene oorzaak kan geweest zyn van oproer? Ik geloof het niet. Van ontevredenheid... zeker! Maar by opstand is noodig een focus, een noyau, een centrum, en dat mis ik in de telegram.

Wanneer er stond in de residentie A, B, C, is eene onrustige beweging ten gevolge van het oproepen der koelies voor de bonische expeditie, zou de zaak my bedenkelyker voorkomen. Er schynt sprake te zyn van ontevredenheid op eenige verzamelplaats van Koelies, dat is te Batavia, of waarschynlyk te Soerabaya, en dit beneemt aan ons berigt byna al het onrustbarende.

In dat geval namelyk is de zaak op politie-terrein,

en raakt de staatkunde niet. Zy zou slechts daarstellen eene nieuwe grieve by de vele overige, doch geenszins als hoofdgrief de onmiddelyk voorafgaande aanleiding tot het ontploffen der myn.

Het is waar, daartoe is slechts ééne vonk noodig. Amerika werd geboren uit de regten op de thee.

Ik zou dan ook minder gewicht hechten aan de bemoedigende beschouwing, dat er geen binnenlandsche streek genoemd wordt, indien ik niet vooral steunde op de gronden die ik het eerst noemde.

Op Banda (?) was eene zamenzwering ontdekt tegen den resident.

Dat beduidt niets. Het kan onaangenaam wezen voor dien resident, maar Banda heeft volstrekt geen beteekenis. Als dáár, onder de perkslaven, ontevredenheid heerscht, oproer zelfs, zou dit alleen de muskaatnoten doen stygen in prys, en willigheid geven op de markt van militaire heldendaden.

Banda is een schip met bemanning, geen land met ingezetenen.

Helaas, er zyn geen bandanezen! De bandanees is eene mythe als Hengist, eene overlevering als Deukalion.

Nog wordt Adeka's graf — het is waar, er is een byzonder gesuis in de nabyheid van dat graf — den reiziger aangewezen. De wind suist door de getande heuvelen en speelt weemoedige toonen op zyn aeolusharp,. de sentimentaliteit reciteert er de sesquipedalische verzen van Helmers.

Maar Adeka's landgenooten zocht hy te vergeefs.

Waar ze gebleven zyn? O, vraag dit aan het roemryk voorgeslacht.

Vraag den Yankee waar de Amerikaan bleef, vraag aan Spanje waar de nazaten zyn van Atuliba, Montezuma....

Neen, de Bandaneezen kunnen niet opstaan, want er zyn geen Bandaneezen.

Hoe rustig zal 't wezen als ook de Javanen tegen allerlei uitspatting zullen gevrywaard wezen door.... extinctie!

Ik geloof dus dat men onregt had gister op de beurs zoo ontstemd te wezen. En dat dalen der fondsen was voorbarig. En ten onregte waren de schouwburgen ledig.

Ik was niet op de beurs. Ik heb niet van ontstemming of fondsendaling gehoord, ik weet niet of de schouwburgen onbezet waren.

Ik gis dit maar, omdat ik veronderstel dat ieder nederlander zal inzien hoe noodlottig eene telegram als de aangekomene werken zoude op het bestaan van Nederland, wanneer ze eens zoo ernstig ware als men haar zou kunnen opvatten.

En hoe noodlottig eene dergelyke telegram werken zal, als ze eenmaal komt zonder vat te bieden aan bemoedigende beschouwingen...

Caveant Consules!

Eduard Douwes Dekker,

op verzoek eervol ontslagen Assistent-Resident.]

X.

Zaterdag middag 3 uur.
(naar berekening: 10 December 1859)

Lieve beste! Daar kryg ik uw tweeden brief! alweer een teleurstelling! Als het er op aangelegd was my te plagen kon 't niet beter.

Ik moet uit Amsterdam! Ik kan hier niet wezen.

Rochussen heeft nu eindelyk geantwoord. Hy zegt: neen! en dat hy niet bang voor my is, goed! Dat zullen wy zien.

De van der Hucht's, van Heeckerens, Kerkhovens, enz. enz. loopen overal rond om my te benadeelen. Maar van Lennep, van Hasselt en de Bull houden zich goed. Zy weten van de tantes en begrypen de zaak anders dan v. Heeckeren die wil voorstellen.

Myn plan is nu geld vragen om zamen naar Brussel te gaan, als het eenigszins kan, anders ik alleen, en van daar uit werken.

Ik wacht Jan met smart. De Max Havelaar moet naar den koning en als die niet helpt dan drukken. En ik zal doen wat ik daar op het slot zeg.

Ik ben niets bang. Bekommer u niet over die weigering van Rochussen. Bedenk dat ik even ver ben als toen ik myn boek pas af had. Ik

had toen immers geen idee om Raad van Indie te worden? Er is niets verloren. Hy schynt kwaad op v. L., en v. L. is kwaad op hém.

XI.

Zaturdagavond.
(Naar berekening: 10 Dec. 1859.)

Lieve beste! Van middag zond ik u een briefje per diligence waarvan de hoofdinhoud was dat R. nu gezegd had neen. Hy zegt aan v. L. dat hy niet bang voor my is en doelt op die geschiedenis van de tantes alsof hy van plan was my daardoor te discrediteeren in de publieke opinie.

[Ook in brief VII van het vorig deel is gesproken over de »geschiedenis van de tantes«; en wanneer ik bedenk hoe die geschiedenis als een sprookje van mond tot mond is gegaan, en wat al onherkenbare vormen ze gaandeweg menigmaal heeft aangenomen, dan komt het my niet onnut voor haar terug te brengen tot nuchtere waarheid. In Idee 612 spreekt MULTATULI zelf van zulk eene tante-geschiedenis. Want al waren de tantes zyner eerste vrouw geen bewaarschool-juffrouwen, al hadden ze geen zoon, al heetten zy niet B., ze woonden toch in W(ageningen) en ze waren MULTATULI's eenige tantes; zy die de heer Rochussen dreigde te gebruiken als machine de guerre, en die baron van Heeckeren zoo'n sterke positie gaven tegenover zyn excentrieken zwager. De zaak was aldus.

Mevrouw Douwes Dekker had vroeg haar moeder verloren. Haar vader, baron C. F. J. van Wynbergen, had by den slag van Quatrebras, als cadet-wachtmeester sabelslagen op het hoofd gekregen, ten gevolge waarvan hy, zooals gezegd werd, eenige jaren later als luitenant wegens krankzinnigheid gepensioneerd moest worden. Intusschen waren hem drie dochters geboren, de oudste Everdine werd later Mevrouw Douwes Dekker. Na 't verlies van haar ouders werd zy opgevoed door haar grootmoeder de weduwe van den ritmeester van Wynbergen, die te Quatrebras was gesneuveld, en door de beide zusters van haar vader. Deze familie woonde te Wageningen en was onbemiddeld. Everdine werd dan ook als aankomend meisje van 15, 16 jaar als kweekeling op de kostschool van Mevrouw Scheffer te Hasselt besteed, waar zy in vergoeding voor haar arbeid kost en onderwys genoot. Maar na een 3-tal jaren nam de heer (ik meen J.) van der Hucht, neef der familie Wynbergen en (zoo ik wel heb) de voogd of toeziende voogd der 3 weezen, Everdine op in zyn gezin. Het was onder zyn hoede dat zy later naar Indië reisde, en het was ten huize van zyn broeder Willem van der Hucht, te Parkan Salak, waar ook de heer J. van der Hucht verbleef en kort daarop overleed, dat de cassette verloren ging, die Everdine als een reliek van haar moeder bewaarde. In den Havelaar wordt dit vermeld.

Intusschen was de grootmoeder van Wynbergen overleden, dus ook haar pensioen vervallen en hare beide dochters, de tantes van Everdine, bleven in bekrompen

omstandigheden achter. Ik heb hooren beweren dat MULTATULI die dames aan den bedelstaf heeft gebracht. Ik vermoed dat zy thans overleden zyn, en dat ik haar dus niet meer zal grieven door de mededeeling, dat ze aan de bedelstaf waren voor de kennismaking met de echtgenoot van haar nicht Everdine. Onder MULTATULI's papieren is de minuut van een verzoekschrift, waarby de eenig overgebleven dochters van een oud adelyk geslacht, wier vader voor vorst en vaderland by Quatre-bras gesneuveld was, de lasten des levens aan Prins Frederik der Nederlanden kenbaar maakten, om eenige tegemoetkoming in hare treurige omstandigheden te erlangen. 1) Zy ontvingen daarop – den 30sten April 1852 –

---

1) De minuut luidt:

Aan
Zyne Hoogheid Prins Frederik
der Nederlanden.

Met verschuldigde eerbied wend ik my nederig tot Uwe Hoogheid, teneinde de bezwaren des levens die my drukken kenbaar te maken.

Myne zuster en ik zyn de eenige overgeblevene dochters van een oud-adelyk geslacht. Onze vader W. L. van Wynbergen, in der tyd Ritmeester by het Regiment Huzaren N°. 6, is in 1815 te Quatre-bras voor Vorst en Vaderland als een dapper krygsman gesneuveld. By hetzelfde Corps was zyn eenige zoon als Cadet-wagtmeester dienende, die aan de gevolgen van dien veldslag, na jaren van lyden, in de kracht des levens, mede bezweken is. Onze moeder, Vrouwe E. Kleynhoff, is ons voor weinige maanden, na een smartelyk lyden van zestien jaren, door den dood ontvallen, en door haar afsterven is het pensioen dat zy genoot voor ons verloren. Myne zuster die sedert elf jaren haar gehoor verloren heeft, verkeert daarenboven in eene zwakke en ziekelyke toestand en vereischt daardoor veele zorgen en oppassing. Ook myne eigene gezondheid heeft zeer veel geleden, door de gestadige zorgen, die gedurende zooveele jaren, dat onze dierbare moeder lydende was, op my gerust hebben, zoodat ik niet in staat ben door eenige werkzaamheden in de behoeften van ons beiden te voorzien, en van ons

door den secretaris van Prins Frederik, van Otterloo, de som van *f* 50 ten geschenke. 1) Onder dezelfde papieren bevindt zich het bewys, dat E. en W. C. van Wynbergen, dochters van wylen den ritmeester W. L. van Wynbergen, den 8 Juli 1851 door het ministerie van oorlog een Gratificatie van *f* 60 ontvingen. 2) Zeer onbemiddeld moeten zy dus geweest zyn.

---

zelven hebben wy daartoe op verre na geene genoegzame hulpbronnen. Het is uit dien hoofde, dat ik het wage ons beleefdelyk aan Uwe Hoogheid aan te bevelen, ten einde eenige tegemoetkoming in onze treurige toestand te erlangen, hetzy by wyze van jaarlyksche onderstand of by wyze van Gratificatie.

My van Uwe Hoogheids algemeen bekende hulpvaardigheid verzekerd houdende, teeken ik my met nederige hoogachting,

Uwe Hoogheid
onderdanige dienaresse

Verzonden den 10 Nov. 1851.
Wag. 7 April '52.
(De onderteekening ontbreekt aan de minuut, die voorzien is van twee data.)

1) De brief waaruit my dit blykt, luidt:

's Gravenhage den 30en April 1852.

Op last van Zyne Koninklyke Hoogheid Prins Frederik der Nederlanden, heb ik de eer UEdele hiernevens ten geschenke toe te zenden eene som van vyftig gulden.

De Hofraad Secretaris van Z. K. H.
W. F. van Otterloo.

Aan
Mevrouw E. van Wynbergen
te
Wageningen.

2) Ziehier den inhoud van bedoelden dienstbrief:

Bureau
Personeel en Militaire Zaken
N°. 4 B.

De Minister van Oorlog,

Gezien hebbende Zyner Majesteits besluit van den 30ste Juny ll.

Het lag in den aard van MULTATULI, de opvoedsters zyner vrouw by te staan. Dat hy dit deed zoolang hy kon, zal hier en daar uit brieven blyken.

Van 1852—1855 was MULTATULI met verlof in Europa. De hollandsche toestanden bleken hem toen vreemd te zyn, alles was hem nieuw, en hy, die zyn geboorteland zoo jong verlaten had, wilde er nu het leven leeren kennen. Hy had hierby eene eigenaardige manier. Zoo slaan byv. al de vrygevigheden die hy in den Havelaar — blz. 78, uitgaaf Verz. Werken — opsomt, behalve de laatste regel die op Menado voorviel, op bepaalde, in den verloftyd gebeurde feiten. Het leven was zoodoende zeer kostbaar, en weldra schoot hy geld te kort. Zooals indische verlofgangers veelal doen, leende hy nu geld van dezen en genen. Hy zelf heeft dit in den Havelaar gezegd.

Zoo leende hy — namelyk in het laatst van zyn verloftyd — ook geld van de »tantes«. In Brief VII van het vorig deel, blz. 65, lezen wy: »geld dat hy zelf haar gegeven had.« Maar dit werd geschreven aan Tine, die alles even goed wist als Dek zelf. Hy zeide het daar om den toestand in herinnering te brengen,

---

N°. 49, brengt ter kennis van E. en W. C. van Wynbergen, dochters van wylen den Ritmeester W. L. van Wynbergen, woonachtig te Wageningen, dat het Hoogstdenzelven behaagd heeft, aan haar by voorschreven besluit, eene gratificatie toe te leggen van zestig gulden (*f* 60.—) met afwyzing van het verzoek om pensioen, wordende hierby aan de belanghebbende in voldoening van voormelde gratificatie, eene assignatie van betaling gezonden.

's Gravenhage, den 8 July 1851.

Van Spengler.

niet om te preciseeren. Naar wat ik weet van hem en haar had hy de »tantes« en de grootmoeder zoolang die leefde, al de jaren van zyn huwelyk — dat is van April 1846 af — ruimschoots bygestaan, zoodat zy er zelfs van »potten«. Zeker is dat zy in 't eind van MULTATULI'S verloftyd iets hadden, want toen leenden zy hem een zekere som. Hoe groot die som was weet ik niet. Maar misschien zouden die dames haar geldje niet hebben afgestaan, waren zy niet bevreesd geweest door een weigering de ondersteuning van haar goedgeefschen behuwdneef voor den vervolge in gevaar te brengen.

Genoeg, Dek leende geld van haar onder belofte het terug te geven, en vast vertrouwende dat hy, eens weer in Indië geplaatst, dit makkelyk zou kunnen doen. Maar zie, toen kwam de catastrophe van Lebak, en die schuld bleef als zoovele andere een drukkende last. Voor zyn gevoel woog ze, denk ik, niet zwaarder dan andere schulden, maar hy wist welk gebruik, welk misbruik vaak, er juist van deze schuld gemaakt werd.

De heer van Heeckeren van Walien, die de »tantes« juist even na bestond als zyn zwager Douwes Dekker, was, by diens onvermogen, de aangewezen persoon om haar te ondersteunen. Want nadere verwanten hadden die vrouwen niet.

In deze omstandigheid zocht Dek zelf een der oorzaken van de vyandelyke gezindheid die de familie zyner eerste vrouw tegen hem bezielde. En dat er met of zonder opzet van dezen of genen, vaak misbruik

werd gemaakt van het gebeurde, het blykt immers uit de woorden zelf die aanleiding gaven tot deze toelichting?

Dek heeft ook in later tyd herhaaldelyk iets afgedaan van zyn schuld aan de tantes. Men zie o. a. Brief XIV en LXI. Menigmaal zelfs gaf hy haar waar hy eigenlyk niets missen kon; maar zonder eenig nut wat het stuiten van de praatjes over de tantes-geschiedenis betreft. Want daar hadden dolle koetsiers achter gezeten en ze hadden veel vaart genomen. Ze zouden niet te remmen zyn geweest, zelfs niet met het betalen van de dubbele schuld.]

Dit is vervloekt laag, maar ik hoop dat het hem niet baten zal want van Lennep, de Bull, en ik gis ook Hartsen, schynen party voor my te trekken. Althans ik kom zoo even van v. L. by wien ik thee heb gedronken, en hy was fideel en liet. In plaats van zich door R. tegen my te hebben doen innemen heeft hy er werk van gemaakt om myn naam te laten plaatsen op de lysten van de kandidaten der Tweede Kamer. Dit is nu wel niet met het doel dat ik het worden zal, maar om aan R. te doen zien dat zyn gemeene aanklagt geen effect zal doen. Nu moet je begrypen dat er kwestie is om van der Hucht in de Kamer te brengen. Maar v. L. heeft terstond geschreven aan een kieskollege dat hy hun waarschuwde dien mynheer niet voor te stellen, want

dat hy, van L., dan vertellen en uitleggen zou wat dat voor een man was. Dat die mynheer zich door R. had laten gebruiken in eene gemeene zaak en dat het niet genoeg was om in Indië te hebben fortuin gemaakt om het regt te hebben meetespreken, enz. Kortom v. L. is ferm.

Ik heb van avond een brief geschreven aan R. waarin ik hem antwoord op zyne zydelingsche beschuldiging. Die brief is kras. Maar v. L. is tegen de verzending. Dit kan my niet schelen. De hoofdzaak is dat v. L. zelf hem gelezen heeft en dat ook Hartsen (aan wiens invloed ik veel gewicht hecht) dien lezen zal. Dàt is de hoofdzaak.

Je hebt geen begrip hoe er wordt geintrigeerd tegen my. Men loopt het bureau van de A. C. af, om de Bull tegen my te waarschuwen. Fuhri, Kerkhoven (ik weet niet welke) en eene Wythof die een neef moet zyn van van der Hucht. (ken je die?) Kortom dat schynt alles uitvloeisel te zyn van twee oorzaken: 1°. Haat van van Heeckeren, 2°. Pogingen van Rochussen om my uit de Kamer te houden, want ofschoon hy zegt dat hy niet bang voor my is, is hy het wèl!

Den brief dien ik hem schreef mag ik niet verzenden zonder toestemming van v. L., omdat het een antwoord is op een brief aan v. L. Hy, v. L., heeft den brief behouden en zei: »wacht een

paar dagen«, dus misschien zendt hy hem toch.

Hartsen heeft aan v. L. geschreven dat hy begonnen was aan Max (hy is namelyk in den Haag voor de zitting van de 1ste kamer) v. L. zei me niets meer, maar ik vind het zoo aardig dat die menschen zulk een belang stellen in de zaak.

Ik wacht nu Jan's komst af. Het zou toch kunnen gebeuren dat ik nog wat in Amsterdam blyven moest, en misschien is het goed, dat ik door die klagten van Fuhri, Rochussen enz. nu door de schroom heen ben. De hoofdzaak is dat v. L. en v. H. my niet alleen laten, ook de B. en Hartsen. v. L. zegt: »dat spreekt van zelf dat je schulden hebt, dat kan niet anders na al wat er met u is voorgevallen,« en hy heeft Hartsen gewaarschuwd tegen insinuatien van Rochussen. v. L. is gloeiend tegen de v. d. Huchtsche kliek.

Wees niet verdrietig dat die zaak van Raad van Indië afgesprongen is. Vraag je nu of ik het had willen zyn? ja! Maar die heele zaak was een tusschenwerpsel en ik dacht immers aan zoo iets niet toen ik myn boek schreef. Dadelyk slagen op die manier had ik my immers niet voorgesteld. Ik ben altyd veel verder dan voor twee maanden. v. L. heeft ronduit aan Rochussen geschreven dat ik in Amst. groote sympathie had en dat twee

staatkundige partyen elkaer om mynentwille de hand zouden reiken. Dat zegt nog al wat.

Nu dag kind, wees niet neergeslagen. Ik heb moed. Denk om het slot van Max. Stryd is een bezigheid die my voegt: ik durf. Hoe nu ook de zaken loopen, er moet uit alles iets voortvloeien dat ongelyk beter is dan dat bittere wachten te Maestricht, Visé, of toen gy op Kedong waart.

De hoofdzaak is dat wy by elkaer komen. Daaraan hecht ik innig veel. Dag beste! Wees nu maar niet kwaad over myn geknor van gister...

XII.

Zondag avond.
(naar berekening 11 Dec.)

Lieve beste tine! Jan is zoo even aangekomen ½ elf, en nadat ik hem had meegedeeld wat er was voorgevallen moest hy nog uit. Het deed my genoegen dat hy het afspringen van R. v. I. al wist. Nu moet je weten dat v. L. my toch heeft laten plaatsen op de lyst van kandidaten. Zeker met het doel om later intevallen. Nu zei Jan: »Ja, maar wat heb je er aan om lid van de kamer te wezen? Dat wilde zeggen: dat geeft niet veel geld.«

Maandag morgen. Nu schryf ik je om je gauw een paar genoegelyke oogenblikken te verschaffen.

God, dat doe ik zoo graag. Beste engel, lees eens wat hierby is, en oordeel of de satisfactie waarop wy wachten niet reeds begonnen is door zulk een brief van v. L.?

[Dezen brief heb ik niet. Evenmin een der anderen van den heer Van Lennep uit dit tydperk.]

Ik vind zulk schryven roerend, vooral na zooveel schande. Ik heb zoo'n idee dat die Hartsen uit den hoek zal komen. Hoe vind je dat: »ontzaggelyk ingenomen«? Is dat alles niet heerlyk mooi? En hy is weer naar den Haag. Zeker gaat hy by Rochussen. Hy kwam my zoo flink voor, en zoo waardig en soliede. Hoe vind je toch die van Lennep. Zyn dat niet kerels? Zy verzoenen my met hollanders.

Kortom ik ben wezenlyk vol moed. Nu zou ik in Amsterdam durven blyven. De kogel is door de kerk, ik ben niet bang meer.

Lieve beste, ik houd zoo aan je, geloof dit toch goed. Je weet niet hoe innig bly ik altyd ben voor ù als er maar een schyn van goed is.

Het zou ondankbaar wezen nu geen moed te houden by zulke lieve protektie. En ik heb zoo'n lust in werken, ik heb nu een perfecte kamer, zoodat ik nu wel in Amst. zou willen blyven, als het niet te duur is. Ik bedoel voorloopig. Myn

streven is later zamen te Brussel. Dag myn Tine, wees niet verdrietig.

XIII.

Zaturdag morgen.

[Deze brief, zonder datum, moet volgens den inhoud geschreven zyn tusschen XII en XIV. De brieven sluiten nu niet meer zoo geregeld aan elkaar als vroeger. Eenigen zullen verloren zyn gegaan, anderen opzettelyk vernietigd. Dit laatste durf ik veronderstellen omdat ik dikwyls in later jaren heb bygewoond dat Tine een brief van Dek ontvangende, zoodra zy bemerkte dat er iets in stond wat haar onaangenaam zou aandoen, dien verscheurde en in de kachel wierp. Ook staakte de briefwisseling by een bezoek dat Mevr. Douwes Dekker aan haar echtgenoot in Amsterdam bracht, of wanneer deze zelf op de Buthe vertoefde.]

Lieve hart! Ik heb gister avond uw briefje ontvangen met de chambrecloak dank je wel, beste kind.

Maar lieve, ik durf met *f* 400 niet wagen naar Brussel te gaan. Bedenk dat wy geen kleeren hebben en ga eens na dat we weldra weer in de positie zouden komen van Maestricht en Visé. Ik begryp het voorstel van Jan niet. Hy kan op zyn vingers narekenen dat zoo'n existentie onmogelyk is. Ik moet te Brussel werken, en dat wil ik graag, maar ik vraag u of ik in één maand

iets kan daarstellen dat ons bestaan waarborgt voor de volgende maand. En hoe moet de stemming zyn van iemand die met zulke ideen zich neerzet om iets te doen? Daarby begryp je dat het uiterst moeyelyk zou wezen om later by Jan terug te keeren. Het is nog ligter voor u nu te blyven dan later terug te komen.

Zaturdagavond. De Jonge v. Lennep is by my geweest. Heel hartelyk maar verder niets.

Maar ik ben by van Hasselt geweest die my gezegd heeft wel te gelooven dat Hartsen my geld geven zou om in Brussel my te bewegen. Dat ga ik morgen aan v. L. vragen. Als dat lukt zyn we klaar al was het dan maar zooveel dat wy met de *f* 400 van Jan mee eenigen tyd konden bestaan. Dus morgen meer.

Bedenk altyd dat er nog al iets afmoet voor kleeren enz. enfin god geve dat we het klaar spelen. — Maar met die *f* 400 alleen mag en kan het niet. Over een maand zouden we op straat staan met onze kinderen.

v. Hasselt zeide my dat Hartsen moet gezegd hebben dat hy wel *f* 1000 zou durven of willen voorschieten op M. H.

Maar dan vraag ik waarom heeft v. L. my dat niet gezegd?

NB. Dat idee van »voorschieten« op dat boek

vind ik al weer heel ellendig. 't Is weer net een beleening op pand!

v. Hasselt heeft ook het land over die flaauwheid. Op den duur zou ik het met hem houden.

XIV.

Woensdagavond.

[Deze brief, zonder datum, moet volgens den inhoud ongeveer vyf weken na VI geschreven zyn. 10, 11 Jan. 1860?]

Lieve beste tine, Ik heb uw briefje van gisteren, dingsdag.

Ge zegt vrydag morgen van de Buthe te willen vertrekken. Als ik dan ook van hier kon zou dat goed zyn, maar hoe nu als ik niet van hier kan gaan? Ik wilde gaarne vermyden hier de gratie te vragen om te vertrekken zonder betaald te hebben. Eigenlyk vond ik beter dat je op de Buthe bleeft tot je zeker wist dat ik van hier kon gaan. Ik denk er nog over hoe dat te regelen.

Met die passage voor de baboe is het ook mis. Bygaanden brief vond ik heden avond van Hartsen. Nu moet ik u zeggen dat die inhouding van *f* 100 voor de baboe van die ongelukkige *f* 400, my zeer bezwarend voorkomt. Het sommetje dat er overblyft na de reiskosten, myn logement hier,

enz. zal bitter weinig wezen, en wy hebben van alles noodig.

De afspraak met v. L. is nu *f* 200 's maands, maar daarvan gaat *f* 50 af voor de tantes, en wat er dus overschiet zullen wy wel noodig hebben, Wy mogen dus om kalmte te hebben wel oppassen dat wy ons te Brussel niet in schulden steken voor kleeren.

Ook heb ik medelyden met die arme baboe, die daar zoo verlaten achterblyft, overgelaten aan de nukken van die jufvrouw.

Dat briefje van Hartsen is eigenlyk een antwoord op iets wat ik van morgen aan v. L. gezegd heb. Dat het my namelyk zoo verwonderde dat Hartsen, die vyf weken lang myn boek had gehouden en in den Haag telkens weder over en voor my zou gesproken hebben, nooit iets van zich had doen hooren. Dit heele briefje nu, is een soort van acquit de conscience, anders niet.

Goed, ga vrydag morgen naar Utrecht. Ik kom daar ook aan de station. Ik ga of van hier zonder te betalen, òf ik vraag aan van Lennep. Ik vertrek dus van hier met den eersten trein, vrydag.

Maar gesteld eens dat noch 't een noch 't ander my lukt, zend dan naar de telegraaf en vraag naar Mevrouw Dekker bureau restant, Utrecht.

En als er niets was, zend dan wat later nog eens.

Zoo is de afspraak goed, maar ik hoop er voor u te wezen. Dag beste kind, kus de jongens.

Hoe nu de zaken met v. L. staan enz. vertel ik u liever mondeling.

A propos, heb je dat briefje wel dat ik u schreef en dat aangekomen is gedurende uw zyn hier? Laat dat niet slingeren. God geve dat wy nu weldra voor goed byeen zyn.

XV.

Aan den Heer Busken Huet.

[Brokstuk uit een brief van 4 September 1866. Dus zes jaren later. — In een deel »MULTATULI–BUSKEN HUET« zullen deze brieven in hun geheel worden opgenomen. Dit brokstuk vindt hier een plaats ter aanvulling der gebeurtenissen.]

»Och och, Klaasje Zevenster! Ik heb 't schaap niet gelezen, maar my nu zeer vermaakt met uwe uitkleeding. By later behandeling van stukken als Klaasje, waarin van patriciers wordt gesproken, rekommandeer ik u 't adjectief »gemeen« by 't »fatsoenlyk« dat v. Lennep zoo graag op den voorgrond stelt. Ik ril als ik denk aan 't oogenblik toen ik hem dat woord »fatsoenlyk« hoorde uitspreken. Ik had een uitgever voor Havelaar (Gunst, die 't boek drukken zou voor rekening

van myn broer). Van Lennep die 't manuscript had, zei:

— Neen, neen, laat nu my daarvoor zorgen... 't moet verschynen by een fatsoenlyk uitgever! Bovendien, gy weet niet hoe men met zulk volk (zulk volk en fatsoenlyk uitgever? Hoe klopt dit?) moet omgaan. Byv. als gy 't nu deedt, hoe zou je dan doen met dit bundeltje? ('t manuscript).

— Wel, ik zou 't hem geven...

— Juist! glad verkeerd. Ik maak al de blaadjes los, geef hem ze by beetjes, dan houd ik hem in handen.

Nog begryp ik de finesse niet van dien maatregel. Maar 't woord fatsoen kan ik niet hooren zonder te denken aan de overgroote fatsoenlykheid waarmee v. Lennep my bedrogen heeft. Toen echter was hy 't niet van plan. Eerst later heeft hy om zich te dekken tegen verwyten van »Amsterdamsche patriciers« gezegd dat het boek zÿn eigendom was, en dat hy zich daarvan had meester gemaakt om het te smoren. Hy heeft zich niet geschaamd dit te publiceeren. Maar hy loog. Hy wou liever doorgaan voor scherpziend valsch, dan naif kortzigtig. Hy bedroog my uit lafhartigheid.

[MULTATULI ging dus in 't begin van 1860 met zyn gezin naar Brussel. De heer Van Lennep had op zich

genomen de uitgaaf van den Havelaar te bezorgen, en had beloofd in afwachting van het verschynen van dat boek gedurende zes maanden het gezin by te staan met *f* 200 's maands, waarvan, zooals uit brief XIV blykt, telkens 50 gulden aan de tantes zouden worden gezonden. Uit den tyd van 't zamenzyn heb ik geen gegevens. Het zou belangryk geweest zyn, indien ik de brieven had kunnen overleggen die MULTATULI en de heer Van Lennep in dezen tyd gewisseld hebben. Maar dit kan ik niet. De brieven van Mr. Jacob Van Lennep zyn tydens het proces over het eigendomsrecht van den Havelaar, door MULTATULI aan zyn advocaat Mr. J. G. A. Faber ter hand gesteld. Toen hy er later naar vroeg, waren ze niet terug te vinden. In antwoord op deze vraag vind ik een briefje van den heer Faber van den volgenden inhoud:

Amsterdam, 3 Mei 1871.

Waarde Dekker.

Niemand heeft in der tyd na afloop van het geding meer waarde gehecht, en zoo schynen zy in het ongereede (letterlyk.) Volgens Proc. Dammers zouden zy naar 's Hage gegaan zyn om te adviseeren voor cassatie. Ik herinner my hierover niets meer.

Misschien liggen zy onder myn oude processtukken. Ik ben bezig aan verhuizen en alles is ingepakt. Zyn zy er onder, dan komen zy in de volgende week los en zend ik ze u onmiddelyk.

De handelwyze omtrent den Havelaar is van begin tot eind knoeyery. Nooit is door v. L. bepaald geformu-

leerd tusschen u en hem welke zyn betrekking was. Hy wilde de Mecenas spelen. Zoo is en blyft het troebel water. Steeds

t. t.

J. G. A. FABER.

Thans, in dezen tyd, heb ik my gewend tot den heer Mr. W. H. K. Mouthaan, die na het vertrek en overlyden van Mr. Faber diens kantoor heeft voortgezet. Maar ook dit was zonder baat, daar deze heer my mededeelde, dat by zyne aanvaarding van het kantoor de aanwezige processtukken van Mr. Faber allen betrekking hadden op zaken die na 1870 waren voorgekomen. Er blyven my geene gegevens over om te gissen waar het dossier Douwes Dekker contra van Lennep uit het kantoor van den heer Faber, kan gebleven zyn.

Ook heb ik my gewend tot den heer Willem Van Lennep, zoon van Mr. Jacob Van Lennep, met verzoek my de brieven van MULTATULI aan zyn vader, betreffende den Max Havelaar, wel ten gebruike te willen afstaan. Maar het antwoord was, dat deze heer zich niet herinneren kon onder de nagelaten papieren van zyn vader brieven van MULTATULI te hebben gevonden. Ik neem dus aan dat de heer Jacob Van Lennep die brieven vernietigd heeft.

Er is alzoo voorzoover ik heb kunnen nagaan, niets overgebleven van deze briefwisseling, dan de enkele zinsneden die voorkomen in 't verslag van de pleidooien in 't Weekblad van het Recht.

MULTATULI en Tine leefden nu eenigen tyd vereenigd

te Laeken, terwyl de Havelaar gedrukt werd en in Mei verscheen. Dit was betrekkelyk een tyd van rust voor het gezin. Maar nog voor de volle zes maanden verstreken waren gedurende welke het maandgeld, volgens afspraak, zou uitgekeerd worden, reisde MULTATULI naar Holland. Het eerste briefje aan Tine is van 14 Juni 1860, van het station te Brussel.]

XVI.

Van 't station du nord!

Poolman en Blanckenhagen van Soerabaya zyn hier. Ze hebben my dadelyk aangesproken, heel beleefd. Dat zou niet gebeurd zyn vóór Max Havelaar. Ze maken my allerlei complimenten. Hoe vind je dat? Dag hartje, dag pierewieten. Laat Hortense by u slapen in myn kamer.

[Hortense was het dienstmeisje dat gewoonlyk des avonds het gezin verliet. Deze zinsnede getuigt dus van vriendelyke zorg.]

XVII.

(naar berekening: 15 Juni 60.)

Lieve beste engel! Ik ben in Rotterdam. Hotel Weimer; gy kunt my hier schryven.

Ik schryf heden avond niets byzonders, ik heb zoo'n hoofdpyn dat ik niet zien kan, dus morgen meer.

De Nieuwe R. C. recensie is goed, ik ben er geweest, maar ik kon niets zeggen van de hoofdpyn. Ik weet nog niets bepaalds.

De Spectator is vry beroerd, doch die recensie is nog niet uit, morgen avond komt het vervolg, 't is een weekblad.

Het boek maakt opgang, dat is zeker. Ieder valt over 't slot. Ik ga slapen, morgen meer. Kus de pierewieten. By de red. v. d. Rott. was men zeer met het boek ingenomen. Ik zend u die courant niet, omdat ik gehoord heb dat ze door de office de publicité gevraagd is.

[Ik meen dat de »office de publicité« een boekverkoopers- of uitgevers-firma in Brussel was. Juist herinner ik het my niet meer. Er verscheen ook een weekblad van dien naam. Met de firma stond MULTATULI in relatie, zoodat Tine er open rekening had.]

Ge moet ze dus hebben. Morgen schryf ik u omstandig.

XVIII.

Rotterdam, 16 Juni 1860.

Beste hart! Veel goeds. Ge begrypt dat ik nog geen uitslag weet, maar men is dol over M. H. Ronduit gezegd, ik heb nooit zulk een effekt gezien. Vreemden hebben my aangesproken.

Begryp eens Jan is hier, en alles heel wel.

God geve dat het zoo blyft. Hy is verrukt over het effekt van Max, en spreekt er gedurig van. Kortom het is het nieuws van den dag. Hoe vind je dat, beste Tine?

Ik kan je vandaag nog niet alles uitleggen, en schryf maar te hooi en te gras.

Nygh, de boekverkooper, en de redacteuren van de Rotterdamsche Courant hebben my ontvangen met hartelykheid. Ik heb aan van Prehm geschreven, en hem verzocht om hier te komen, hy zal 't wel doen. Van avond ga ik met Jan naar de comedie en daarom schryf ik je haastig. Ik hoop je morgen geld te zenden. Allen zyn boos of houden zich boos op het slot van Max Havelaar. Maar het boek zelf maakt fureur. Poolman zeide: »gy hebt alle vrouwen op uw hand, myn dochter heeft geschreid by Saidjah's wachten onder dien boom.«

Kortom alles gaat beter dan ik konde denken. Schryf my hotel Weimer, Rotterdam.

Hartje, heb je myn brief van de station voor myn vertrek? En van gister avond? Ik had zoo'n hoofdpyn van Poolman die zoo gezanikt heeft. Hy liet me niet los. Ik schryf je nu haastig om Jan die by my is, anders schreef ik uitvoerig. Ik heb een briefje aan Duymaer van Twist geschreven. Kort en krachtig. Er is namelyk verteld dat hy my van den winter onderhouden had. Dat

breng ik even teregt, en aan Poolman, die my die aardigheid meedeelde, heb ik den brief ter inzage gezonden.

D. van T., of wie dat praatje mogt hebben uitgestrooid (van Heeckeren?) zullen zich voortaan wat in acht nemen.

Ik expedieer heden onder kruisband de Spectator en de Ned. Indie. Ik maak een collectie en zal op zyn tyd uit den hoek komen. Jan en ik hebben zeer gelachen over dien makelaar.

[Waarschynlyk geldt dit den makelaar waarover MULTATULI in zyne »Divagatiën over zeker soort van Liberalismus«, zie Verz. Werken, spreekt. Hy betoogt daar, dat »Mr. Publiek« niet lezen kan, en zegt dan: »Als 'n koffimakelaar, die monsters steekt wil ik 'n paar individuen... ten toon stellen. O, schrikt niet heeren, ik vergat uw namen.

Het eerste monster dat ik mynen koffimakelaar nasteek uit den zwellenden Publiekbaal, is... koffimakelaar. Hèm de prioriteit!

Ja, lezer, 't is zoo. De eerste persoon, de allereerste die z'n gevoelen lucht gaf over den »Havelaar« was een confrère van Droogstoppel. Het courant-artikel waarin hy z'n confraters waarschuwde tegen 't koopen van het boek, dat hy zich had aangeschaft, in de meening, dat er van koffi zou inkomen — gy ziet het, juist myn Batavus D. Ik was profeet — onderteekent hy X, Y of Z, met de byvoeging (letterlyk) »wonende in een

fatsoenlyker buurt dan de Lauriergracht«. Myn Droogstoppel was dus na gestikt te zyn, verhuisd.]

Maak je niet boos over de flaauwigheden van den Spectator.

[Het was de heer Robidee van der Aa, een deftig en by het groote publiek als geleerd geacht man, die den M. H. in de Spectator beoordeelde. Hy wist de plaatsnamen, die de schryver voluit had geschreven, maar die de heer Van Lennep in den druk door kapitale letters met puntjes had vervangen, weer aantevullen. Een zyner »flauwigheden« was het niet vatten van den titel, (zie een noot by Idee 452). Hy keurde dien af: »Want van koffieveilingen is in geen der beide deelen sprake, en Max Havelaar was Adsistent-Resident in Lebak, een afdeeling waar noch koffie noch andere koloniale waren op gouvernements last worden verbouwd. Zoo dus de titel niet dienen moet als etiquette om toch vooral veel koopers onder onzen handelstand te lokken, dan gissen wy dat de schryver van meening is, dat even als den mensch de spraak gegeven is om zyn gedachten te verbergen, zoo ook het opschrift van een boek vooral dient ter aanwyzing van datgene wat er niet in te lezen staat.«]

Het publiek is vóór my en zeer sterk. Die boekenschryvers durven niet zeggen wat ze meenen. Ik ben gerust op de toekomst, nog eens het publiek is vóór my.

Hartje, ik schryf vandaag niet aan myn lieven

Edu, excuseer my by hem. Morgen! Kus hem en de Non. Dag beste kind. Ik wacht op van Prehm.

[Wie deze Van Prehm en Poolman waren is my onbekend].

XIX.

Zondag avond 17 Juny 1860.

Lieve beste Tine! Zoo als gewoonlyk gaat alles anders en langzamer dan men meende.

Jan is van morgen vertrokken. Wy zyn tot het laatst wèl gebleven. Hy is uiterst ingenomen met het éclat van M. H., en spreekt er gedurig van. Het is of hy voelt dat hy my een beetje respecteeren moet, omdat de menschen zoo hoog met my loopen, en ik dus een soort van renommée van den dag ben. Ik kan 't merken in myn logement. Ieder groet me of kykt me aan, en de knechts vliegen. Hoe vind je dat?

Ik heb een brief van Poolman uit Gouda, die myn brief aan D. v. T. niet heeft doorgezonden, omdat hy hem te scherp vond. Enfin, ik ben nog niet bepaald hoe ik dat behandelen zal. Dat is byzaak.

Nog heb ik van Prehm niet gesproken. Ik wilde Rotterdam niet verlaten voor ik eerst goed kennis had gemaakt met de Rotterd. Courant. Ik ben van avond by den hoofdredacteur geweest die my

zeer goed bevalt. Een knap flink mensch. Hy is my genegen. Maar tegen eene nationale inschryving zyn op dit oogenblik nog bedenkingen.

1°. Ik moet eerst nog meer éclat maken.

2°. Van Prehm is de man niet volgens den heer Tels (zóó heet de hoofdredacteur) om aan 't hoofd te staan.

Ik denk nu hoe ik dat zal aanleggen. Ik ben nog niet besloten.

Ik heb om geld gevraagd aan van Lennep, om my te kunnen roeren. Maar ik heb nog geen antwoord. Ik gis dat de Zondag in den weg staat.

Pieter is volgens Jan dol ingenomen met Max. Jan zegt hy draagt het op zyn borst. Hoe vindt je dat?

[Pieter was MULTATULI'S oudste broeder. Hy was doopsgezind predikant in den Helder.]

Maar uit alles blykt dat die de R. een slaapmuts is.

[De Ruyter, de uitgever van den Havelaar.]

Van avond zeide Tels nog dat er reeds een derde druk van had moeten zyn. Nygh zei als het zyn zaak waar geweest had hy duizend exemplaren naar Indie gezonden. En zeide hy: nog nooit heb ik een bankeroet geleden. Is dat nu niet gloeyend jammer dat door zulke slaperigheid myn boek minder effect maakt dan het by een

flinken boekverkooper maken zou? Het is om te schreyen. En je begrypt dat als de furore eens voorby is zooals alle fureurs en enthousiasmes voorbygaan, — dat het dan te laat is.

Ik denk er over om door de uitgave van een tweede boek dat als het ware een vervolg op M. H. wezen zou, door een anderen uitgever (Nygh heeft zich gerecommandeerd) een nieuw enthousiasme in 't leven te roepen.

Vorder niet dat ik veel of alle dagen schryf. Dan epancheer ik my en dat is niet goed.

Kassian, hoe maak je 't met je geld? Ik hoop toch dat ik je morgen geld zal kunnen zenden.

Ik begryp niet dat ik niets van van Prehm hoor. Misschien was hy op reis.

Jan zegt dat ook de meisjes van Abrahamsz...

[die met de eenige, ook toen reeds sinds jaren overledene zuster van MULTATULI gehuwd was geweest]

...zoo met myn boek wegloopen. Dat alles had ik niet gedacht van dien kant.

Begryp eens: Engel gaat naar de oost! Wie had dat gedacht. En Jan heeft heel verstandig aangeraden hem toch goed te kleeden. En die raad schynt ingang te hebben gevonden, want zei Jan, schaterend van lagchen, Piet heeft hem tweehonderd visitekaartjes laten drukken:

Engel Douwes Dekker.

Ja, Engel, voluit, om niet te worden verward met zyn oom.

Nog eens van myn boek, om je pleizier te doen. Het effect is zooals de heer Tels van avond nog zei : zooals nooit een boek in Holland gehad heeft. Is dat toch niet sterk? Poolman heeft my gezegd dat ik alle vrouwen op myn hand heb. — Except de oproerkreet natuurlyk, die is infaam. Maar die vervloekte de Ruyter. Ik schryf er over aan van Lennep. Wat ik verder schryf komt by Nygh uit.

Ik moet nu denken over de manier om de geestdrift te brengen op het punt waar ik het hebben wil, en dan : geld. Praatjes neem ik niet aan.

Ik ben benieuwd naar het vervolg van de recensie in de Spectator, die is heel lam. Ik denk dat ik alle recensies tegelyk zal beantwoorden. Prof. Veth zal my in de Gids recenseeren. Ik ben daar nieuwsgierig naar.

Ik heb eigenlyk behoefte om twee maanden in een goed kamertje alleen te zyn. 't Zal wel komen, ik heb goeden moed.

XX.

Maandag avond 18 Juny 1860.

Lieve beste Tine ! Ik heb uw brief van Zaturdag middag vyf uur eerst heden morgen ontvangen. Dat vind ik schandelyk lang. Maar de inhoud

doet my genoegen. Ik ben benieuwd naar den afloop van uw bezoek by van Vloten.

[Zoo ik my niet vergis was de hier bedoelde heer Van Vloten resident in Indie geweest; hy leefde met zyn gezin in Brussel en was niet verwant aan den theol. dr. van dien naam.]

Het is eigenlyk toch voor u pleizierig eindelyk eens weer in een fatsoenlyken kring te wezen. Deel my goed mee wat er alzoo voorvalt en hoe de pierewieten zich gedragen hebben.

Nog heb ik geen antwoord op het gevraagde geld van v. L., ik denk echter dat dit aan den zondag ligt, en dat er geld op de post is gedaan door den bankier heden na 't bureau. Dus waarschynlyk morgen. Ik ben toch niet ongerust over u, want ik ben zeker dat het komen zal, en mogt gy intusschen verlegen zyn dan zal je je wel weten te redden, daar het niet is alsof er niets verwacht wordt.

Jan had wel uit den hoek mogen komen. Maar neen! Allerlei vertellingen over donkere toekomst, enz. Nu ontken ik niet dat thans by de intrekking van den Vryen Arbeid de zaak beroerd wordt...

Een brief van Van Prehm, die my schryft morgen by my te zullen komen.

Ik heb Jan geschreven om in Amsterdam naar de Dageraad te gaan en te vragen of ze den

Max Havelaar niet beter zullen aankondigen. Ik begryp het niet.

Ik klaag by v. L. steen en been over de Ruyter. 't Is een ware schande. Ik denk dat ik een soort vervolg op Max zal schryven, en dat by Nygh uitgeven. Die zal er meer beweging mee maken. Nygh zegt de Ruyter had 1000 ex. naar Indië moeten zenden.

Dat ik nog altyd hier ben is omdat ik nu eens aan v. L. myn adres hier heb opgegeven en hier geld wacht. Ook heb ik morgen hier een zaak. Als ik geld ontvang en die zaak is afgeloopen dan ga ik even naar Amsterdam, en even in den Haag by Fuhri aan...

[Zie vorig deel blz. 39.]

...en daarna zal ik beslissen waar ik myn hoofdkwartier zal opslaan.

Die zaak is deze: toen ik van morgen dien brief van v. L. kreeg

[Vermoedelyk sloot de schryver den brief van Van Lennep by den zynen in]

met de vertelling over Auguste Barbier, ben ik uitgegaan en heb aan Nygh gevraagd of ik hier ergens een lokaal kon huren. Hy liet my den weg wyzen naar 't Notarishuis, waar een zaal is die gewoonlyk dient tot het houden van verkoo-

pingen. Heden avond staat er in de N. R. C.:
»MULTATULI noodigt het fatsoenlyk Rott. publiek uit hem eenige oogenblikken gehoor te verleenen in de groote zaal enz. morgen middag te twee uren.

Hy zal noch over zich zelven, noch over den Havelaar spreken.«

Neen, ik zal wat hulp vragen voor Barbier. Ik kan niet verdragen dat die man, de dichter der Jamben, een poeet dien ik in kracht en gloed boven Victor Hugo stel, een oude broek draagt.

Zorg voor je eigen broek, zal je zeggen, maar ik meen dat te doen door wat hulp voor Barbier te vragen. Hier in Rotterdam zyn velen die my zien willen, en zoo heb ik het 't liefst. Ik zal je trouw schryven hoe die séance afgeloopen is.

Dag lieve hart. Kus de pierewieten.

XXI.

Amsterdam, woensdag avond,
20 Juny 1860.

Lieve beste Tine! Geen antwoord van v. L. krygende ben ik uit Rott. gegaan, heb den nacht in Delft doorgebragt om den jongen v. L. te bezoeken, en kwam heden hier. Welnu, nog heb ik v. L. niet gesproken, nog weet ik niet of hy my geld naar Rott. gezonden heeft. Ik ben van-

daag niet by hem gegaan omdat ik wist dat hy het drok had. Ik heb hem een briefje geschreven dat ik hem van avond in de maç. societeit hoopte te zien, of anders morgen by hem komen zou. In de soc. was hy niet, er was trouwens niemand, en nu hoor ik van terzy dat hy morgen vroeg op reis gaat. Ik denk dat hy my in dat geval een briefje zal achterlaten. Met de hoofdzaak ben ik geen haar verder. Schenk my al de vertellingen, moeyelykkeden, lamheden, zwarigheden, uitstellen... ge kent dat alles! Ik hoop doortezetten, misschien door nog iets te schryven. Maar de hulp van anderen komt zooals gewoonlyk neer op veel praatjes en geen initiatief.

Ik heb van Prehm gesproken en ik geloof — met de redactie R. C. — dat hy de man niet is. Wel een goede kerel, maar niet veel meer.

Ik heb De Bull gesproken die my weer waarschuwde tegen de clique van de rotterdammers, zooals de rotterdammers my waarschuwden tegen de amsterdammers.

Ik denk dat ze beide gelyk hebben als ze elkaer uitschelden.

Uw laatste brief is van maandag morgen. Die relatie met Mevrouw van Vloten doet my veel genoegen.

Ik heb geen lust in schryven omdat ik niets

bepaalds weet. Dat niet ontmoeten van v. L. contrarieert my zeer. Ik heb het land. Maar misschien dat ik beter gestemd ben als ik een brietje van v. Lennep ontvang. Zoodra ik hem gesproken heb hoop ik te weten wat my te doen staat, en dan zal ik trachten snel tot een doel te komen.

Ik heb in Rott. last achter gelaten myn brieven hier te zenden adres poolsche koffyhuis.

Ik heb van middag thee gedronken by de Abrahamsjes. Ik vind Sietske en Theodoor heel lief. Catharina was niet te huis. Ze hebben my gevraagd om morgen nog eens te komen. Ik zal het doen.

Die Rotterdamsche meeting in het notarishuis was wel goed afgeloopen wat my betreft, maar helaas nu blykt er, althans men gist — dat de persoon die zich by v. L. heeft voorgedaan als Barbier, de ware Barbier niet is! Begryp eens hoe verdrietig voor my, dat doet my een malle figuur maken. Het verdriet daarover heeft my gedeeltelyk bewogen Rotterdam te verlaten.

Kus de lieve pierewieten. Dag lieve engel, dag beste Tine. Ik ben eigenlyk kwaad. Ieder spreekt heel mooi over Max, maar wat helpt dat? Er moet iets anders en meer geschieden. Ik wou zoo graag dat Hartsen zich aan 't hoofd stelde.

[Ter opheldering van de zaak met Barbier lasch ik hier een fragment in uit een brief van later datum aan my, en wel van 16 Aug. 1863.]

Aan Mejufvr. M. Hamminck Schepel.

XXIII.

Veux-tu que je te raconte ce qui m'est arrivé à cause de Barbier?

Connais-tu Auguste Barbier, le poëte des Jambes de 1830? A cause de lui j'ai eu une sotte rencontre à Rotterdam. Je pensais à lui parce qu'il avait le courage de la poésie assez rare, de prendre ses images où il les trouvait. Il ne les faisait pas. Je t'en donnerai un exemple.

Après avoir exhorté les français à s'unir, à ne pas se quereller entr'eux etc, il poursuit: (j'ai oublié le texte). »La France votre mère n'est pas une dame, une prude, une bégueule, non c'est une forte et franche femme du peuple, grande, bienfaite, à la poitrine puissante, à la hanche large. En vous voyant vous battre, elle s'emporte comme c'est l'habitude des femmes qui n'ont pas perdu la force de sentiment par trop de fausse civilisation. En jurant, en tempêtant, elle vous charge de ses imprécations, lève la jupe, se frappe le ventre et crie: « soyez unis! Vous tous, vous êtes

mes enfants! Voilà les flancs, les larges flancs qui vous ont tous portés!«

Est-ce fort! Est-ce pittoresque! J'aime cela, et toi? Ah, tu n'as pas besoin d'aimer cette magnifique rudesse, il suffit mon enfant que tu n'en sois pas trop effrayée.

J'étais à Rotterdam. Je reçois une lettre de Van Lennep, 'n praatbrief. Il avait de l'esprit et j'aimais ses lettres. Il ne pensait pas encore à me trahir alors. Ce n'est qu' après... mais soit, passons! Entre autres causeries il me dit: »Connaissez-vous Barbier, Auguste, le poëte? Figurez-vous qu'hier, juste à l'heure du diner, il se présente chez moi pour implorer mon secours. Il s'adressait à moi comme »frère en lettres«. Heureusement nous étions à table, »en ik kon hem 'n glas wyn en 'n cotelet presenteeren. Ook heb ik hem een oud vest en jas gegeven,« etc. Il est banni de France, affaire politique (Barbier est républicain, sais-tu?) et il veut se rendre à Bade où il croit trouver des amis. Il est très pauvre, etc. etc.«

Si je connaissais Auguste Barbier! Je te demande un peu, moi qui récitait »zoo lief« ses Jambes il y avait si longtemps! Si je connaissais Barbier? La question était drôle, et presque injurieuse!

Ah, me dis-je, Barbier pauvre! V. L. lui offre

une cotelette »omdat ze juist aan tafel waren!« Ainsi, Barbier une demi-heure plus jeune, ou une demi-heure plus âgé n'aurait pas eu de cotelette, et pas de »glas wyn«. Et la garderobe? Etait-il justement à mettre son pantalon, Mr. Van Lennep? Ou donne-t-on un »oud vest« à un poëte exilé, même sans être »juist aan tafel«. Enfin cela ne me regarde pas. Mais: »ook reisgeld had Van Lennep hem gegeven«. Bien! Voilà mon raisonnement. Quand on pourvoit un poëte d'une cotelette sous condition d'être »juist aan tafel« à coup sûr le reisgeld qu'on y ajoute ne sera pas grand chose! Etait-on justement à sa caisse?

(Je n'attaque pas Van Lennep ici. Il n'est pas du tout chiche ou mesquin. J'attaque le Hollandais Van Lennep. Tout autre à sa place aurait fait moins. Et il n'est pas riche.)

Bien, je dis Barbier pauvre, mon Barbier, le poëte d'images decolletées, cela me regarde! Et, j'étais pauvre comme Barbier! Je cherche une idée, et je la trouve. J'écris: »Het fatsoenlyk rotterdams publiek wordt verzocht morgen middag 2 uur in 't notarishuis. Entrée vry.

MULTATULI.

Entrée libre! Mais c'est très bon marché: il y avait foule! J'avais de la peine à me frayer un passage. Je parle, je raconte que Barbier est

pauvre. Je lis le passage de la lettre de v. L. (sans le nommer et sachant parfaitement que les autres ne prendraient pas son »juist aan tafel« comme moi) et je dis: messieurs, je vous ai appelés ici pour vous prier de m'aider un peu ce pauvre Barbier! Peut-être vous ne le connaissez pas. Le voici, vous le connaîtrez.« Et je récite le beau fragment dans lequel il compare Napoleon à un cavalier, qui éreinte sa cavale: la France! (c'est magnifique!) Tels le rédacteur de la rotterdammer Courant, me fit l'observation que j'avais omis de profiter de l'enthousiasme pour faire la quête tout de suite. C'était juste! J'avais congédié mon public avec la prière de se côtiser, et j'aurais dû battre le fer chaud. Mais c'est une omission dont je me félicitai plus tard.

— Eh bien, dis-je à Tels, c'est à redresser. Je vous donnerai un avis à insérer dans votre journal »les messieurs qui voudraient bien s'associer à la bonne oeuvre dont j'ai parlé aujourd'hui au notarishuis« ... etc. Et la rédaction du journal s'empresserait à recevoir les offrandes. C'était arrangé, et je rentrais à l'hôtel.

Une heure après un employé de la rott. krant. Il entre comme quelqu'un qui croit avoir affaire à une chose très sérieuse, ou même dangereuse.

— Me... Me... M'sieur... voici l'avis... que vous... wy kunnen dat niet plaatsen.

— Hé, waarom niet? Mynheer Tels zei toch...

— Ja, maar... ziet u... die... zaak... die zaak...

— Wat drommel wat is er met die zaak?

Enfin, pour abréger, Barbier était un faux Barbier, ou du moins il n'était pas Auguste Barbier. Il était ni poëte, ni exilé du tout. Il s'appelait Jules et il a été condamné quelque temps après en France pour escroquerie. Là aussi il se présentait partout sous le nom du poëte, et il essayait se procurer »een ouwe jas, een oud vest, een cotelet en een glas wyn« als de lui juist aan tafel zaten of bezig waren in hun kleerkast apparemment.

Espérons qu'il aura bien choisi son heure. Car escroquerie pour escroquerie, il faut mieux être escroc avec quelque succès que de se mal conduire et d'avoir faim par dessus le marché.

A Rotterdam on avait commencé à le suspecter parceque, parceque... Mr. Bogaers (le poëte du Togt van Heemskerk) était sourd. Tu crois mal lire? Non. La surdité de Bogaers a »in de wielen gereden de comedie van den valschen Barbier«. Voici comment. Il se présente. Au lieu d'une cotelette Mr. B. lui offre »een leitje«. Il a dû écrire au lieu de parler. Van Lennep m'a dit qu'il

parlait comme »een boek«. L'orthographe du voleur l'a trahi. Bogaers prend ses informations au consulat. Le pauvre vagabond qui avait négligé un peu son éducation littéraire, se venge de la schoolmeestery de B. en privant subitement la bonne ville de Rott. de son aimable présence.

XXIII.

Aan Mevr. Douwes Dekker-Van Wynbergen.

Amsterdam vrydag avond (21 Juni 1860)

Lieve beste Hart! Nog kan ik geen geld zenden. Lees bygaanden brief dien ik heb ontvangen. Pleizierig is 't niet. Ik weet niet wat te doen, en kan maar niet tot een besluit komen. Ik vind van Lennep heel lam en koud en dien brief. Enfin!

V. Hasselt by wien ik van morgen geweest ben, was hartelyk en lief, maar wat helpt dat?

De zaak is geld! Max maakt goeden opgang. Hier minder dan in Rotterdam, maar dat zal nog komen, denk ik. De recensie in den Economist is heerlyk, geheel naar myn zin. Nu komt nog Gids, Dageraad en Ind. Tydschrift. — De Dageraad was niet van meening het daarby te laten blyven. Het was alleen een bewys van ontvangst. Ook het Ned. Ind. Tydschrift heeft op den omslag gezegd: »MULTATULI, wy hebben uw boek

met genoegen gelezen en later meer«. Ook zal 't nog in het Handels- en Effecten-blad komen. Ik gis dat het hier in Amsterdam, waar alles langzaam gaat, nog de tyd niet is voor enthousiasme.

Ik kan u niets bepaalds zeggen, ik denk en praktiseer. Ziedaar alles. Al ware er questie van eene nationale inschryving, het oogenblik is nog niet daar.

Ik heb van Lennep nog niet gesproken. Hy was op reis en heden is hy terug gekomen. In verband met zyn brief (drokte!) heb ik het indiscreet gevonden hem te gaan spreken, en bovendien ik verlies er, vind ik, niets by.

Zyne phrase van ondankbaarheid jegens de Ruyter vind ik in één woord bespottelyk. Heden kreeg ik een brief van een uitgever te Zutphen die zich in de gunst rekommandeerde. Hoe de man my heeft uitgevonden weet de hemel, maar dat noem ik vigileeren. En die de Ruyter!

Ik zit te denken iemand uittevinden die al de voorradige exemplaren koopt om naar Indië te zenden.

Maar daartoe is geld noodig. Ik wilde dat zoo graag om een 2[en] druk te doen volgen.

Lieve hart, schryf my Poolsche koffyhuis Amsterdam.

De Economist zegt: »als je nog meer wil schryven van Sjaalman die niet wist hoe laat het was, als je blieft. (letterlyk) Maar asjeblieft ook wat anders. (cyfers!) Je kunt dat heel goed, maar je moet niet eerst de menschen dronken maken.«

Dat is een mooye recensie. 't Is niet weinig gezegd dat ik de menschen dronken heb gemaakt met myn boek.

God weet hoe je 't maakt met geld! Ik ben dol-verlangend naar tyding. Kus de lieve kinderen. Dag lieve beste, dag beste Tine.

Om de positie in een woord te beschryven, 't is veel gepraat en weinig baat, daarop komt het neer, helaas.

Maar ik heb wel moed dat het anders zal worden als 't eerst wat meer rond is in Amsterdam. Het gaat hier alles zoo langzaam.

XXIV.

Amsterdam Maandag avond,
25 Juny 1860.

Lieve beste engel! Ik heb zoo even uw brief van gister ontvangen. Ik schryf u alleen om u niet te vergeefs te doen wachten, maar ik heb niets te melden, helaas! Ik begin hoe langer hoe meer intezien dat men wel myn boek verheft als boek, maar verder niets. 't Is wel hard!

Ik heb de laatste dagen eigenlyk alleen doorgebracht met te denken hoe ik aan geld zou komen, en ik had er genoeg het land over dat het altyd daarop neerkomt. Voor het dagelyksche heb ik my kunnen helpen door te Rotterdam van Van Prehm en hier van 't logement geld te vragen. Maar daar hoor ik van iemand dat Jan van avond hier zal komen. Die heer had het van Veenstra. Ik ontving zoo even een brief van Jan die vry wel gestemd geschreven is. Ik hoop dus kassian dat hy zal inzien dat ik om wat uitterichten toch in leven blyven moet.

Ik kan u moeyelyk die recensie van den Economist zenden omdat ik er maar een heb en het zou te veel kosten een tweeden te krygen. Ik zou in dat geval een heelen jaargang moeten nemen. Die recensie is gunstig en welwillend: »een diamant van styl, van gevoel, van humor« maar hy dringt er op aan dat ik anders schryf. Hy bedoelt meer op het terrein van staathuishoudkunde. Ik wil dat wel, maar vraag waartoe? Om de anderen te leeren hoe het wezen moet en intusschen zelf armoede te lyden? Want dat behoef je niet te gelooven dat men my zou helpen na eenig werk, hoe dan ook, als men my niet geholpen heeft na den Max!

De slotsom is dat ik inzie dat ze moeten VOELEN.

Anders helpt niets. Ik moet naar Frankryk of Engeland en daar moeten zy opgewarmd worden. Maar wat ik ook doe voor alles is geld noodig. Dat is de hoofdzaak.

Lieve beste, ik hoop u morgen weer te schryven. God geef met geld. Ik zal Jan zeggen dat gy niets hebt. Wees niet knorrig dat ik zoo weinig schryf, ik hoop morgen meer. Kus de lieve kinderen. Ik ben ook verkouden. Dat komt van 't veranderlyk weer, 't is telkens te heet of te koud.

Ik wenschte dat gy niet genoodzaakt waart u by Van Vloten aantemelden om hulp. Moet gy, in godsnaam dan, maar ik wou liever zyne of hunne welwillendheid niet epuiseeren door een kleine hulp die ons over een maand weer in dezelfde positie laat. Ik wilde liever iets blyvends bedenken maar weet nog niet hoe. Dag lieve engel. Dag beste kinderen.

Je begrypt dat ik het land heb. Van Lennep komt my voor alsof hy zeggen wil: ik heb het myne gedaan! En eigenlyk heeft hy niets gedaan, want als de M. H. het aan my verstrekte geld niet dekt, dan is dat de schuld van den beroerden boekverkooper waar hy my gebragt heeft.

Ik ben om de gunst verzocht van den boekverkooper Thieme te Zutphen, die my schreef dat hy van het boek 300 ex. naar Indië zou gezonden

hebben. De Ruyter heeft 30 gezonden! Is dat niet om te schreyen? En dan praat v. L. van ondankbaar!

XXV.

Amsterdam Vrydag avond.

Beste Tine! Er gaan een paar heeren voor hun genoegen naar Brussel. Ik heb hun verzocht by u te gaan theedrinken, zondag middag. Het zyn de heeren Van Heekeren, de echtgenoot van jufvr. Cluwen, en Schuurman, de broeder van den heer Schuurman die naar Indië vertrekt, en, geloof ik, nog een paar. Ik geef hun dit briefje mee om morgen by hunne aankomst aan u te bezorgen. Dan weet je dat ze komen, anders zou je schrikken van zoo'n druk bezoek. Maar nu je 't weet zal 't je pleizier doen, allen beste menschen. Ook zal Edu pret hebben van zoo'n druk bezoek. Dag beste kind, dag jongens. Jan gaat morgen vroeg weg. Morgen een redelyk goeden brief.

XXVI.

Amsterdam Zaturdag avond.

Lieve hart, gister avond schreef ik een briefje dat ik medegaf aan een paar heeren die een tourtje naar Brussel maken. Ik had er aardigheid in dat ze u en de pierewieten zien zouden.

Ik heb uwen lieven brief van Dingsdag en Woensdag en ook het later briefje waarin ge de ontvangst meedeelt van die *f* 20.— Jan is heden morgen naar de Buthe terug gekeerd. Hy heeft beloofd my wat geld te zenden zoodra hy thuis is. De geest was goed, maar helaas thans loopt hem de zaak werkelyk tegen. De vrye kultuur is op het oogenblik zoo goed als vernietigd. Ik gis wel dat dit na 't aftreden van Rochussen weer in orde zal komen, maar voor het oogenblik is het werkelyk beroerd.

De algemeene opinie is (en de myne ook) dat ik Gids, N. I. Tydschrift etc. moet afwachten. Ik wil dan ook voorloopig niet naar huis terugkeeren. Myn plan is nog altyd iets te provoceeren in den geest van het voorstel van Van Prehm. Over eenige dagen zal ik naar den Haag gaan, maar ik blyf nog eerst wat hier. Ziehier waarom.

Je weet dat ik zoo dikwyls betreurd heb niet door Schuurman achter de ware zaak van magnetisme, clairvoyance etc. te hebben kunnen komen. Ik had my vast voorgenomen geen gelegenheid te verzuimen om meer daarvan te weten. Die Van Heekeren (dien ge nu reeds by u hebt gezien) kent het, en ik wil het van hem leeren. Ik heb al een sujet in slaap gemaakt, en al meer proeven gedaan die perfect gelukt zyn. Ja, ik

weet zeker dat ik u al zou kunnen helpen aan uw pyn in den rug. 't Is een zonderlinge zaak, ik zelf ben gefrappeerd geweest van het effekt. Myn bedoeling is echter die zaak te doorgronden en te trachten die toetepassen. Ik weet nog niet of ik daarin slagen zal, maar het had my altyd berouwd dat ik vroeger daarop niet meer acht heb gegeven.

Schenk my de relasen van myne bezoeken by Tydeman, v. Hasselt, v. Lennep enz. De hoofdzaak is veel praatjes maar weinig daad. Ik houd van v. H. nog het meeste. Tydeman heeft my geld gepresenteerd dat ik afgewezen heb. Ik ken dat! Ik heb nog niet alle hoop verloren ten slotte tot eene goede conclusie te komen, maar 't is nog de tyd niet.

Neef Koekebakker is my komen opzoeken, ik heb moeten belooven morgen hem een bezoek te brengen te Wormerveer.

Ik zend u hierby een brief, ik hoop dat je hem lezen kunt, die was geadresseerd aan »MULTATULI« onder couvert aan de Ruyter. Hoe vind je dat? Ik ben by dien ouden man geweest, hy kuste my. Enfin dol, dol enthusiast! Maar overigens heb ik nog geen oordeel over hem. Hy wil my in den Haag in kennis brengen met personen die, volgens hem, invloed hebben. Ik geloof er niets van, maar

ik zal zien wat het geeft. Aan geestdrift mankeert het dien ouden man niet: 68 jaar! Ik heb al weer een lateren brief van hem, na myn bezoek in Leiden, hy wil met alle geweld voor my in de bres springen, maar ik kan niet gelooven dat hy iets heeft intebrengen.

Die recensie in de Indiër is goed maar flauw. Halberstadt

[dit was de naam van den boven bedoelden briefschryver]

die zooals hy zegt met den redacteur gelieerd is, zal zorgen dat de Indiër daarop nog eens terugkomt.

Het doet my pleizier dat uwe opmerkingen over Eugenie zoo overeenkomen met de mynen. Die kalmte is komiek, en ik heb haar nooit anders gezien. Er zyn menschen wier tegenwoordigheid agitant is, maar zy is het tegendeel. Kompromitteer u echter niet. Dat zou haar niet baten en ons schaden. Als er zoo iets is kunt ge 't haar goed zeggen, ze begrypt dat heel goed.

Och, die arme Non, die vervl. tandenhistorie, en myn kerel ziet ook zoo bleek, zeg je? Ik hoop over weinig dagen even thuis te komen, al was 't maar voor twee dagen om jelui te zien. Maar dat zal afhangen van 't geld dat Jan zendt. Ik wou dat dol graag.

Dag lieve beste schat, houd u goed en kus de lieve kinderen.

A propos het schynt dat Bekking in hooge ongenade is. Ik geloof dat Jan het regte niet durft zeggen, maar ik gis dat hy aangeklaagd is van knoeyery. Dag kind, ik hoop toch dat ik de zaken zoo kan schikken dat ik thuis kom, al was 't maar voor twee dagen. Het spreekt van zelf dat ik je geld zend, zoodra ik van Jan ontvang.

[De heer Bekking was resident geweest (of was het toen nog) van Rembang. MULTATULI verdacht of beschuldigde hem direct of indirect deel te hebben in de zaken der vryarbeiders in die residentie].

XXVII.

Maandag morgen.
(naar berekening 2 Juli.)

Beste schat! Jan is Zaturdag morgen vertrokken en beloofde my geld te zullen zenden, ik heb nog niets ontvangen. Ik gis en hoop echter dat het gauw komen zal, de geest was goed. Zoodra ik ontvang zal ik u zenden.

Maar ik schryf u over iets anders. De Gids is heden verschenen, die is prachtig, ik heb geen woorden om uittedrukken hoe mooi! Dat is een advokaat! Ik geef die recensie niet voor fl. 1000! Die recensie is my borg dat ik myn zaak winnen

zal. 't Is prachtig in een woord. En het boek, èn de zaak worden verheven boven de wolken, en op een manier die aantoont, dat ik niet alleen sta.

Ik hoop van middag een exemplaar te krygen om u te zenden als medicyn. Het is onbeschryfelyk mooi, ferm en forsch. De recensie is als myn boek. Kortom ik heb hoop. Na zulk een recensie kan men my niet in den steek laten.

Dag schat. Ik schryf van avond weer, maar ik was zoo aangedaan door de recensie dat ik niet laten kon u dadelyk te schryven. Die prof. Veth is een dappere stryder! Een kampioen van belang, hoor, — ik zal weinig meer te zeggen hebben, vooral daar er nog een vervolg komt. 't Is heerlyk, prachtig. Verheug u daarmee. Hy begrypt alles in myn boek, zelfs alle dingen waarvan een ander zeggen zou: wat doet dat er by?

Hy zegt dat de dingen die eigenlyk niet deugen, toch juist zóó zyn moeten en zegt hy men kan geen bloemlezing van letterk. uitgeven zonder Saïdjah. Hy zegt wel vier keer dàt of dàt is nooit zoo beschreven, etc.

XXVIII.

Dingsdag 10 July 1860.

Lieve hart! Over de hoofdzaak ben ik opgeruimd, maar overigens ben ik bitter verdrietig dat

ik nog niet heb kunnen thuis komen. De reden is eigenlyk alleen weer dat vervloekte geld. Toen ik dien avond dat ik je het laatste schreef van Jan fl. 100 ontving was ik daar zoo bly mee, vooral omdat ik al sedert vele dagen zonder een duit zat, dat ik myn berekening verkeerd maakte. Ik dacht wat te kunnen doen met dat ellendig sommetje en by slot van rekening was ik al byna zooveel schuldig. Ik wil naar huis en zit nu maar te bedenken hoe ik aan het noodige geld kom. Van hier te gaan zonder te betalen zou wel kunnen, maar ik doe het om vele redenen liever niet, vooral daar het den schyn heeft alsof ik speculeer op de sympathie die het boek opwekt. Ik schryf u hoop ik van avond weer. De reden dat ik een paar dagen niet geschreven heb is dat ik zoo opzag u over de geldzaken te schryven. Als gy noodig hebt, ga dan in godsnaam by Van Vloten, het valt me hard, maar ik weet op 't oogenblik niet anders.

De hoofdzaak staat goed, maar dat vervl. geld! Ik schryf u van avond hoop ik uitvoeriger. Pieter en M. zyn gister hier geweest. Ze zyn naar de Buthe. Pieter was waarlyk lief en hartelyk. Dag beste schat, ik verlang dol naar huis, dag kinderen.

Zeg als gy het goed vindt ronduit aan van Vloten dat ik zoo graag naar huis wilde, om dan in den

Haag terug te keeren, maar dat ik door bekrompenheid in geld my niet roeren kan.

Ik had dit liever vermeden, maar ik zie geen kans. Ieder is vol sympathie, maar daarby blyft het! Begrypen de menschen niet dat ik toch geld noodig heb om in 't leven te blyven?

Ik verwacht heden of morgen de recensie in 't Ned. Indische Tydschrift. Ik denk door van den Hoevell. Dat zal wel goed zyn.

Ik heb aan prof. Veth geschreven. Maar ik wil hem niet spreken voor het vervolg in 't licht is.

[Hierop volgt een telegram van Amsterdam naar Brussel van 11 Juillet 1860, waarmee de afzender zyne komst aankondigde. »Madame Douwes Dekker, Chaussée d' Anvers 77 Laeken Bruxelles. Ce soir vers neuf heures. Dekker.«]

XXIX.

Zondag avond.
(volgens poststempel: Spa 16 Juil. '60.)

Lieve hart. De schawl en de japon heb ik. Dàt is dus binnen. Maar voor de rest ben ik gesprongen, en omdat ik nog eens probeeren wil heb ik u getelegrafeerd my 1000 franc te zenden. Myne bedoeling is niet die geheel te wagen, maar als ik minder gezegd had, zou je eerst hebben moeten wisselen en om u die course te sparen

vraag ik maar de volle duizend. Ik zal terstond hier wisselen en u dadelyk 700 of 800 franc terug zenden. Spring ik dan weer dan kom ik thuis. Dag hartje, ik heb goeden moed, dag kind. Wees maar niet bang. Ik logeer in den Sultan. Men vraagde zeer naar u en de kinderen.

[Gedurende de zesmaandelyksche rustperiode was Dek met Tine en de kinderen korten tyd in Spa geweest.]

XXX.

S. Maandag avond.

Lieve beste! De fr. ontvangen. 't Is grappig, ik had ze niet noodig gehad, en hoop ze niet eens te wisselen. Ik zal zeer voorzigtig wezen. Myn heele verlies heb ik terug gewonnen met 20 fr. die ik au Sultan geleend had. Hoe vind je dat? Ik heb voor Non een mooie pop, zooals ze nog nooit gehad heeft. Ik ben vol moed, maar ik zal me niet haasten. Ik heb veel hoop. Dag beste kind. Als ik wat voor Wageningen heb schei ik uit.

Maak het met van Vl. naar uw goedvinden.

A propos als er brieven voor me komen zend ze my au Sultan, mogt ik vertrekken dan zal ik ze laten nazenden, maar lees alles eerst, dan kun je my alles meedeelen als ik ze croiseer. Dag pierewieten.

XXXI.

Zondag morgen.
(poststempel: 22 July 1860 Amsterdam.)

Lieve hart! Ik heb uw brief van gisteren (vergeefsche reis naar Uccle en bezoek by v. V.)

[Ik maak uit een en ander op, dat MULTATULI in Spa verloren, en van Brussel naar Amsterdam teruggekeerd was. »Vergeefsche reis naar Uccle« doet my gissen dat Tine na zyn vertrek met het restantje van haar geld eveneens naar Spa was gegaan. In zyne en hare omstandigheden vond MULTATULI zoo'n tochtje zoo al niet positief goed dan toch zeer verschoonbaar.

Toch liet hy het jegens vreemden liever niet blyken en zelfs hadden hy en Tine de gewoonte om in hun brieven de zaak bedekt te behandelen. Zoo werd het woord »Uccle« de naam van een dorpje by Brussel, door hem gebezigd voor Spa.]

Ik weet nog niets en heb nog niets, en daarom heb ik geen lust in schryven. Ik had vandaag naar den Haag willen gaan, maar 't is ellendig weer en dewyl ik daar courses wilde maken naar van Prehm en Schill houdt dit my terug.

Een voorstel: Als ik je niet gauw geld kan zenden tracht dan met Mad^e^ Marie te accordeeren voor een halve maand (desnoods nog een heele maand) dat geeft uitstel voor épicier etc. maar wacht tot 26, 27 of 28. Vind je dat niet goed?

Kus de lieve jongens, ik heb geen lust in schryven. Dag kind. A propos, ik heb naar 't postkantoor te Spa geschreven, heb je nog niets ontvangen?

Pieter heb ik gesproken, van Jan hoor ik niets.

Ik zoek geld om baas te worden over de uitgave

[van den Havelaar]

want die de R. is ellendig. De vent heeft geen verstand van de zaak, maar van Lennep zit my in den weg. Ik denk Schill en van Prehm te vragen.

XXXII.

Vrydag morgen.

(poststempel: Amsterdam 3 Aug. 1860.)

Lieve beste Tine! Dat ik u in verscheiden dagen niet schreef is omdat ik dol van verdriet was u geen geld te kunnen zenden. Je zegt het is »horrible« by het ontvangen van een brief van my het eerst te moeten zien of er geld in is! Ja, maar dat is uwe schuld niet; het is niet horrible van ùw hart, maar horrible van de omstandigheden. Ik had hetzelfde gevoel toen je op de Buthe was en ik te Brussel, waar ik ook zoo vaak een geindigneerd gevoel had dat ik by het openen uwer brieven naar geld zocht.

Ik heb veel om u geleden. Ik heb aan Jan geschreven, en volgens een van morgen ontvangen

briefje heeft hy u *ƒ* 20 gezonden! Ik schreef hem dat je geen duit in huis hadt.

Lieve hart, vorder niet dat ik precies alles schryf hoe de zaken staan.

De Gids (vervolg) van Veth is goed. Eigenlyk is en staat alles goed, behalve het dagelyksche, de existentie, en dat is voor het oogenblik de hoofdzaak.

Wat die hoofdzaak aangaat schreef ik u: »er broeit iets.« Dat is ook zoo. Maar dat broeyen duurt te lang naar onze behoefte.

Die Halberstadt mag wezen wie hy wil, hy is werkzaam in zyne sympathie en hy zou als hy de macht had hemel en aarde in beweging brengen. Gisteren was hy hier en was verwonderd dat ik nog niets uit den Haag gehoord had, want hy was degeen die my vroeger gezegd had dat dáár wat op til was. Natuurlyk vraagde ik: wat? En de zaak schynt hierop neer te komen dat sommigen (Bekking schynt er by te wezen en ook van Soest, de hoofdredacteur van den Indiër) van plan waren de handen in een te steken, om my in staat te stellen met u in den Haag te wonen.

Wat daarvan nu komen kan weet ik niet. Je begrypt dat ik (die 't nog niet eens weten mag) niet op spoed kan aandringen. Ook moet ik daarlaten waarom men eene zoo vreemde wyze

kiest om my te helpen? Want de eenvoudige hulp was my over de post naamloos eenige bankbriefjes van *f* 1000 te zenden. Wat beteekent die voorzienigheid, dat bestuur, dat uitkiezen van myn verblyf, dat zamenzyn met u? enz.

Waarom, met één woord, van eene zoo eenvoudige zaak als hulp, eene ingewikkelde zaak gemaakt van directie.

Ik zelf wil in den Haag zyn, ikzelf wensch u en de kinderen by my te hebben (en nog niet eens altyd) hoe komt het echter op in de hersens van die menschen om my als het ware een verblyf aantewyzen? De zaak komt weer als altyd daarop neer dat men geen hulp verleent dan ten koste van onafhankelykheid. Ik hoorde H. zelfs spreken over het plan om een gemeubleerd bovenhuis te huren.

Hoe indelikaat! Juist omdat het zoo lief klinkt. Men huurt eene woning en ik heb er maar intetrekken: men zal my misschien nog bovendien een kredietbriefje geven op een restaurateur... En misschien turflootjes!

Dat men my niet helpt begryp ik, maar dat zy die beweeren sympathie te voelen, en erkennen die sympathie anders te moeten uiten dan in woorden, daaraan zulke vernederende voorwaarden schynen te willen verbinden, vind ik schande.

Ik zeg schynen, want zie, ik weet nog niets bepaalds. Ik weet alleen dat er wat broeit, en wacht de bepaalde zaak af om difinitief daarover te oordeelen. Dat oordeel zal helaas voor een groot gedeelte afhankelyk wezen van uwe en myne oogenblikkelyke positie. Gy, de kinderen, en ik ook, moeten wonen, eten, enz, maar nog eens: is het niet indelikaat de te verleenen hulp zoo te verbinden aan baasspelery?

Stel u nu eens voor dat het u onaangenaam was op ééne plaats te wonen met Henriette? Of dat ik liever alleen woonde om te werken, of dat het klimaat van den Haag ons voor de kinderen niet beviel? Kortom, waarom zoo 'n gecompliceerd plan in plaats van eenvoudige geldelyke hulp?

Nog iets. Ik zou (en dat zal ik ook doen) in den Haag het ministerie aantasten. Stel nu dat er onder de deelhebbers van de hulp menschen zyn die over eenige zaak anders denken dan ik, of die er in betrokken zyn op eene wyze die hun belang in stryd doet zyn met myne denkbeelden, hoe mal is dan die verhouding. Denk maar eens aan Bekking, vrye arbeid, tabakskontraktanten, enz. Dat de menschen dit niet inzien is verschrikkelyk.

›O, zeide Halberstadt, gy blyft geheel onafhankelyk!‹ Ja, het spreekt vanzelf dat ze geen

conditie zullen maken van afhankelykheid, ze zullen niet BEPALEN: als prys voor de hulp die wy u bieden, moet je doen, zeggen, laten wat wy willen! Neen, zoo iets zegt men niet; ik wil zelfs aannemen dat men het niet denkt. Maar zal de voor my zoo noodige onafhankelykheid daarom werkelyk bestaan? Ik twyfel er aan.

En zelfs in 't dagelyksch leven, ik zal verlegen wezen met een nieuwen rok, en al denkt men by het zien daarvan niet: je hadt best nog wat met dat oude jasje kunnen loopen! dan zal ik toch vreezen of meenen dat men 't denkt, en dat is genoeg om my te geneeren.

Maar ik schreeuw en klaag nu voor ik geslagen word. Wie weet hoe mooi het plan is dat ik nu met smart wacht. Zoodra ik iets weet schryf ik u. Kus de beste lieve kinderen. Dag beste Eef, dag kind.

Ik heb het goed. Men is in dit logement by voortduring zeer beleefd. Bekommer u dus niet over my. Dag kinderen!

XXXIII.

(Zonder eenige tydsaanwyzing.)

Lieve hart! Ik heb drukte over de ooren. Brief van Bekking. Voorloopige mededeeling dat zy my (ons dus) in den Haag voor een jaar willen

helpen, maar hy vraagt hulp voor van den Hoevell om een half nummer van het N. I. tydschrift te vullen, dat moet klaar wezen 20 Augustus, dus geen tyd. Ik heb nog niets, maar wil proberen.

Brieven van tydschriften om medewerking. Dominé de Keyzer schryft my heel aardig, en eindigt »als je te Brummen komt gun dan een kwartiertje aan

de collega van Wawelaar,
de Keyzer«.

heel aardig.

Ds. Franken (zendeling dominé) valt my (lief en fatsoenlyk) aan in de Tydspiegel. Ik heb een antwoord klaar dat goed is.

Het gaat me aan 't hart dat ik u verwaarloos. Maar als ik nu lang schryf word ik leeg. Jan weet door Bekking dat ik drokte heb. Ik schreef hem gister: Schryf aan Tine dat ik het drok heb en houd haar boven water. Ik hoop dat hy 't doen zal. Myn hart breekt als ik aan u denk, maar ik moet er niet in toegeven. Jan interesseert zich sedert eenigen tyd zeer voor my en de zaak. Hy is nu opgewarmd door anderen.

De opgang van Max is nog klimmende. Je zult zien 't wordt een waar standje.

Het Handels- en Effektenblad is hoor ik tegen my. Soit, er schynen geldmannen in dat blad

te zitten die my persoonlyk slecht gezind zyn. Goed! Ik zal ze afwachten.

Ik heb allerlei gekke historïes... maar als ik ze u schryf word ik leeg. Ik heb er mee te doen dat je daar zoo afgezonderd zit, maar ik kan nu niet anders.

Houd my op de hoogte van de verhouding met v. Vl. en schryf vooral over de jongens.

XXXIV.

Zondag.

Lieve beste hart! Ik heb weer verscheidene dagen getoefd met u te schryven. Neem het my niet kwalyk. Het valt me zoo bitter hard u geen geld te zenden. Myn god, hoe maak je 't toch!

Er is allerlei voorgevallen, maar helaas niets beslissends. Ik heb aan Jan verzocht »u boven water te houden.« Ik weet nog niet of, en hoe hy daaraan voldoet, en uwe positie drukt my vreesselyk.

Alle geschryf en gewryf meetedeelen is onmogelyk.

Met prof. Veth ben ik zeer wèl. Die man bevalt my uitnemend! Maar wat helpt dat? Gister heb ik weer by hem theegedronken. Er was iemand uit Breda, die zeide dat M. H. by hem ter stede aan de orde van den dag was, enz. enz. Maar nog eens wat helpt dat?

Jan, die sedert eenigen tyd voor my geporteerd schynt schryft redelyk belangstellend, maar.... En ik vrees zeer dat ook de zoogenaamde hulp uit den Haag op niets uitdraait. Ik kreeg namelyk een uitnoodiging van Bekking om in het N. I. Tydschrift voor September wat te leveren, om van den Hoevell te helpen, die (zoo stond er) »onder de bewonderaars van myn geniaal talent eene eerste plaats bekleedde!« Hu!

Enfin, ik begreep dat ik wat zenden kon en was juist bezig het gereed te maken. Daarin komt voor de brief aan Duymaer van Twist enz. om het publiek aantetoonen dat ik niet op eenmaal en zonder zachter middelen beproefd te hebben, was overgegaan tot het schryven van Max.

Ik schreef voorloopig aan B. dat hy dat krygen zou, en zie, daar ontvang ik gisteren een brief die my ten duidelykste aantoont dat al die voorgespiegelde hulp niets is als de prys om my tot machine te maken van de party waartoe Bekking behoort sedert hy belang heeft by Vryen-Arbeid.

Ik moet, heet het, niet D. v. T. aantasten maar Rochussen. In 't kort, er volgt een soort van gedragslyn die my voorgeschreven wordt, en die ten duidelykste aantoont dat men my tot slaaf wil maken, tot een leeuwerik die op hun kommando moet zingen. Ik ben geindigneerd, ik heb nog

niets geantwoord. Misschien antwoord ik niet regtstreeks, maar door Jan.

Let wel dat die zoogenaamde helpers weten dat ik in nood zit, dat gy in nood zit, dat ze my en attendant geen duit toezenden, en dat de heele zaak dus eene speculatie is op onze armoede. 't Is infaam!

Toegeven doe ik niet! Ik zou ook niet kunnen, al wilde ik, want ik heb geen talent voor een ander, en ze zouden bekocht wezen, als ze my meenden gekocht te hebben. Ik denk er evenwel over hoe ik myn antwoord zal inrigten.

Ik heb je immers al geschreven dat Ds. Franken te Rotterdam my aanvalt op Wawelaar? Ik heb myn antwoord naar den Tydspiegel gezonden. 't Is niet lang, en ik denk toch dat het sensatie zal maken.

Ik ga nog eens aan Jan schryven en zal probeeren hem uitteleggen dat ik geen party kan dienen, maar dat als de party die Thorbecke, Bekking, D. van Tw. en van den Hoevell toegedaan zyn het goede wil, dat zy dan my moeten bystaan, en niet omgekeerd.

Ik ontvang daar uw briefje van vrydag-zaturdag. Het hart breekt my: geld! geld! God, god, ik ben onbekwaam om iets te doen.

In het briefje aan Jan dat je my toezendt komt

voor dat hy zoo blyde is dat ik wil treden in de voorstellen. Ook aan my heeft hy iets dergelyks geschreven! Hy schynt dus van het komplot te weten en er aan getwyfeld te hebben dat ik de voorwaarden zou aannemen. Na my sedert weken te hebben opgehouden met praatjes komt nu de zaak neer op eene schandelyke omkoopery. 't Is infaam!

Ik ben bitter verdrietig lieve kind; als ik durfde, stelde ik het schryven aan u nog langer uit. Gy kunt niet begrypen hoe 't my door 't gemoed snydt een brief aan u in de bus te steken die u geen troost brengt. Kassian, nu was je in de meening dat ik aan 't werk was voor het N. I. Tydschrift... en dat was ook zoo, maar daar komt nu op eens die Bekking die het maske afwerpt en ronduit verklaart dat de konditie van hulp is: medewerking aan zyne party, dat is de tabakskontrakten! Dáárom hielpen ze my niet direkt, ik moet eerst goed in nood zitten, om my overtegeven uit honger. 't Is verschrikkelyk.

Het ergste is dat ik niet weet hoe te antwoorden. Aannemen kan ik niet, maar hoe dan? Ik denk er over.

Ik kan er niet aan denken hoe je 't maakt.

Ik ga nog al dikwyls naar de Abrahamsjes. Kees en vrouw zyn naar de Buthe. Cath. en Sietske

alleen zyn tehuis. Die Sietske is een engel van een meisje, ik heb pleizier om met haar te spreken. Zy is lief en hartelyk.

XXXV.

[Een gedeeltelyk verscheurde brief en als de vorigen zonder datum, maar die volgens den inhoud hier tusschen past.]

Ik ben in den Haag geweest, »ik ben een puur genie« zeggen ze... goed!

Uw schryven heeft me een idee gegeven. Ik denk binnen een paar dagen geld. Houd je goed. Ik heb hoop. De stemming in den Haag is heerlyk. Later alles uitvoerig. Ik hoop je binnen een paar dagen geld te zenden. Ik heb een idee. Dank Edu voor zyn brief, dag Nonnie. Ik ben in weerwil van alles vol moed. In den Haag begrypen ze nu dat ik vryheid noodig heb. Ik heb 't hen verteld! dat verzeker ik u, en ze keken als gekken. Ik kan u niet alles vertellen.

Myn idee is dit: de boekverkoopers, redacteurs etc. loopen me na om stukken, iedereen. Zelfs Bekking toen ik hem voorlas wat ik dan eigenlyk geven wilde, scheen zyn vriend D. v. T. opteofferen aan 't pleizier gedrukt te zien wat ik schreef. Van Soest rukte my (voor den Indiër) den brief uit

de hand dien ik schreef aan den Tydspiegel, en wilde dien niet weergeven. Hy plaatst hem in den Indiër en schryft er boven: »van den genialen MULTATULI« ik begryp niet goed waarom, want die brief is heel eenvoudig.

Nygh uit Rotterdam schryft me ook.

Kortom 't is een rage.

Welnu, ik zal aan een uitgever *f* 1000 vragen, dadelyk, oogenblikkelyk, en ik heb hoop dat ik slagen zal. Dag engel.

Kus de lieve lieve jongens. Ik heb hoop.

Als ik eerst *f* 1000 heb dan zamen in den Haag, denk ik, dag schat.

Ik ben puur verliefd op Sietske. Dat is een engel. Je moet kennis met haar maken. Och, schryf haar eens en zeg dat ik u gezegd heb dat ik verliefd op haar ben, en dat dat mag. Ik had gemerkt dat ze wat op haar gemoed had, en had haar gezegd dat ze my eens schryven zou. Nu kan ik u zeggen dat ze worstelt met het oomschap. 't Is aandoenlyk om aan te zien. Zy is gedrukt onder haar prozaische omgeving. Ik heb haar niet geantwoord, ik wil eerst dat ze wat van u hoort.

Zeg niet dat ik me wel met wat anders mocht bemoeyen. Ik heb noodig iets wat me beroert. Die Estelle van 't casino, heeft my Saïdjah doen

schryven. Te lang om uitteleggen... maar 't is zoo.

[Deze Estelle was een zangeres in het casino, een café-chantant in de galery te Brussel. De entree was daar 50 centimes en als MULTATULI kon ging hy daar heen. Hy spreekt hiervan ook eenmaal in een brief aan Tine in den vorigen Bundel. Zie brief XIV slot. Hy zag dat meisje gaarne, en haar gevoelvolle zang deed hem aan. Maar hy heeft haar niet nader gekend en slechts zelden gesproken.]

Denk altyd als ik amourettes heb, of zoo iets, dan heb ik verve... 't is my de stof waaraan zich de vlam hecht. Deel er in, en schryf aan Sietske een hartelyken brief. 't Is inderdaad een lief kind, dag beste engel.

Jan is saai, maar ik ben benieuwd wat hy zal zeggen na 't hooren van de impressie die ik gemaakt heb in den Haag. Ik heb ze daar totaal ingepakt, en ik wacht gevolg daarvan.

XXXVI.

[Naar tydsorde past hier de volgende brief tusschen.]

De heer J. Douwes Dekker aan Tine.

Brummen, 14 Aug. 1860.

Waarde Eef! Bygaande op verzoek van Eduard een brief van ds. de Keyzer. Lief en fiks en onpriesterlyk, niet waar? Ik ga den man opzoeken. Ik zou zoo gaarne u en Ed. uit de peine redden,

maar ik kan niet. Ed. zond my een brief aan D. van Tw. gloeyend aanvallend en scherp. Ik heb dien niet willen opzenden, en hem aangeraden zich nog eens te bedenken voor dat te doen.

Non is koortsig, anders alles wel.

t. a. v.

Jan.

Telegram van 8 Aug. 1860.

Je t'envoie aujourd'hui bagatelle. Mardi davantage.

Dekker.

XXXVII.

Lieve Hart! Hierby eene kleinigheid, maar dingsdag heeft men my meer beloofd, *f* 1000. Dus moed. Dag engel.

XXXVIII.

Lieve Hart! Gisteren heb ik u getelegrafeerd dat ik u een kleinigheid (*f* 25) zond, maar dingsdag meer. Ja, dingsdag heeft men my *f* 1000 toegezegd. Hoe vind je dat? (Veenstra.) Ik heb op myn poot gespeeld dat ze er van schrikten. Ik zal 't hem teruggeven in werk binnen zes weken. Dat is nu wel niet pleizierig maar alles zaamgenomen is 't niet zoo leelyk als 't schynt.

1°. Ik kom nu onafhankelyk in den Haag.

2°. Ik zie minder tegen het werk op omdat

inderdaad de opgang van Max onbegrypelyk is. Het neemt nog toe, en 't is een pure rage. Om u pret te doen zend ik u den Spectator. Dat is pikant! Ik houd er voor dat dit nog meer populariteit aan 't boek geeft dan de aankondiging van Veth, hoe schoon ook. Morgen zend ik u de 2de Gids. Lieve, ik had geen geld om 't eer te doen. Nu wel, je hebt geen begrip van m'n populariteit. In den Haag vooral. Op de koninklyke bibliotheek waar ik een boek zocht, was men meer dan beleefd, zonder eene introduktie, alleen op myn naam. Ik heb moed, ja, ik zou durven zeggen zekerheid dat alles gauw goed wordt.

Overleggen van wonen, zamenzyn enz., stel ik uit tot we elkaer zien. Ik denk als ik geld heb dadelyk by u te komen. Schryven is zoo lastig. Laat dus alles blyven zoo als het is, Hortense, woning enz. Spoedig zien we elkaer, hoe vind je dat. Ik heb je weer het noodige te vertellen.

Het slot van Veth's stuk in de Gids wordt door sommigen verkeerd opgevat. Het is eene infaam scherpe ironie tegen 't publiek, en vóór my.

Laat u niet door oppervlakkige lezing tot het denkbeeld brengen dat het tegen my is.

De kinderen en Hortense krygen allen een present als ik kom — of beter den dag daarna. Zeg dat maar, dat vrolykt op, en dat maakt alles

makkelyk in verband met het gebrek van de laatste dagen.

Arme beste Tine, God weet hoe ik om je geleden heb!

[Het hierboven bedoelde pikante »Pluksel« uit den Spectator luidde als volgt:

EENE HUISHOUDELYKE ZAAK.

De redactie van den Nederl. Spectator heeft in de laatste dagen zulk een groot aantal brieven ontvangen, dat de opneming van alle haar onmogelyk zou zyn, en daar zy in de zaak welke het hier geldt, de grootste onpartydigheid wenscht in acht te nemen, heeft zy gemeend best te doen met geen dier brieven te plaatsen, maar ze in handen te stellen eener commissie, om over strekking en inhoud verslag te doen. Door den yver der commissie is de redactie nu reeds in staat gesteld, dat verslag mede te deelen.

In handen uwer commissie voor de ingekomen beklagschriften zyn gesteld negen en negentig brieven, allen gerigt aan den Nederlandschen Spectator en betreffende de geruchtmakende zaak van Max Havelaar.

Het doet uwe commissie leed, dat zy er niet nog één meer heeft ontvangen, zy zou dan kunnen spreken van het eerste honderdtal, waardoor vanzelf eene zeer ordelyke en regelmatige verdeeling in de bescheiden, deze materie rakende, zou zyn gebragt. Uwe commissie heeft echter geen vryheid gevonden eigenmagtig, als ook tot den Spectator gerigt te beschouwen den brief door Ds.

Franken aan den Tydspiegel ingezonden, welke brief intusschen, naar de dagteekening en den inhoud der negen en negentig overige te oordeelen, daartoe de aanleiding schynt te zyn geweest; althans vele briefschryvers verwyzen daarnaar. Uwe commissie was niet kleingeestig genoeg om den Tydspiegel te ignoreeren; zy heeft van het stuk in kwestie inzage genomen en bevonden, dat het inhield een brief van Ds. Franken, waarin de schryver zich beklaagt dat de auteur van Max Havelaar Ds. Wawelaar tot type heeft gekozen van de predikanten die yveren voor de zendingszaak. Het ligt buiten de competentie uwer commissie over dat beklag hare meening te uiten; zy meent echter by het vermelden er van, haar bescheiden oordeel te mogen uitspreken, dat Ds. Franken »de kat de bellen heeft aangehangen«, indien het uwe commissie vergund is deze min of meer gemeenzame uitdrukking te bezigen, wat haar, met het oog op de maatschappelyke positie van den schryver eenigzins gewaagd voorkwam. Zoodanige handeling toch in niet overdragtelyken zin, zou evenzeer gebrek aan eerbied tegen de maatschappelyke positie kunnen schynen te verraden, als het gemelde werk van Max Havelaar, met name de type van Ds. Wawelaar, van minachting voor den geestelyken stand zou kunnen geacht worden de bewyzen te leveren.

Na deze vooropgezette stelling, meent uwe commissie te kunnen overgaan tot het rapport van haar verlangd.

In handen uwer commissie zyn dan gesteld:

Acht adressen van bewoners aan de Lauriergracht te

Amsterdam, zich allen beklagende dat de schryver van Max Havelaar die gracht heeft gekozen tot de woonplaats van den heer Batavus Droogstoppel, waardoor de gracht hunner woonplaats zeer wordt geschaad in de goede reputatie, welke zy tot dusverre by de ingezetenen der hoofdstad genoten heeft, zynde het nommer 37 niet voldoende om tegen alle vergissingen in dezen te waarborgen. Adressanten verzoeken eerbiedig rehabilitatie hunner gracht en hunner personen, voor zoover die er in betrokken zyn.

Eén adres van den Gouverneur-generaal van Ned.-Indië, houdende kennisgeving dat hy protesteert tegen de type van zoodanig hooggeplaatst persoon als voorkomt in meergemeld werk van Max Havelaar.

Zestien adressen van voormalige residenten op Java en buitenbezittingen, verzoekende dat de schryver van Max Havelaar uit officieele bescheiden de typen zal staven, die hy van hunne ambtgenooten gegeven heeft. By dit adres zyn gevoegd de regeeringsverslagen over het beheer van den staat der Koloniën van 1849 tot 1858, welke collectie uwe commissie voorstelt te verzenden aan een voormalig afgevaardigde uit Hoorn in de Tweede Kamer, die getoond heeft eene indische specialiteit te willen worden.

Zeven en twintig adressen van makelaars die in koffie doen en

Een en twintig in suiker, allen houdende beklag als boven; en verzoekende uwe medewerking om den verkoop van Max Havelaar te doen verbieden.

Veertien adressen van zich noemende voormalige ambtenaren in dienst van Ned.-Indië (oud-gasten?) met nadruk opkomende tegen de typen van hen geschetst. Een hunner, wiens bedienden roode vesten dragen, vraagt het oordeel van een advocaat medearbeider, in hoeverre hier termen zouden kunnen bestaan tot het eischen van schadeloosstelling voor de 1) roode vesten.

Een adres van Mozes Levi, zich noemende de Griek, waarin adressant zyn voornemen mededeelt om op de rotterdamsche kermis zyne kraam met reukwerken neer te stellen, en zyne vrees aan den dag legt, dat geen scholier van het stedelyk gymnasium aldaar — zyne beste klanten — zyne pastilles à la sultane of andere reukwerken en oliën koopen zal. Hy eischt dat Max Havelaar zich by hem in de kraam voege gedurende de kermis, ten einde het gevaar dat hem dreigt, afte-keeren.

Een adres van den teekenaar der Aglaja, tydschrift voor dameshandwerken, zich beklagende over den smaad genoemd tydschrift aangedaan, waardoor hy in zyne broodwinning bedreigd wordt.

Een adres van Johannes Slymering.

Drie adressen van personen in verschillende deelen des ryks die den naam van Havelaar voeren, allen protesteerende tegen het gebruik van hun naam gemaakt — houdende verzoek om schadevergoeding.

---

1) Door den spoed waarmede het verslag is opgemaakt, zyn hier waarschynlyk vergeten de woorden: zinspeling op.

Een adres van den pikeur in de gemeente Zwartsluis, verzoekende dat by een eventueelen herdruk van het werk, het dragen van een shawl (of sjaal) niet belagchelyk blyve gemaakt, daar hy zoodanig kleedingstuk draagt en de herinnering aan de afkomst — gedeeltelyke voldoening van een onbetaalde pretentie — toch reeds onaangenaam genoeg is. Adressant heeft de wyzigingen, die uit dit oogpunt het werk zou moeten ondergaan, met zorg aangegeven.

Zeven adressen van Duitschers, allen te Amsterdam op Handelskantoren geplaatst, protesteerende, deels uit eigen beweging, deels op aanzoek van hunne patroons tegen de type in Kern van hen gegeven; adressanten voeren tot staving van de juistheid der voorstelling aan, dat zy nooit verzen lezen en buiten de mogelykheid zyn om met de dochters van hun patroons op familiaren voet te komen.

Eindelyk een adres van een zich noemend aspirant-beëedigd-translateur by de verlangde regtbank te Sas van Gend, houdende protest tegen het doel van MULTATULUS (adressant bedoelt waarschynlyk MULTATULI) om alle talen aan te leeren, waardoor hy (adressant) en de zynen gekrenkt zouden worden in hunne vermogens als zullende hun vak in discrediet geraken. By eene ventilaire (eventueele?) uitvoering van dat plan, verzoekt adressant uwe tusschenkomst, ten einde met vertaalwerk door den schryver van Max Havelaar te worden begunstigd.

Daar al deze adressen betrekking hebben op den

roman Max Havelaar, die, naar het oordeel uwer commissie, zoo teregt de algemeene belangstelling heeft opgewekt, heeft uwe commissie de eer voor te stellen:

a. dit rapport in den Spectator publiek te maken, en

b. eveneens by wege van den Spectator aan de adressanten te kennen te geven:

1°. Dat het den auteur vry staat zyne typen te kiezen waar hy het noodig acht in het belang der zaak, die hy zich ten doel heeft gesteld. Zyn die typen ongunstig... zooveel te erger voor hen die er hun beeld in vinden.

2°. Dat het adressanten vry staat, zich met elkander en wie er meer lust toe gevoelt te verbinden tot het oprigten van een anonyme vennootschap tot bevordering van eigenliefde en verronseling van de waarheid, opdat elke stand, elk vak, elke naam en elke dwaasheid toch behoorlyk worde geërbiedigd en niet gebezigd om verkeerdheden en misbruiken aan den dag te brengen; en eindelyk —

c. ook naar aanleiding van de verzoekschriften, den auteur dank te betuigen voor het uitstekende werk, waarmede hy de nederlandsche letterkunde heeft verrykt."

In een soort van dagboek dat de verzamelaarster van deze Brieven by tusschenpoozen hield en waarin zy soms een verhaal dat MULTATULI gedaan had, of een gesprek met hem opteekende komt de volgende passage voor die, wyl ze hier actueel is, ingelascht wordt.

»22 Maart '77.

Voor eenige dagen is Lindo gestorven. De couranten waren voı weinig zeggenden lof, en niets dan lof.

— Hy was zeker een weinig beteekenend mensch? vroeg ik.

— a, zei Dek. Ik houd hem voor een flikflooier die zich heeft weten intedringen by fatsoenlyke lui. Dat-i in Bonn gestudeerd zou hebben geloof ik niet; er staat ook nergens wàt. Misschien is hy ingeschreven geweest als student.

— Heb je hem wel eens ontmoet?

— Ja, ik heb hem eens gesproken in den Spectator.

— Hoe kwam je in den Spectator?

— Ik weet niet meer. Ik geloof haast dat Nyhoff er my gebracht heeft.

— Dat is dan zeker lang geleden?

— O ja, laat eens zien... dat zal zoowat in Augustus 60 geweest zyn. Ja! Want daarna was ik nog by Veth. Ik had den Havelaar geschreven, 't was in den eersten tyd van den opgang, en ik was nog zonder argwaan. Je begrypt me? Ik dacht er nog niet aan dat ze myn boek zouden scheiden van myn zaak. Ik was in den Spectator geïnviteerd, en ze behandelden me als invité, en maakten me complimentjes waarop ik weinig acht sloeg. Maar later...

Je weet, Veth had een stuk in de Gids geschreven, zeer voor me, en waarin hy onder anderen opsomt: dìt, dàt, en nog wat... »waaruit ten slotte blykt dat Havelaar volkomen gelyk had.« Veth had dat stuk

genoemd: »Havelaar versus Droogstoppel.« Welnu, korten tyd nadat ik in die vergadering van den Spectator was, verscheen er in dat blad of in de Wetenschappelyke Bladen, ik weet niet meer waarin, een stuk van Robidee van der Aa en wel tegen my. Ik herinner er my o. a. dezen zin uit »dat Havelaar zyn zaak versus Droogstoppel verloren had. Die Robidee van der Aa was ook in den Spectator. Een onaanzienlyk klein kereltje, maar hy was geloof ik geen hoofdpersoon, althans ik had hem weinig opgemerkt. Zyn stuk trof my evenwel, meer dan hyzelf gissen kon, omdat ik nog niet aan de mogelykheid gedacht had, dat men myn zaak zou aantasten. Ongelooflyk! Ik had het toch zelf in dat boek gezegd hoe men reeds terstond een haak slaat om den hals van hem dien men op het voetstuk plaatst! Maar dit was het eerste blyk waar zy heen zouden willen. Dit stuk verscheen nadat ik in de vergadering van den Spectator geweest was; en ik herinner me nog dat ik er daarna met Veth over sprak. »Ja, zeide hy, ik begryp het niet. Die Robidee van der Aa is nog wel een leerling van me, ik begryp het niet!

— Wie was die Robidee? vroeg ik.

— Och... Hy heeft zich in den Haag altyd uitgegeven voor indische specialiteit. Zoo'n soort als Veth, maar met oneindig minder kennis. Nu, zyn stuk trof my om de strekking. En nu kwam 't me ook in de herinnering hoe dien avond by Nyhoff... Lindo kwam wat later dan de anderen, maar hoe hy me toen begroet had en gezegd »Wel z'n compliment maken... hm...

hm... over de voortreffelyke teekening van Droogstoppel.«

Nu, na 't stuk van R. v. d. Aa begreep ik de strekking ook van dit gezegde. Toen hy 't zei, had ik het niet opgemerkt.]

XXXIX.

Donderdag.

(naar berekening 23 aug. 1860.)

Lieve beste beste Tine. Ci-joint *f* 300. Ik heb me geweerd als een oud konyn. Voor je wisselt moet je by een paar wisselaars vragen wat zy geven? Dat scheelt ligt een franc of wat. Neem ook niet meer goud als je tegen pari kunt slyten.

Gisteren schreef ik dat ik was uitgesteld tot Vrydag. Nu, des te beter.

Hartje, ik heb hier nog een en ander aftedoen, en weet dus nog niet wanneer ik kom. Ik zal 't je schryven of telegrapheren. In allen gevalle spoedig, dat begryp je.

XL.

Zondag morgen.

(naar berekening 27 aug. 1860.)

Lieve Hart! Ik zend u met denzelfden post een overlandmail (zie bygaanden brief.)

De boekverkoopers overloopen my. Heden kreeg ik een telegram van Thieme die my vraagt

of ik hem van avond kan afwachten. Ik heb geantwoord: ja. Bovendien heb ik nog meer redenen om nog niet weg te gaan. De M. H. stygt nog altyd, 't wordt bespottelyk. Ieder is meer dan beleefd.... behalve Jan. Hy is hier, en na het ontmoeten dat eerst vriendschappelyk was, begon hy, of wilde hy weer beginnen te schelden.

1° Omdat ik niet had toegegeven in de voorstellen van Bekking.

2° Omdat ik aan Cath. en Sietske wat papeterie had cadeau gedaan.

't Was in de café restaurant. Veenstra was er by.

[Deze naam is ook op blz. 110 reeds genoemd. De heer Veenstra was bevriend met MULTATULI'S broeder, en zeer vermogend.]

Ik stond dadelyk op en ging heen. Ik heb hem door Abrahamsz laten zeggen dat ik niets meer met hem wil te maken hebben, en dat ik hem verbied zich met myne zaken te bemoeyen. Uit!

Liefje, ik heb te veel plannen in 't hoofd om u alles meetedeelen. Ik denk. De geest is overal heerlyk. Wel smart het my dat ik nu nog niet kom, maar je bent nu uit den nood. Spoedig schryf ik u uitvoeriger. Ik denk over iets. Groet de beste kinderen. Lieve hart, ik heb idee dat je nog een maand kan blyven wonen. De regens

zyn, hoe onaangenaam ook, gezonder dan de warmte. Er is kwestie dat je hier komt. Verhuis dus niet te gaauw. A propos, zou je niet een akkoord kunnen maken met made Marie voor by voorbeeld fr. 15, 16 of 18 in de week?

Ik weet niet of je in Brussel blyft. Ik denk toch over den Haag. Verhuis dus niet te gaauw.

Sietske is naar Middelburg.

Dag beste beste hart.

Weldra meer. Schryf my nog hier.

Later. Ik kryg uw briefje van zaterdag morgen. Na de ontvangst van de fl 300.

Lieve beste doe met verhuizen zoo als je wilt. Ja, de gezondheid gaat vóór. Maar als 't heet was, zou 't erger wezen. Hier hebben de dokters niets te doen. 't Is ongehoord zoo weinig zieken. De gasthuizen zyn byna leeg.

Hartje, spoedig meer!

XLI.

Amsterdam, maandag.
(28 aug.? 1860)

Lieve beste kind! Gister morgen kreeg ik een telegram van Thieme boekverkooper in Arnhem, die my belet vraagde tegen zeven uur 's avonds.

Ik heb hem gewacht. Hy bracht my brieven van verschillende personen die my vraagden om

te schryven. 't Is een ware rage, 't gaat tot in 't komieke. O, zei Thieme, ik wou dat ik maar uwe particuliere briefjes had om uit te geven. Enfin, ik heb beloofd voor den Spectator, voor Tydspiegel, voor ik weet niet wat. Ik heb alles aangenomen, want ik moet wat werken. Ik sta er op om Veenstra zyn geld terug te geven. Toen ik aan Thieme vertelde dat ik wel eens in den brand zat, zei hy: dat is uw eigen schuld, er is geen een boekhandelaar die het zich niet tot een eer rekenen zal u geld te geven, gy hebt een schat in uwe pen, enz. enz. Ik heb nu embarras de choix, want Nygh te Rotterdam wil ook hebben. Maar 't is goed, ik zal ze allen helpen, want er moet geld zyn. De hoofdzaak is dat Veenstra inziet dat Jan verkeerd doet my in den steek te laten, want dat ik als er maar kalmte is wel wat verdienen kan.

Maar lieve schat nu heb ik u iets te zeggen wat my zwaar valt. Ik begin te beseffen dat ik niet thuis mag komen. Als ik u en de kinderen zie, begin ik weer als vroeger met u te praten, en ik epancheer my te veel. Ik word uitgenoodigd door Ds. de Keyzer om in Arnhem te komen, en door anderen naar den Haag te gaan.

Ik denk dat ik een kort besluit zal nemen en hier voor eene maand een kamer huren. Anders

gezegd, u niet weer te zien voor ik die *f* 1000 van Veenstra heb ingehaald. Ik heb nu een beetje inspiratie, en als ik thuis kom word ik weer leeg. 't Is hard, want ik had my zoo innig verheugd over 't weerzien. En als ik nu zeide, ik kom, doch maar een dag of twee, dat is toch het regte niet. Dat vind ik ook verdrietig.

Lieve hart, zeg me of ge 't goed vindt dat ik my hier aan 't werk zet? Ik wenschte een of twee maanden zoo te werken dat er nooit geen kwestie meer kan zyn van zulke verschrikkelyke geldverlegenheid als byv. onlangs. Ik zie er kans toe, maar dan moet ik niet eerst naar huis. Ik weet hoe dat dan gaat.

Doe naar goeddunken met verhuizen enz. Als het nu beslist is dat ik hier blyf, dan kun je by 't huren er op rekenen dat ik er niet ben, dat geeft gemak in de keus. Kom ik dan, dan zal ik me wel redden.

Ik schreef u gisteren dat de Max nog altyd steeg. Dat is waar.... en het moet nog erger worden. Het moet een compleet standje worden. Ik ben gisteren in het park geweest, en heb duidelyk gemerkt dat men er op liep om my te zien. Een meisje van een jaar of twaalf, die by eene familie hoorde die er zeer lief en deftig uitzag, en die den geheelen tyd naar my gekeken

had, wandelde my voorby. Het kind zag my strak aan, en toen ze by myn tafeltje was stak ze haar handje uit. Ik gaf haar de hand en was inderdaad getoucheerd. Zy werd zoo rood als een kers, en ik was waarachtig ook verlegen. Thieme, de uitgever, die by my zat, vond het zoo komiek, want hy zag duidelyk dat ik het kind niet kende. Ook had de familie, die vooruit liep, my wel sterk aangezien, maar niet gegroet. Hy merkte zeker aan my ook dat het een gekke historie was, en vraagde naar uitlegging. Wy hadden natuurlyk gesproken over schryven en betaling enz., en ik had gezegd dat het my zoo stuitte voor geld te schryven, »ziedaar het honorarium dat ik begeeren zou« zei ik. En 't was waar ook! Vind je dat niet aardig?

En het schynen vooral de dames te zyn die ik op myn hand heb. Ik hoop dat er iets goeds uit voortkomt en ik denk het wel. Laat my maar begaan.

Ook heb ik een malle relatie met eene dame die over my woont. Dat mensch geeft my alle morgens een kushand. 't Is een vrouw die pas kort geleden getrouwd is, maar het schynt tegen haar zin.

Lieve hart, ik heb er zoo innig mee te doen dat ik u niet zoo gaauw zien zal als ik dacht, maar ik geloof dat het moet.

Ik prefereer Amsterdam om de meerdere vryheid. Overal is het meer petite ville. Hoe het zy ik zal me aan 't werk zetten.

Liefje, je hoeft niet te frankeren, en ik zal er ook niet om geven. Ik meen maar dat je geen moeite moet doen of eene course om een postzegel. Ik heb nu geld en jy voorloopig ook.

ORDER: 1°. Een goed corset koopen.

2°. Je zwarte japon heel netjes laten maken. Als je meer zy noodig hebt, koop dan, 't is in de passage op den hoek van de dwarsstraat. De zyde was de duurste soort. Heb je geen geld genoeg om zy te koopen, schryf my dan, ik zal het sturen. Doe dat nu!

3°. Geef het menschdom een present voor my, ook Hortense, omdat ik nu niet thuis kom en zy dan teleurgesteld zouden zyn.

Heden zend ik u de Gids tweede gedeelte.

Lieve hart, hoe zou je 't vinden eens een dokter te raadplegen over uw rug? Maar wie? Vraag aan Mevr. v. Vl. wie haar dokter is.

Ik word geïnformeerd dat er nog verscheidene brillante aankondigingen van M. H. zullen uitkomen.

't Is me onmogelyk u alles mede te deelen wat ik er van hoor. De heer van Maanen, president van het hof zat in de spoor. Men vroeg hem of

hy het gelezen had. Hy zeide: gelezen niet, maar verslonden!

Waar ik kom is men beleefd. Als ik een sigaar wil opsteken, geeft ieder my een lucifer. 't Is grappig! En ieder vraagt naar ú. Jy hebt een heerlyke impressie gemaakt, en juist naar waarheid! De menschen spreken familiair van Tine en kleine Max. Die kwaaie jongen is al zoo by 't publiek geïntroduceerd dat hy nooit een verdere rekommandatie zal noodig hebben. Ja, ik ben overtuigd dat als wy kwamen te vallen onze lieve kinderen door de natie zouden worden aangenomen. Had ik niet gelyk toen ik zeide: ik zal ze een adelbrief geven!?? 't Is precies zoo geloopen.

Maar heb ik nu ook niet gelyk dat ik het schelden van Jan niet meer verdraag? Bodenheim (die N. B. een woekeraar is) is beleefd en zelfs hartelyk, en myn eigen broer is grof. Ik ben er dan ook glad overheen en verdraag het niet meer.

Wees opgeruimd, beste kind, ik ben het ook. Kus het menschdom, en maak het goed dat ik niet tehuis ben gekomen.

Toch weet ik niet wat ik doe, misschien ga ik ineens op de spoor zitten. Dat kan zoo opeens komen.

Wanneer ik je niet schryf omdat ik zooals laatst er zoo mee te doen had dat ik je geen geld kon

zenden dan is dat heel akelig, maar als ik je weinig schryf omdat ik het drok heb, zooals nu het geval is, dan is dat een goed teeken, hoor je! Dag beste schat, dag engel! Denk eens ernstig aan uw rug. Ik heb er zoo mee te doen. Als het schryven u hindert voor uw rug, schryf dan maar kort, maar anders veel. Uwe brieven kunnen nooit te lang zyn. Dag beste beste kind.

XLII.

Dingsdag morgen.
(29 Aug. 1860?)

Lieve hart! Ik heb uw brief van gister morgen. Je bent een flinke meid.

Die Nygh te Rott. is een vigelant man. Hy stuurt my alles wat maar eenigszins van belang voor my is. Heden b. v. zendt hy my de bataviasche Mail Ct. Luister:

»En wat valt er nu verder te vertellen? Dat...

»Dat...

»Of dat iedereen den mond vol heeft van Max »Havelaar en niemand het boek gelezen heeft »omdat de hollandsche boekverkoopers ons niets »uitzenden dan de brochure van den nieuwbe»noemden Consul te Leipzig, die niemand begrypt? »Ik vergis me... er ligt één exemplaar van den

»Max Havelaar in de Harmonie, maar het is altyd »in handen, en wy zullen dus ons oordeel moeten »bewaren voor een volgende keer.«

Ik ben dol op dien de Ruyter! v. L. is weer in stad gekomen, maar ik heb hem niet te huis gevonden. 't Is bedroevend!

Lieve beste over het niet zamenzyn (voor 't oogenblik) ben ik met u eens. Maar 't is hard.

Ik ben opgeruimd.

Ik denk dat ik voor een maand een kamer neem.

Doe met verhuizen zooals gy goed vindt, natuurlyk.

Hartje, ik heb het drok. Dag menschdom.

Informeer by Geruset, photograaf mooye winkel, met die »entrée libre« (ik weet den naam niet goed) wat de kosten zyn van 500 lithographische copyen, groot formaat van myn portret.

Idem of die afdrukken ook photografisch kunnen geleverd worden.

Misschien zal hy zeggen dat de lithographie zyn vak niet is, maar vraag aan hem aan wien gy u moet wenden, doch 't zou moeten zyn keurig. 't Moet voor de glazen kunnen hangen.

Bestel echter niets, houd dezen brief in de hand, zeg dat je er over schryven moet, dag hartje.

XLIII.

[Deze brieven zonder datum en dikwyls zonder dagteekening, zyn naar den inhoud geplaatst.]

Lieve hart. Ik begryp het woord dessein (d. i. dessin) als den steen. Vraag of die zoo kan ingepakt worden dat er geen gevaar is voor breken by 't verzenden naar Holland. Zoo ja, laat die dan terstond maken. Betaal maar wat vooruit. Ik zal u geld zenden. Wanneer klaar? Er moet onderstaan: MAX HAVELAAR.

XLIV.

Vrydag middag.

Lieve beste! De Tydspiegel van September is verschenen. Ik zal hem u zenden, morgen avond zal ik er een hebben. Die ik nu heb moet ik houden. 't Is fameus mooi. De recensie van Veth is er niets by. Kyk, zoo iets had ik niet verwacht. Het opschrift is: Een boek voor den koning. Je hebt nooit zoo iets gelezen. 't Is niet lang, maar het kan niet krachtiger. Het dondert nog meer dan de Havelaar zelf. Hoe vind je dat?

En dat heb ik — naar ik geloof — eigenlyk te danken aan myn antwoord aan Ds. Francken. De Christenen willen absoluut dat ik wel by hen hoor. Je zult zien dat ze voor my stemmen als 't

op een verkiezing zal neerkomen. De opgang is nog altyd stygende. 't Is curieus.

Wat ik met dat portret zal aanvangen weet ik nog niet. Ik denk, als ik den steen heb, hier 500 Ex. laten drukken en dan in den handel. Ze moeten gehavelaard worden van alle kanten.

Van morgen ben ik by v. L. geweest. Heel hartelyk. Ook zyn zoons. Dat is trouwens overal. Ik heb je immers verteld van dat meisje in 't park? Van morgen in een boekwinkel kende ieder myn naam en ik was er toch nooit geweest.

Van Sietske uit Middelburg een allerliefsten brief. Ik wilde hem u graag sturen, maar dan ben ik hem kwyt en ik wou hem gaarne houden. 't Is een engel van een meisje, waarlyk, je zult het ook zeggen. Je beschuldigt my altyd van poetisch kleursel, maar ik ben toch benieuwd wat je van haar zult zeggen. Ze is inderdaad ongewoon. Ik geloof wel dat ze my lief heeft maar natuurlyk kostschooljongejufvrouwachtig en vervelend fatsoenlyk.

Neen vervelend niet. 't Is zeer lief. Ze maakt in haar brief de konditie dat ik van u geen 1000ste grein minder mag houden. Ook heeft ze die historie aan Catharina verteld, die my ook geschreven heeft. Ook heel lief. Ik stel Catharina veel hooger dan ik vroeger meende. Zy is heel lief en heeft

veel bon sens. Ik houd Anna voor de minste, maar die ken ik niet goed.

Ik ben overstelpt van... ja, hoe moet ik het noemen? Amourettes is het woord niet, maar zulke gekke relaties, te veel om te vertellen. Maar 't heeft niets te beduiden.

Dat ik dol op Siet ben is waar. Knor nu maar niet.

Kus de beste jongens. Ook die Non, met haar jurkje van fr. 1.50! Dag kinderen.

Ik wacht morgen Ds. de Keyzer uit Arnhem hier.

Ik heb eene kamer: Botermarkt X 83.

Hierby fl. 100.

XLV.

Lieve beste tine! Je bent een engel van een meid! Och kind, ik heb je brief over Eugenie. Je bent myn beste beste tineke.

Lieve hart! Ik zend je vandaag:

een tydspiegel

drie arnhemsche couranten

een leeuwarder.

Och beste kind, alles mee te deelen wat er over my geschreven wordt is onmogelyk. Ik kan het niet byhouden! 't Verwondert my dat er nog geen kleedingstukken zyn à la Havelaar, want 't is een

rage. Ik ben compleet l' homme du jour. Is 't niet komiek?

Myn streven is thuis te komen. Ik zoek daarvoor geld. Ik ben dol verlangend je te zien.

U de geheele verhouding van my te beschryven is onmogelyk. Dat moet besproken worden. Ik heb van Hoevell gesproken. Ik gis dat hy er expres voor in de stad is geweest.

Die vervloekte zaak met van Lennep. Nog ben ik daarmee niet klaar.

Liefje zend de drie Arnhemmers en de twee Leeuwarders aan Pieter: Helder. Laat ze eerst lezen aan den heer van Vloten. Denk om frankeren onder kruisband.

Ik heb alle uitnoodigingen om publiek te spreken afgewezen — 's Hage, Rotterdam, Arnhem, Zwolle, Kampen, Harlingen —. Ik heb daarvoor een reden. Mondeling.

Van Hoevell wil my in den Haag hebben. De oude historie. Men wil my helpen mits ik my aansluit by de oppositie. Laat my begaan. Ik kan alles zoo niet zeggen.

Er bestaat een plan om my pensioen aan te bieden voor 17 jaren dienst. Tant mieux! Hoogstwaarschynlyk zal ik het afwyzen. Ook dat mondeling, hoop ik.

Het eerste geld dat ik machtig word, gebruik

ik om thuis te komen. Ik verlang dol. Ook naar de jongens.

Och, hartje, ik weet wel dat Siet eigenlyk aan jou schryven moest, maar 't lieve kind is in de war. Schryf haar een heel hartelyk groetje. 't Is komiek, ik geloof dat die Anna het ook beet heeft, en dat ze op dit punt niet koel is. Ik zal je veel te vertellen hebben over die huishouding. 't Zyn beste kinderen. Je weet niet wat die Catharina een flinke meid is. Dat zou je razend meevallen. Maar papa en mama klagen dat ik de heele boel in de war breng, en ik geloof dat ze God zouden danken als ik weg was. Maar de meisjes hangen my aan. Ik beken dat ik dol op Siet ben. Herinner je je haar oogen?

Dag engel, ik zal Eugenie schryven. En attendant grondez la bien de ce qu'elle nous avait tout à fait oubliés.

Dag tine, myn beste tine, je bent een lieve engel hoor. God geve dat ik spoedig thuis kom.

De *f* 25 goed ontvangen. Ik reken er op dat je niet veel meer hebt. Ik zal trachten in tyds te zorgen.

XLVI.

Maandag morgen.

Lieve beste hart! Ik heb uwen lieven brief van zaterdag. 't Is heerlyk dat je opgeruimd bent.

Ik ben het ook. Zelfs heel pleizierig gestemd. Maar ik heb veel drokte.

Gisteren morgen bezoek van Prof. Veth, allerliefst. Ik ga een van deze dagen by hem thee drinken.

Daarop D^{s}. de Keyzer van Arnhem, D^{s}. Stemberg id^{m}. D^{s}. Haga id^{m} (De broer van onzen Haga. Hy kende ons zeer goed uit het reisjournal van zyn broer. Indië.)

[Aan boord van de »Indie« waarmee MULTATULI en zyn gezin na zyn verloftyd in 1855 naar Batavia terugkeerden, was ook een jong mensch van dezen naam ingescheept.]

Voorts nog kennis gemaakt met wel zes dominés, ook Meyboom. Allen uiterst fideel, prettig. Gister ben ik tot 's nachts één uur by en met hen geweest, en van morgen heb ik ze uitgeleide gedaan. Wat een verschil by Visé!

[Zie over Visé de Inleiding tot het vorig deel Brieven.]

De Max gaat tot in 't gekke, je hebt er geen begrip van. Wat zeg je van den Tydspiegel? Dat is flink, niet waar?

Lieve hart, zeg aan dien man van 't portret... J'écris en français... tu pourras le montrer. Je conviens que je préférerais faire imprimer à Bruxelles

500 Exemplaires du portrait, mais franchement je ne pourrais payer tout de suite les fr. 600. Propose à ce Monsieur de payer maintenant cent florins et de nous faire crédit pour le reste jusqu' au dernier octobre. Probablement je pourrais payer avant ce terme, mais prenons notre temps pour ne pas être gênés. Si l'on accepte cette condition je préfère le travail de Br. à celui d'ici. Tache d' arranger la chose sans trop te dépouiller pour le moment. Tu garderas la pierre lithographiée et tu m'enverras les 500 exemplaires ou les 499 car je te permet d'en garder un, si tu y attaches quelque prix. C'est vilain n'est ce pas cette dernière condition.

Maar jy bent ook vilaine, wat drommel durf je my niet te zeggen? Foei tineke, schryf dadelyk wat dat is? Iemand die dit nu leest zou my voor een barbaar aanzien. En zou je my verliefd maken als je 18 jaar was? Je bent een malle meid. Ik houd dol van je, altyd meer als jy. Zeg me toch wat dat is dat je zoo hebt teruggehouden. Foei, net als andere menschen.

Als je japon af is, kleed dan ook Edu en Non voor een portret. Op een groep, niet te klein. Laat het mooi zyn, (vooral als ze genoegen nemen met 31 Oktober betalen.) Laat het zoo duur maken als je crediet hebt. Maar Edu en Non moeten

lief gekleed zyn, en jy ook. Doe dat. Ik denk dat ik tegen 31 Oktober wat ruimte van geld zal hebben want die portretten zullen my zeker wat opbrengen. Ik houd die uitgaaf van fr. 600 voor een goeden coup. Ook in 't belang van de hoofdzaak. Ze zyn hier in een stemming om M. H. op te hangen in hun kamer. Dag hart. Schryf me toch opregt. Ik verlang eigenlyk dol naar je. Dag kinderen. Hoe meer je schryft hoe liever, maar denk aan je rug. Ik heb je dol lief, hoe kan je zoo mal schryven over 18 jaar. Je bent myn tine al was je 80. Foei!

XLVII.

Dingsdag avond.
(4, 5? Sept. 1860.)

Lieve beste Hart! Ik heb uw brief van den 3en September, na 't ontvangen van den Tydspiegel. Ja, dat is grandioos! Ik heb je al geschreven dat de Keyzer by my geweest is. 't Is een flinke beste kerel. Ook Ds. Stemberg uit Arnhem. Die schynt ryk te zyn en zei: »als je geld noodig hebt, moet je 't my zeggen.« Ook al die andere dominés, Herderschee, v. d. Hoeve, Haga, Meyboom, en ik weet waarachtig al de namen niet, waren zóó dat ik er mee verlegen was. Laat me maar begaan. Ze zyn gebiologeerd vertrokken.

Dat geeft alles stemmen voor de 2de kamer, je zult zien.

Ik ben in eene perfekte stemming, ook om te werken. Laat my maar stil begaan. Je weet hoe ik ben. Lang doe ik niets, en dan kom ik in eens uit den hoek.

Myn kamer — Botermarkt 83 — bevalt my zeer goed. Ik zit hier zoo aangenaam te schryven. Ik heb een schryftafel laten maken voor... vyf gulden, ik wil nooit een betere hebben! Hoe vind je dat? Ik wou dat je my zag zitten. Ook heb ik wat boeken gekocht.

[Zyn kamer had hy gehuurd by den handelaar in oude boeken, of als ik het zoo zeggen mag, by den boekenjood Lobo, die met een stalletje op de botermarkt stond.]

Ik heb my zoogenaamd ingericht. Als ik zeker plan kan uitvoeren, dan kom ik u over eenigen tyd halen om te komen kyken. Of denk je dat ik niet naar je verlang? Je bent een ondankbaar wicht! Waarom ben je melancolique in 't park? Heb ik je geen vrolyke brieven geschreven? Och beste kind wees toch vrolyk, ik heb zoo'n goeden moed.

Ik heb voor myne twee vriendinnen, dat meisje uit het park en haar zuster, twee bruiloftsverzen gemaakt, voor hare ouwelui (zilveren bruiloft). En

zie, dat heeft my goed gedaan. Waarom? Wel, ik zal 't je zeggen. Ik had zóó 't land aan die triviale commissie, dat ik het wel had willen uitbesteden voor geld, en alleen een soort van valsche schaamte hield my terug te zeggen: ik kan niet! De kleine meid zou vandaag tuschen een en drie uren by my komen en gister avond 8 uur had ik geen letter klaar. Het walgde my. Welnu, ik zeide het moet, en ik heb het behoorlyk geleverd. Een zoogenaamd vrolyk vers en een zoogenaamd ernstig. Begryp me nu goed. Ik vind zoo'n bezigheid flaauw, gemeen, al wat je wilt, maar juist daarom ben ik er zoo bly om dat ik het toch goed gedaan heb. Ik bedoel dat ik kan rekenen op myn werkvermogen, en die overtuiging heb ik juist noodig om goed te werken. Weldra zal je er van hooren. Ik ben aan Spectator en Tydspiegel verbonden vóór den 20sten, en 't zal er wezen!

Ik ben op 't oogenblik de populairste man in Holland. Telkens wordt er in geschriften en dagbladen aangehaald »dat zegt MULTATULI.« »Wat zou Havelaar daarvan zeggen?« enz. Hoe vind je 't? Als nu 't portret voor de glazen van de winkels komt, wordt het nog erger. Zóó moet het juist gaan! Nooit is eenig doel zoo goed bereikt geworden. In een hoog orthodox blad, de Fakkel,

word ik gehavend — zonder talent — maar toch moet hy bekennen:

1°. dat het boek zich allerpleizierigst lezen laat;

2°. dat ik talent heb, en

3°. dat Max Havelaar furore maakt.

Dat zegt een vyand. Wees maar gerust beste kind, ik ben op den goeden weg en zal 't niet bederven.

Sietske, C. en A. zyn nog te Middelburg. Verwonder u niet dat ik alles door elkaer haspel. Wees groot in die dingen! Ik weet wel dat je 't bent. Geloof me, ik voel hoe langer hoe meer dat ik geheele vryheid noodig heb. 't Romantische, 't avontuurlyke vuurt my aan, en burgerlyke braafheid doodt me. Ik houd waarachtig innig veel van Siet. Ik houd haar voor een buitengewoon meisje, en na aan my verwant. Je moet die lip eens zien! Mooi is ze niet, maar ze heeft iets zeer energieks.

Lieve hart, je weet immers dat ik dol van je houd, dat je myn beste eenigste tine bent? foei, waarom ben je nu melancolique geweest? Al myn amourettes komen toch op u terug. Ik hoop morgen te hooren wat je my niet zeggen wildet.

By Kees

[Zyn zwager Abrahamsz]

en zyne vrouw ben ik op 't oogenblik zeer ge-

zien. Eerstdaags komen zy op myn kamer theedrinken. Begryp eens, men zet kramen op! En nu zal ik je eens wat zeggen: ik wil met jou en Edu hier kermis houden! Dat is myn plan! Zeg er nog niets van, het mogt me eens mislukken, maar ik denk dat het lukken zal. Ja, ik hoop het heele menschdom hier te halen, maar eerst nog wat werken. Hoe vind je dat plan? Spreek me nu niet tegen, ik wou 't zoo graag, en heb wel hoop dat het lukt.

Denk goed by de aflevering, dat de steen uw eigendom is, ik bedoel dat wy later de dispositie hebben om meer te laten drukken.

Je weet niet hoe 'n pleizier je my doet met over de kinderen te schryven. Denk toch nooit dat ik het nietig vind. Ik stel belang in de kleur van Non haar japon.

O heden nog iets: Begryp eens dat Anna A. verliefd op my is. Ik heb haar maar tweemaal gezien, en dus ditmaal heb ik geen schuld. Je zult weer zeggen O!!!!! Nu moet ik weer zeggen als Ds. Hasebroek.

[De schryver doelt hier op een gedicht van ds. Hasebroek, waarin deze bezingt dat een »Jong meisje« van dertien jaren van hem, dominé, geen ontuchtige handelingen te duchten heeft. Het zou wat lang zyn de dertien aan dit onderwerp gewyde strofen, allen

overtenemen; daarom slechts een drietal ter kenschetsing van het geheel. De tien overige zyn even duidelyk.

O, laat me u vry in 't open aanzigt staren,
En ruk u niet uit myne omarming los,
Aanvallige wier kinderlyke blos
Van de onschuld tuigt der prille lentejaren.
Gun my die kalmte op 't ongeplooid gelaat
Bedaard en zonder hartstogt te betrachten:
Gy hebt u toch niet voor myn blik te wachten,
Wier helderheid geen spoor van schuld verraadt.

'k Zal, lieflyk kind! dat teeder blosje sparen,
En waken, dat geen tintelende gloed,
Myn vingren uit, vergif stroome in uw bloed,
Uit deernis met uw dertien levensjaren!
'k Zal als myn mond zich naar uw voorhoofd wendt
Een kouden kus op de elpen ronding ademen,
Waarin geen drift u togten zal doen wademen.
U vreemd, die slechts het ouderkusje kent.

O weinig die u eens zoo weinig vragen!
Wie u, als ik, in schuldeloosheid koost,
Hy is het niet voor wien ge billyk bloost.
Doch daar zal zyn in later levensdagen,
Wiens lustziek oog, dat heete lonken schiet,
U meer dan wat myn mond u vraagt zal vergen,
En door zyn blik tot andere offers tergen...
Maar zie MYN oog, hoe kalm het op u ziet!]

Over 't geheel is 't of de vrouwen mal zyn, zelfs op straat en in Artis. Maar ronduit gezegd onpleizierig vind ik het niet. Je zoudt me ook niet gelooven als ik zei dat ik het onaangenaam vond.

Lieve beste heb je nu je corset al? Doe dat toch. Liever twee dan een, het zal je goed doen voor je rug.

Ik ben een voorbeeld van gezondheid als ik op straat wat tegenkom, een kar of wagen heb ik meer lust er over heen te springen dan uit den weg te gaan.

Mooi dat Edu zoo bly is met zyn stereoscoop en Non met haar speelgoed en zelfs Hortense. »Ieder was vergenoegd« zeg je, wat is dat aangenaam. Wy zyn toch goede menschen.

Hier, in myn kwartier ('t zyn geringe menschen) weten ze niet wat ze doen zullen om my te believen. Ik zal nog zoo aan die kamer wennen dat ik hem houd om te werken, al was je hier.

Edu heeft groot gelyk. »Dek zou zeggen: wil je ys hebben?« Kassian beste tine, als je wat ruimte van geld hebt, zorg dan dat hy u niet voor minder royaal aanziet als my. Ik zal hem een paar maal wat weigeren, als ik weer by hem ben... als ik kan.

Beste hart, op dit oogenblik zou het zenden van *f* 50 my bezwaren, maar ik hoop spoedig.

Denk nu niet dat ik ze niet heb, ik ben nog betrekkelyk ruim voorzien, maar dit moet ook zoo blyven, om kalm en prettig te werken. Ik zal 't in gedachten houden en zoodra mogelyk doen. Ik hoop spoedig.

[Uit dit antwoord blykt my duidelyk dat Tine geen geld had gevraagd voor eigen gebruik. Misschien voor Eugenie of om nog iets meer aftebetalen voor de portretten?]

Ik zou terstond wel *fl* 500 kunnen krygen, maar ik wil dit op 't oogenblik juist niet vragen. Vooral in verband met een ander plan om namelyk eene nationale inschryving te provoceren. Juist daarom moet ik alle partieele hulp afwyzen. Als ik nu de *f* 1000 van Veenstra goed terug betaal, en dat hoop ik te doen, dan is er geen nood meer, je zult zien.

Van Pieter een lieven brief. Hoog ingenomen met den Tydspiegel.

In een recensie van een bundel lamme gedichten door een dominé, zegt de Spectator: »MULTATULI zegt te gaauw dat er geen wawelaars zyn. Hier heb je er een!«

Goeden nacht beste hart, ik heb nog meer te schryven aan anderen. Kus de jongens.

XLVIII.

Vrydag avond 7 Sept.

Lieve beste kind, ik heb uw brief van woensdag. Beste kind, ik wou je 't briefje niet zenden voor ik goed den naam wist de la raison sociale (van de firma.) Geef my die dus op. Gy dringt zoo op spoed aan, maar beste daar is geen spoed by. Dat briefje geef je toch eerst by de aflevering, dunkt my. Hoe dit zy de zaak gaat voort en ik zal u 't briefje zenden zoodra gy my den naam opgeeft. Priez ces messieurs de l' écrire pour moi comme ils l' entendront et sur timbre de belgique, je signerai bon pour la somme susdite de quatre cent francs payable le 31 Octobre. Un timbre d' ici ne serait pas valable chez vous. Arrange cela comme tu voudras, et commence toujours par payer fl. 100 ou fr. 200.

Ik bedenk daar dat je misschien bepaald gezegd hebt het briefje te zullen geven na omgaande post. Ik haal daarom een zegeltje en sluit het in. Laat hun den naam invullen, 't zal wel voldoende zyn zoo. Zoo niet, laat het henzelf schryven op Belgisch zegel.

Hartje, zoodra er weer ruimte van geld is moet je je portret laten maken, en groupe. Foei, waarom vind je je eigen portret zoo gek? Je bent

toch een gekke Tine. Ja, dat begryp ik wel dat je er een zoudt afgenomen hebben van de 500. 't Was maar gekheid.

Al wat je van 't menschdom schryft doet my zoo'n groot genoegen. Ik peins op middelen u weer te zien, maar ik moet werken.

. . . .

XLIX.

Maandag morgen 17 Sept. 1860.

Lieve Hart! Ik heb uw lief briefje van Zaturdag, uwe opgave is perfect, zend my fr. 100. Neen teeken 't niet aan, maar zorg dat het niet zichtbaar is van buiten. Ik zeg dit omdat ik zooveel hoor van verloren brieven.

Ik heb veel drokte, maar ben opgeruimd. Begryp eens dat men al bezig is den Max in 't engelsch te vertalen. Hierby een proef. Men is by my gekomen met eenige vertaalde hoofdstukken om my te vragen of ik het goed vond. Ik heb geantwoord: ik kan er niets tegen doen al wilde ik, doch ik zal den koning waarschuwen, want in Engeland zullen meetings komen, en ik voorzie dat als ze nu niet hooren, dat de tyd van schryven en vertellinkjes spoedig voorby zal wezen.

Zeg den heer van Vloten dat die vertaling geheel buiten my om geschiedt. Men is by my

gekomen (hoogst beleefd) quasi om myne toestemming te vragen. Ik zeide: als ik 't nu weiger? Dan doen we 't toch. Ons bezoek is alleen een bewys van courtesy and respect for the author of this wonderful work, and for Havelaars character.

Maar ze vroegen noten en aanteekeningen van my. Die heb ik geweigerd tot nadat ik den koning zal gewaarschuwd hebben. Met dien brief aan den koning ben ik bezig.

Hoogstwaarschynlyk zal ik nu door die pressie van buiten een paar nummers van myn program moeten overslaan. Ik bedoel de 2[de] Kamer.

De steen is aan 't rollen. Ik zelf zal hem weldra niet kunnen tegenhouden, en als het wezen moet ga ik door tot de uiterste konsequentie.

›In generous England you 'll find open hearts for your person and your sake!‹ Zoo zeiden zy.

De hoofdstukken die ik gezien heb waren perfect vertaald, mooi! Bygaand vers ook. 't Is lief, inderdaad.

Dag hartekind en menschdom, beste jongens.

In Frascati staat men op om my te zien. 't Is komiek, dag hartje.

L.

Amsterdam, 17 Sept.

Lieve kind! Ik zie daar dat ik de Engelsche

vertaling van »Mein Kind da schlägt die neunte Stunde« verzuimd heb intesluiten. Ik heb het zoo drok dat ik niet weet waar me 't hoofd staat, maar 's avonds ga ik toch altyd uit om muziek te hooren en vooral zang. Ik heb dat noodig als eten, en zoodra ik kamer-chanteuses zal kunnen aanstellen, zal dat geen sinecure zyn.

Zie hier wat er in een brief staat dien ik gister kreeg. »to let you see that I have some command over rhyme and rhytme, and believe me, I shall endeavour to render your book into English, not in a mere mercenary spirit, hurrying to get it off my hands, but with the hope of moving the great English heart to sympathise with you and your sake, and to abhor the wrongs you have so boldly exposed, and to admire the noble principles and deepsearching train of thought which you have laid bare with such masterly power!«

Hoe vind je dat? Ook biedt men my geld aan. Maar ik heb dat afgewezen. Ik wil geen engelsch geld, voor ik nog eenmaal (dus ten derde male) aan den koning heb geschreven. Ook geef ik myne noten en aanteekeningen niet voor ik den koning heb gewaarschuwd voor 't laatst!

Zoo staan nu de zaken. Maar nu moet ik u bekennen dat ik gaarne wat geld in handen had. Zou je denken dat ik aan den heer van Vloten

kon vragen? Begryp my wel, ik zit niet in nood zooals vroeger, ik spreek niet over broodsgebrek, doch er is iets anders. Ik wil myn brief aan den koning zelf geven. Ik twyfel of hy de vorigen wel gekregen heeft, het zou my niet verwonderen als die brieven nooit Amsterdam hadden verlaten.

(Eene opmerking. Men geeft nooit ridderordes zonder ruggespraak met het ministerie van het land waartoe de nieuwe ridder behoort. Welnu, v. L. heeft de Leopoldsorde gekregen. Hy schynt dus wel te zyn met ons ministerie. De Ruyter annonceert Max Havelaar niet, en men strooit overal uit, dat het boek uitverkocht is om het te dooven, en de menschen terug te houden van bestelling. Ik heb al drie menschen gesproken die aan my het boek te lezen vroegen omdat ieder hun gezegd had dat het uitverkocht was! (Ik laat het nu annonceren voor myne rekening. Maar dat is een tusschenzin.)

Ik wil dus naar den Haag gaan, daar wil ik my laten gelden, ik moet my kunnen bewegen. Men moet nu ook zien dat ik nu niet meer zoo geheel onschadelyk ben als vroeger toen ik geen geld had voor handschoenen.

Ik vraag u nu of je 't oorbaar vindt dit aan den Heer van Vloten te zeggen? Ik denk ja.

Ik was al voor weken van plan hem te schryven maar daar hy nu terug is, vind ik u beter dan alle mogelyke brieven. Vind je goed dezen brief te laten lezen dan heb ik er niet tegen, of voorlezen, of zooals je wilt.

Siet komt morgen avond thuis. Zy schryft allerhartelykst en laat u groeten, ook Catharina, 't zyn lieve kinderen. C. is geheel anders dan wy dachten, 't is een flinke meid, maar zy is niet te vergelyken by S. die ik voor een genie houd, of althans voor een byzonder krachtige ziel. Ze is nu pas achttien jaar, maar ze heeft een lip die wil... neen, ze heeft geen lip. Zy is puur leelyk uit overmaat van expressie in 't gelaat.

Al myn amourettes meetedeelen zou te lang worden. Jammer dat ik er zoo ellendig slecht uitzie. Niet omdat ik ziek ben... integendeel, maar ik ben wat af. Ik heb den laatsten tyd wat sterk geleefd. Je begrypt wel, ik meen 't zieleleven. Overigens ben ik een brave jongen. Spiritus of zoo gebruik ik na myn vertrek uit Br. niet, nu voel ik dat het rooken my aantast, ik vrees dat ik het zal moeten laten, en daartegen zie ik op. Dat zal me veel kosten, maar wat moet, moet.

Kus het menschdom en groet Hortense. Alle morgen om negen uur komt er een meisje by

my ontbyten. Zy mag een uur blyven, maar niet praten, dat is een komieke geschiedenis.

[MULTATULI heeft deze »geschiedenis« aan velen zyner vrienden en kennissen verteld; ik had wel gewenscht ze in een brief beschreven te vinden, maar daar dit zoo niet is zal ik ze in 't kort meedeelen.

Dek wandelde doelloos door Amsterdam en bleef op het damrak voor de uitstalkast van een boekenwinkel staan kyken, toen hy werd aangesproken door een jong, als dame gekleed, meisje dat tot hem zeide:

— Och m'nheer, ik heb zoo'n honger! Ik zou dat niemand durven zeggen, maar ú durf ik het wel te zeggen....

Later herinnerde Dek zich dat hy haar al een poos gezien had, en dat ze dus al eenigen tyd hem gevolgd moest zyn om de gelegenheid te zoeken hem aan te spreken. Ook verraadde de klemtoon die ze op haar u legde, dat ze zeer goed wist wie hy was. Maar daaraan dacht hy op dat oogenblik niet.

— Honger, kind? Laat me zien, waar kan ik je 't best wat laten eten?

En hy stak met haar over het Y naar het tolhuis, waar ze haar honger eer aandeed en met den grootsten smaak het eene broodje met vleesch na het andere verorberde.

Daarna vertelde zy hem dat ze in den Haag woonde, en naar Amsterdam was gekomen om zaken te doen voor haar vader. Ze had ergens een kamer gehuurd,

maar kon niet weg en het wachten was vooral op waschgoed, waarvan ze het waschloon niet betalen kon.

Dek had geen geld of niet genoeg om haar te helpen. Maar hoe haar nu, zoo lang zy nog blyven moest te behoeden tegen »honger«? Hyzelf kon alleen rekenen op zyn ontbyt, dat zyn hospita hem ruim bezorgde, en hy noodigde haar uit dat 's morgens om negen uur te komen deelen. Maar praten mocht ze niet. Eerstens was zy hem niet sympathique, en dan hield hy er niet van, den dag te beginnen met discours. Hy noemde haar »myn zwygend ontbytstertje«.

Na eenige weken gaf hy haar het noodige geld, en zy reisde naar den Haag terug, vanwaar ze hem een paar geborduurde pantoffels zond.

In Brief LII schryft Dek aan Tine dat Martinus van der Hoeven by hem was geweest. Nu, die moet hem in de morgenuren bezocht hebben, want hy trof het ontbytstertje aan. Weggaande, op den trap vroeg hy aan Dek die hem uitliet: wat is dat voor een meisje? Dek vertelde de relatie. »ik deel myn ontbyt met haar omdat ze althans niet uit honger tot erger zou behoeven te vervallen«.

— Dat is onnut werk zei de heer M. van der Hoeven. Geloof me, de poel moet gevuld, het quantum moet er zyn! Voor eene die je er hier uithaalt valt ginds eene andere er in!

Tien maanden later, in Juni 1861 schreef MULTATULI zijn »Minnebrieven«. Wie dat werk kent kan uit de

inleiding weten hoe hy tot het schryven daarvan werd genoopt door een dokter in de Letteren, die na aan vele deuren te vergeefs te hebben geklopt, by hem hulp kwam vragen voor een in nood verkeerend gezin. Dek hielp hem met wat hy kon bedingen voor zyn »Minnebrieven«. Later vernam hy dat de dokter in de letteren verloofd was met eene dochter, van het gezin waarvoor hy zyne hulp had ingeroepen, en op zekeren zondag morgen zou hy hem zelfs met zyn »aanstaande« een bezoek komen brengen.

MULTATULI logeerde toen in 't poolsche koffihuis, en ontving het paar in de algemeene ontbytkamer, waar evenwel op dat oogenblik geen andere gasten waren.

De dr. in de letteren met zyn aanstaande traden binnen. Zy had een bybel met een gouden slot in de hand, en kwam vriendelyk glimlachend naar MULTATULI toe. Deze geloofde zyn oogen niet. Was dat niet zyn »ontbytsterje« van de botermarkt?

Maar zy hield zich goed. Ze bedankte hem voor wat hy voor de haren gedaan had; en wilde zoo gaarne haar dankbaarheid bewyzen. Zou ze niet eens iets voor hem mogen borduren? »Pantoffels heeft u al, zie ik...«

Want hy had de door haarzelf gewerkte pantoffels aan.

Toen liep Dek de gal over.

— Ja, juffrouw, zooals u ziet. Pantoffels heb ik, eigen gemaakte, heele mooie! En ik wil niets anders van u hebben, ik dank u wel. Maar nu heb ik er genoeg van, en maak nu maar gauw dat je weg komt.

Zoo sprekende dreef hy zyn bezoekers het vertrek uit. Hy heeft haar nooit weer gezien.

Maar hy was tevreden over zichzelf omdat hy haar niet verraden had, voor het geval dat de dokter niets wist van de »ontbytgeschiedenis.«

Ik heb dit verhaal meegedeeld zooals Dek het vertelde. Meer wist hyzelf er niet van. Zyn indruk evenwel was dat het meisje, teleurgesteld wyl het haar niet was gelukt hem beter te plunderen, den dokter in de letteren op hem had afgestuurd.]

LI.

Vrydag avond (28? Sept. 60).

Lieve beste! Ik heb uw brief van 26 Sept. Uw angst over het wegraken van de portretten zal nu wel voorby wezen. Ik ben maar half tevreden met die speculatie, want eene speculatie was het. Nygh in R[m] schryft schoorvoetende dat hy anders zich met portretten niet ophoudt, maar dat hy om my te pleizieren wel proberen wil ze aan den man te brengen tegen *f* 1 't stuk. Dat valt my tegen. Ook Thieme te Arnhem zeide iets dergelyks. Hy wil wel, maar schoorvoetende. Ik weet nu nog niet hoe ik daarmee doen zal. Er is nog iets by. 't Portret is veel te mooi en te jong. Nu heeft het net den schyn of ik my daarin flatteren wil. En ik zelf vind ook dat het

eigenlyk niet lykt. De uitdrukking kan ik niet beoordeelen, maar ik vind my wel 15 jaar ouder dan ik op de lithographie lyk. Nu had ik nog een idee. Om namelyk een tweede te laten maken van Sjaalman en dan die beide portretten in den handel te brengen als een stel, om dan juist te treffen door het onderscheid tusschen Havelaar en Sjaalman. Ik had daarop veel moed, maar daar Nygh en Thieme zonder van elkaer te weten zoo zeggen dat zoo iets zelden reusseert, maakt my dit een beetje bang. Ik weet nog niet hoe ik doen moet. Ook zegt Thieme dat fr 600 zeer veel geld is. Hoeveel kwam er nog by, of is 't by die fr. gebleven? Je schreeft eens dat er nog wat moest betaald worden voor den steen, geloof ik.

Lees je nog altyd het Handelsblad? Dan moet je nazien de zitting 2de kamer. Lees de heele zitting van dingsdag. Je zult zien dat de Max behandeld is geworden. Van Hoevell zegt dat ik zelf den heer Myer wel zal antwoorden als ik dat goed vind. Voor ik daartoe besluit moet ik eerst het officieele verslag van de zitting hebben.

Het is wel verdrietig dat gy by den heer v. Vloten niet geslaagd zyt. Ik begryp volkomen dat het uw schuld niet is. Zulke dingen voelt men. Ik weet niet of gy na 't ontvangen van myn kort briefje met den telegram van Thieme

op een betere manier hebt kunnen slagen, ik wenschte het wel, maar men kan zoo iets niet dwingen.

[Bedoeld briefje ontbreekt, maar het telegram is bewaard gebleven en luidde:

Arnhem 26 Sept. Dekker, Botermarkt, X 83 Amsterdam. Gisteren belangryke discussie over Max in tweede kamer. Met dezen trein schryf ik u. Thieme.]

't Is een waarheid dat ik geld zou moeten hebben om in den Haag te zyn. De zaak begint eerst te spoken en ik moet er by wezen, vooreerst om te doen wat te pas komt, en 2e om te kunnen laten wat niet te pas komt.

Daar heb je nu byv. dit. Niet wetende of de heer v. V. zal helpen, heb ik eene leesbeurt op my moeten nemen te Arnhem voor *f* 100. Ik zou dit als er hulp gekomen ware niet gedaan hebben.

Ook zou ik niet in den Tydspiegel schryven als 't niet ware om die ellendige *f* 25 pr 16 bladzyden.

Als ik aan zoo iets denk, kookt het my dadelyk tegen Jan. Die had my voor zoo iets moeten vrywaren. Kassian, ik hoor nu bepaald dat ze met Mei in den Haag gaan wonen, die arme menschen! Liefje, ik vind niet goed dat je aan

Mary schryft. Het zou schynen alsof ik weer wou aanknoopen, en dat wil ik niet. Je weet niet hoe Jan my traitert. Ik had aan de meisjes A. wat papeterie gegeven (dat hy my in een koffyhuis verweten heeft) en kort daarop kreeg ik van Kees een briefje met verzoek aan zyne kinderen geen geschenken te geven »wyl ik myn geld beter besteden kon aan myn vrouw en kinderen.« Dat had Jan my bezorgd. Ik noem zoo iets vervloekt laag.

De zaak staat zoo dat ik niet den minsten twyfel heb om te slagen, als ik maar van die vervloekte dagelyksche zorg bevryd was. Zoo'n Jan die in den Haag gaat wonen. Hy kan zyn geld beter aan my besteden. Maar dat is nu uit. Al wilde hy nu, nu ben ik er moe van. Ik zend u toch de Tielsche courant niet. Ik moet hem houden. En ik kan niet gelooven dat zy u geen gezonden hebben op myn verzoek. Dag kind.

Telegram van 12 Okt. '60.

Douwes Dekker Laeken chaussée d'Anvers 77 exprès Bruxelles Prolongez loyer quinze jours. J'ai expédié de l'argent. Dekker.

LII.

Vrydag avond en Zaturdag. (12, 13 Okt. ?)

Myn beste hart, myn kleine tine! Ziezoo, ik

riep zoo even: Tine is op 't oogenblik gerust over het geld! Ze heeft de telegram. Nu blaas ik wat uit. Ik heb drokte, drokte, je weet het niet. 't Is daarom zoo goed dat je genoegen neemt in myn korte briefjes, want waarachtig het zou me een drokte apart wezen om je alles te schryven!

Artikels voor den Tydspiegel, ruzie met van Lennep, correspondentie met de heele wereld, bezoeken van god weet wie. Ik verzeker je dat de zaak mousseert! 't Is ongelooflyk.

Je hebt geen begrip van 't effect van den Max. 't Is ongehoord. NB. van de eng. vertaling weet je, welnu ook duitsch en fransch is onderweg, hoe vind jè dat?

Myn brief aan de kiezers te Tiel

[Zie Verzamelde Werken, Deel II. Indr. van den dag.]

is niet om lid van de Kamer te worden, voor ditmaal. Maar het is een protest. Ik verzeker je dat ze op my letten, en dat ze bang worden in den Haag. De Keyzer zegt my daar: »Die brief is ferm. Je zult in Tiel niet gekozen worden, maar je hebt gelyk dat je zoo schryft!«

Natuurlyk, ik heb een andere toon dan een ander.

Ik heb je getelegrapheerd om nog 14 daag in te huren. Hoor kind, ik hoop voor dien tyd by u

te wezen. Eerst had ik dadelyk willen gaan, het geval is echter dat ik eerst de verkiezing van Tiel moet afwachten, en daarby dat ik voor 20 dezer nog leveren moet aan den Tydspiegel. Myn doel is om zamen te zyn, ik verlang zoo naar je en de kinderen.

Martinus van der Hoeven is by my geweest, hy was allerliefst. Ook dol ingenomen met M. H.

Ik weet niet hoe ik beslissen moet over wonen. Namelyk hier of in Brussel. Een ding is zeker: gy zoudt u nu niet meer in Holland kunnen wegstoppen, dat verzeker ik je. Dus kind uit beschaamdheid hoef je niet weg te blyven. Je bent een historisch persoon, en zelfs onze beste kinderen zullen overal met hartelykheid aangezien worden.

Wat de drokte aangaat om te werken, dat weet ik niet, maar ik zal alles met je bespreken. Houd je maar goed. Ik doe het ook. Ik voel me nog al flink. Er is altyd maar één ding dat my buigt (voor een oogenblik) dat is oogenblikkelyk geldsgebrek, anders ben ik vol moed.

Ik heb idee dat we in Engeland zullen belanden.

Ik moet uit naar prof. Veth. Dat is een lief en solied mensch.

Van Lennep is... ja, ik weet niet wat ik er van zeggen moet.

[Deze zinsnede moet doelen op een schryven van

den heer van Lennep van 12 Oct. waarin deze heer MULTATULI'S aandringen op een goedkoope uitgaaf van zyn werk beantwoordt met de phrase: »Wie een huis koopt heeft het recht het te verbouwen zonder den verkooper te raadplegen.« Zie brief LXXI.]

Dag beste kind, dag jongens. Ik kus u allen in gedachten. Dag tine, kind!

De hartelyke groete van de meisjes A. Ik vertel u dat alles later. 't Zyn lieve kinderen. Die Siet is myn oogappel.

LIII.

Zondag morgen.
(14 Okt. 60?)

Lief kind! Lees dezen brief, en verzend dien met een byschriftje als je het goed vindt. Maar als gy myn brief niet goedkeurt, doe dan naar welgevallen, omdat gy beter dan ik de stemming kunt beoordeelen.

Ik redeneer zóó: als hy nu na dien brief niet voor den dag komt, is er ook niet aan verbeurd. Het kan ook zyn dat je goed vindt den brief niet dadelyk te geven, maar later als het gesprek weer komt op schryven voor geld. Doe naar uw goeddunken.

Vrydag heb ik u getelegrapheerd. Heb je dien telegram gekregen?

Liefje, ik bouw niets op Tiel. 't Is my op dit oogenblik niet te doen om gekozen te worden, 't is een manifestatie. Je kunt immers uit dien brief zien dat ik de kiezers niet vlei. 't Is alleen een punt van uitgang om later verder te gaan. Als ik het er op toelag om nu gekozen te worden, had ik immers een heel anderen toon moeten aanslaan.

Als er met van Vl. sprake komt over geld, en gy kondt het zoo dirigeren dat gy zooveel kondet krygen om hier te komen, zou ik het dol prettig vinden. De zaak is dat ik niet weg kan en het is toch bitter hard zoo gescheiden te zyn. Maar in dat geval moet je er op rekenen dat ik hier maar weinig heb, en dat je dus meer moet hebben dan eenvoudig voor de reis. Ik denk over Arnhem... neen, daar is ook weer tegen. Maar om je in Holland te zien zou ik wel willen, vooral daar je toch eigenlyk aan die familie v. V. nu geen steun hebt.

[Dit is een half velletje post, het vervolg ontbreekt.]

LIV.

Amsterdam 20 Okt. 1860.

Lieve beste Hart! Ik ontvang daar uw brief van gister, en kan er geen touwen aan vastknoopen. fr. 200? Ik begryp er niets van. Je zegt

van van Vloten, alsof dat van zelf sprak. Ik vat dat niet. Was 't postmerk dan van Brussel? Waarom zou v. Vl. u een brief, chargée, per post toezenden? Delicatesse om onbekend te blyven kan het niet zyn, daar hy ons in der tyd aan geld geholpen heeft, en dus nu zich niet zou behoeven te verschuilen. Vergelyk de datums eens. Kan het zyn gelyk uit Holland gezonden (of nagenoeg) met het Ned. Ind. tydschrift? Dat is u gezonden op order van van Hoevell. Ik verzocht hem dat aan zyn uitgever te gelasten en schreef daarby: »ik heb geen geld om het te koopen.« Hoe was het adres, letterlyk? Komt dat overeen met het adres van 't tydschrift? Ik begryp om de wereld niet hoe je op van Vloten denkt? Of was het postmerk van Brussel? In dat geval is de geheimzinnigheid heel kinderachtig. En bovendien ik kan het toezenden van fr. 200 op die wyze niet rymen met myn brief aan v. Vl. Hy moest of boos zyn en niets doen, of by u komen en meer doen.

En nu Jan! ik ben er regt verdrietig over. Heden nog schreef ik aan Pieter: »Met Jan wil ik niet meer te doen hebben!« Daar blyf ik by. Dat weet je, en je gaat met hem naar de opera. Hy heeft my in een publiek koffyhuis verweten dat ik voor een paar gulden papier had cadeau

gedaan aan de meisjes — dat was van ZYN geld! En nu neemt gy geld van hem aan! Ik moet er nu ryp over denken hoe te doen.

Ik hoop te zorgen voor het geld van de portretten. Ik vergeet dit niet.

Ik vind dat komen van Jan by u beroerd. Hy weet dat ik niets meer met hem te doen wil hebben, hy voelt dat hy in die zaak van de Haagsche oppositie een leelyke rol heeft gespeeld, en dat wil hy achter my om afkoopen voor 100 franc! Maar kind, waar waren toch je gedachten! Wat heb je my nu in een moeyelyke positie gebragt! Terugzenden is bar, en toch zal het moeten. Ik denk er over. Hoe kon je dit na alles wat ik je geschreven had aannemen? Als er dadelyk gebrek was geweest voor de kinderen zeg ik amen op alles, maar dat was er nu niet. Ik begryp niet hoe je dat hebt kunnen doen. Moet ik nu de eerste keer dat ik Jan ontmoet — maar 't zal niet gebeuren! — hooren dat je van zyn geld naar de komedie bent geweest? Je wist toch alles. Tine, tine! Hoe kon je zoo doen! 't Was my wel fr. 500 waard geweest als je gezegd hadt: »Jan, na alles wat er is voorgevallen heb je het regt verbeurd ons te helpen!«

Als het nu teruggezonden wordt is het eene kwaadaardigheid van my. Als gy geweigerd

hadt, ware het eene gepaste waardigheid geweest.

Ik hoef u niet te schryven dat ik dol verlang u weertezien, maar ik heb zooveel in 't hoofd dat ik er van warrel. Wees in godsnaam geduldig. Ik mag u op 't oogenblik niet schryven: Kom! Zoodra ik weg kan kom ik by u om alles te bespreken.

Je hadt my pleizier gedaan met niet zoo haastig heentestappen over die gissing van v. Vloten. Dan had ik wat rekening kunnen maken. Als het van hem is, vind ik het ellendig. En precies als om te zeggen: »Ziedaar fr. 200, en sny nu maar uit!« Er is geen een reden van zyn kant voor anonymiteit. Tot nader berigt houd ik het voor een hulp van van Hoevell. Hoe is 't adres? Hoe 't postmerk? Waarom schryf je my dat er niet by? Kind, kind! Begryp je dan niet dat ik in de berekening van blyven of gaan, enz. juist weten moet hoe ik met van Vl. sta? En dat uwe gissing heel ongemotiveerd is. Dat van Hoevell, die niet ryk is, zoo iets doet begryp ik. Ook dat hy het anoniem doet, omdat ik juist de hulp van Bekking en die heeren heb afgewezen uit vrees van 't verliezen myner onafhankelykheid. Hy heeft dus een reden om zich schuil te houden... van Vloten niet! En als 't postmerk van Brussel is, dan is 't een kinderachtig geheim! Van Vloten

weet zeer goed dat wy geen andere relatien hebben dan hem in Brussel, en dan hoefde je niet te zeggen: ik denk van van Vloten. Ik begryp niets van uwe gissing op dit punt.

Zyt gy gedwongen om op 1° te verhuizen? Luister goed. Liefst kom ik voor dien tyd by u, maar als dat niet kan, dan zou ik graag zien dat je nog 14 dagen bleef. Ik zeg dit om bereddering voor te komen, daar ik al genoeg bereddering heb, en het my een rust wezen zou als gy in rust waart. Is er iets tegen dat je een kachel plaatst? Of wil je trachten het uit te houden tot er beslist is of je nog 14 dagen moet inhuren?

De zaak is zóó: Ik weet niet waar me het hoofd staat van drokte (ik heb goeden moed, dat is het niet) maar ik heb waarachtig werk om alles uit elkander te houden. Je hebt geen begrip van myn drokte. Welnu, als jy nu aan 't zwerven gaat, raak ik geheel in de war. Van morgen nog schreef ik aan Pieter die my uitdrukkelyk vraagde om wat berigt, — dat de opoffering eigenlyk te groot was, want dat al zulke correspondentie my afleidt en breekt. Ik ben over 't geheel tevreden, en heb goeden moed, maar ik heb myn hoofd zeer noodig. Ga dus niet aan 't zwerven voor het hoog noodig is. Zoodra ik kan kom ik thuis.

Misschien zal ik moeten overgaan tot de treurige

noodzakelykheid om v. L. een proces aan te doen. Dat zal my zeer hard vallen. Prof. Veth is het met my eens dat hy my infaam behandeld heeft.

[Ik heb den heer Prof. Veth gevraagd of hy nog in het bezit was van brieven van MULTATULI, maar hy antwoordde my dat hy er geene had, en zich zelfs niet kon herinneren in schriftelyk verkeer met MULTATULI te zyn geweest.]

De opgang van M. H. stygt nog. 't Is ongehoord. De eerste druk is zoo goed als uitverkocht (1300 Ex. De gewone drukken zyn maar 500) en v. L. wil de volgende drukken voor zich houden!

Brieven van geleerde genootschappen om spreekbeurten te vervullen by menigte. Ik kryg korrespondentie met de heele wereld.

Ik ben niet bang voor ultimo, (de portretten) noch voor geld in 't algemeen. Ik ken menschen die als de nood aan den man is helpen zullen. Wees daarover gerust voorloopig! Ik gis dat ik in geval van nood binnen 2 x 24 uur *f* 1000 kan krygen, en en tous cas een paar honderd gulden als het daarom te doen ware. Wees dus daarop maar kalm.

Geloof toch, hartje, dat ik het meeste haast maak om u te zien, maar je weet niet alles wat ik te beredderen heb. Ziedaar, als ik byv. van avond een telegram kreeg dat je in Rotterdam

was zou ik er verlegen mee zitten, want ik zou de Keyser teleurstellen die iets van my wacht voor den Tydspiegel dat ik maar gedurig heb uitgesteld. Die zaak met v. L. drukt me, en die moet uitgemaakt voor ik A. kan verlaten. Dat is ook een zaak van geld; maar niet alleen van geld.

Dag kind. Kus de jongens en schryf dadelyk over van Vl. Ik stel daar veel belang in. Zoodra ik iets bepalen kan wat my vandaag onmogelyk is, zal ik 't u schryven.

LV.

Donderdag avond
(25 Oktober 60).

Lieve Hart! Ik ben wel en durf niet langer wachten met schryven, maar alleen om u niet ongerust te maken. Ik heb geen tyd om u uitteleggen waarom en hoe ik het zoo drok heb. Ik wil van avond naar de Nuts-vergadering in Buiksloot. Ik heb daar een reden voor.

[Ik weet dat de schryver eenmaal, en gis dus dat dit deze keer was, een Nutsvergadering te Buiksloot bywoonde in herinnering aan zyn eersten groote-menschen uitgang. In den brief van MULTATULI van het jaar 1851, dien de heer Busken Huet publiceerde in »Onze hedendaagsche letterkundigen«, spreekt hy over dezen uitgang. Hy zegt daar:

»Ik geloof in 1837, was ik met P. (zyn broeder Pieter) naar het Nut te Buiksloot geweest. Het waaide een storm. By het Tolhuis daar waar men de sluisdeuren overloopt, was eene vrouw met een kind. Er was gevaar op die sluis, en kwestie of twee-handenvry genoeg was om zich te houden aan de balustrade die, zooals ge welligt weet, maar aan een kant was. »Vrouwtje, mag ik je kind dragen?« 't Was een stevige boerevrouw: ze had my wel over de knie kunnen leggen. »Dankje jongeheer, ik ben mans genoeg geweest om het kind ter wereld te brengen, ik ben mans genoeg om het te dragen ook«. En ze bragt het er over; en in de Tweede Buiksloter gaf ze 't de borst. O die vrouw!«

Ik herinner my dat de schryver dit ook elders verteld heeft, maar kan het tot myn spyt niet terugvinden. Hy laat daar op 't gezegde van de vrouw volgen:

»Zoo sloeg ze my de eerste pyp uit myn mond«. Want de zeventienjarige jongen voelde zich groot dat hy met »heeren« was opgegaan naar een Nutsvergadering, waar hy een pyp had gerookt als zy. Hy had by deze gelegenheid voor het eerst hooge staande halsboorden om wat hem »heerig« stemde.]

Later meer. Kus de beide jongens, ik dank Edu voor zyn brief. Dag beste kind. Ik schryf alleen om u gerusttestellen. De *f* 50 is ontvangen. Ik word aangetast in 't Effectenblad. De clique van v. d. H.(ucht) en Kerkhoven zitten daarachter. Ook in de Arnh. C^t^. Ik ben voor niemand bang,

maar ik heb het te drok voor een mensch. Ik had wel zes kommiezen of secretarissen noodig. Dàn moet ik Veth spreken, dan v. Lennep, dan twee advocaten, dan Martinus van der Hoeven. Myn hoofd loopt my om.

Ik vergeet de 400 fr. niet. Ik hoop daarvoor te zorgen. Wees niet al te ongerust daarover. Ik weet wel dat het al den 25sten is.

Hartelyk gegroet!

Myn eenig vermaak is de meisjes A., of liever Siet, die een engel is, maar ze heeft my niet lief. Ze houdt van my, meer niet. Maar ik heb haar wel lief.

Ik moet u zeggen dat ik in myn oordeel over haar niet alleen sta. Catherina (die er van weet, en een flinke soliede meid is) zeide: »och oom, ik begryp het best, iedereen is verliefd op Siet, en ik zelve ook.«

Ja, tot de kleine Theodoor toe. 't Is aandoenlyk om te zien hoe hy Siet aanhangt. Die Theodoor is ook zoo aan my gehecht, en ik houd ook van hem. Dat heele huisgezin (de kinderen) is anders dan anderen. Anna is de minste. Zou je dat gedacht hebben? Dag beste. Morgen een langen brief.

LVI.

Zaturdag avond.
(27 Oktober? 1860.)

Lieve hart! Als je niet myn beste meid was schreef ik je niet, want ik heb het razend drok. Niet juist omdat ik zooveel werk, maar ik ontvang zooveel indrukken waaraan ik moet beantwoorden, dat ik het byna niet kan uithouden. Ik betreur het hartelyk dat ik je niet alles kan meedeelen. Het succes van dat boek loopt in 't gekke. Gister een brief van Gent, van een advokaat die het in 't fransch vertaalt. Alleen het byhouden van de korrespondentie met de vertalers, fransch, duitsch en engelsch houdt my den halven dag bezig. Dan gaat er geen dag om dat ik niet drie vier courant-artikels te beantwoorden heb, of althans te beoordeelen of ik antwoorden zal. Meestal antwoord ik niet, en bepaal my tot het observeren van den gang der zaken. In den Arnhemmer is een stryd over my. Zekere heer L. verdedigt my flink. Ik weet niet wie hy is, maar 't is een dappere stryder en hy schryft goed.

Verbeeld je nu eens dat ze in Leeuwarden, buiten my om, my tot kandidaat hebben gesteld voor de 2de Kamer, maar er staat dat ik een Fries ben. Ik moet daartegen protesteren, want

myne tegenstanders zouden zeggen dat ik dat had voorgegeven om by de friezen lakko (?) te zyn. Ik ben benieuwd wat je zeggen zult van den Tydspiegel, die kryg je over een paar dagen. Dat stuk zal sommigen een zotterny schynen, en aan anderen een diepe bitterheid. Zooals ik gewoonlyk doe, komt het eigenlyke heel op het laatst.

[Dit stuk is later opgenomen in de Ideën onder nummer 527.]

Heden had ik weer een aangename ontmoeting. Weet je dat ik je verteld heb dat ik eens gereisd heb met den jongen van Straten, die een huwelyksreisje deed met zyne vrouw? Welnu, die is my komen opzoeken, allerhartelykst. Nu, hartelyk zyn veel menschen, en wat het aandoenlykste is, ieder vraagt naar u. Maar het aardigste was dat hy zeide dat zyne vrouw, toen zy den M. H. had gelezen, gezegd had: »dat kan niemand anders zyn dan die heer met wien wy gereisd hebben.« Is dat niet aardig? Ze hadden myn naam vergeten, maar stelden vast dat ik het was.

[Tydens zyn verloftyd was Dek eens op reis naar Antwerpen en maakte onderweg kennis met den heer Van Straten en zyn jonge vrouw, zonder dat men elkanders naam te weten kwam. Nog kortelings had ik het genoegen den heer Van Straten te spreken, die my toen uitvoerig het voorgevallene vertelde. Toon, ge-

sprek en handelingen van Dek nu waren zoo frappant geweest dat mevrouw V. S. na het lezen van den Max Havelaar zeker meende te zyn dat de schryver niemand anders kon wezen dan hun reisgenoot van den winter van 1853.]

Toen is van Straten aan 't zoeken gegaan. Hy vraagde my dadelyk te dineren etc. allerliefst. Ik zal er heen gaan, schoon ik eigenlyk voor dusdanige relatien geen tyd heb. Ik ben ook ten achteren by prof. Veth, doch ik moet er weldra heen, om nog eens te praten over v. Lennep. Ik gis dat ik zal moeten procederen. Oordeel nu of ik weg kan? Ook kan ik niet weg nu de holl. couranten zoo beginnen te mousseren. Liefje, ik kwam zoo gaarne eens tehuis, al ware 't maar om den heer v. Vl. te spreken. Zeg hem dat ik proberen zal dat eerstdaags te doen, maar ik zit wat schraal. Ik hoop evenwel dat ik u voor ult°. de fr. 400 kan zenden. Wees niet bezorgd. Ik denk byna zeker ja.

Ik hoor dat Jan den winter hier wil doorbrengen. Heeft hy gezegd dat die *f* 1000 van hem zyn? Dan is 't vreemd dat Veenstra er my om maant.

De heer de Mooy is by my geweest, en raad eens wie meer? Dat raad je nooit, want als je nu eens alle 1000 mill. menschen opnoemt die je meent dat op de wereld zyn, dan ben je er nog

niet. Ga nu je gang maar. 't Is iemand die volgens jou al lang dood is: Kees de Mooy. Hy is officier van gezondheid te Middelburg en ziet er lief en flink uit. Hoe vind je dat? Hy had nog een portefeuille in zyn zak met borduursel van jou en een versje van my toen hy van Poerworedjo vertrok. Is dat niet aardig?

Ik kom veel by de meisjes A. Dat is myn eenige verstrooying. Ik

[Het vervolg van dezen brief ontbreekt.]

LVII.

Uit een onverzonden brief van Januari 1879.

[Dus byna twintig jaar later geschreven. De toon is geheel anders. Ik lasch dit stukje hier in, daar er een voorval in verhaald wordt waarover ook in brief LVI wordt gesproken. Aan wien deze brief gericht was, is my onbekend.]

De manier waarop Nederland my behandelt is infaam. Gy weet niet hoe zwaar het drukt altyd op z'n qui vive te moeten zyn, altyd verdacht op vyandelykheid! Hierin ligt dan ook een der redenen waarom ik niet in Holland wonen kan! Ik durf daar geen zegeltje aan 'n postkantoor koopen, geen plaats bespreken in 'n diligence, omdat ik telkens gevaar loop ontstemd te worden door

tendentieuse lompheid. Aan tâble d' hotes word ik gesard, in logementen...

Dat de hier bedoelde vyandelykheid niet overal bestaat, weet ik wel. Maar... ik moet er altyd op verdacht zyn!

Bayle spreekt ergens in z'n Dictionnaire (op 't artikel Uriel Acosta, meen ik. Ik heb 'n Bayle, maar 't naslaan zou me afleiden) van 't vreeselyke eener excommunicatie. 't Is veel erger zegt-i, dan 'n geschreven vormelyk vonnis. Niemand die 't niet ondervond (hy moet het ondervonden hebben, misschien wel naar aanleiding van z'n verhouding tot de vrouw van den theologisch hatenden Jussieu!) anders kon hy 't niet weten. Doch wáár is het!

[Een en ander staat er, gelyk ik het hier drukken laat.]

Honderd dingen die 'n ander makkelyk vallen zyn voor my ondoenlyk. Ik zou 't byv. wel laten, in Holland 'n publieke bibliotheek te bezoeken, vergunning te vragen een gebouw te bezien, of iets van dien aard. In een woord: ik ben schuw! Zonder de menschen te vreezen, vrees ik de ontstemming die ze my veroorzaken.

Een voorbeeld! Het is al jaren geleden, en ik zou niet zoo ver hoeven terug te gaan, wanneer 't me niet te doen was om iets sprekends.

Kort na den Havelaar had my de heer Van

Hasselt (lid van 't prov. Hof van N. Holland, geloof ik)

[Dezelfde Mr. W. J. C. van Hasselt, met wien hy in 1859 in relatie geraakt was. Zie vorig deel Brief IX.]

geïntroduceerd in 't Leesmuseum te Amsterdam. Hy had my dat als 't ware opgedrongen, want ik kan niet lezen in 'n publieke zaal waar gefluisterd wordt. Maar 't beteekende eene beleefdheid, en ik dankte hem voor z'n moeite, zonder er gebruik van te maken. Daar ontmoette ik eens, op de straat namelyk, 'n oude kennis, den oud chirurgyn De Mooy, een besten braven man dien ik op Java gekend had. De ontmoeting was hartelyk. Ik vroeg naar vrouw en kind, of liever ik wenschte hem geluk met de carrière van »dat kind.« Want »Kees« dien ik als kleinen jongen gekend had, was nu een man geworden, en maakte het zeer goed. Dit wist ik. En meer nog. Juist onlangs had ik in een tydschrift z'n naam met grooten lof vermeld gevonden. »Kees« (nu officier van gezondheid) had iets uitgevonden ('n Chirurgisch instrument, of 'n verband, of zoo iets) en men had z'n uitvinding geroemd, of zelfs in zeker hospitaal (in Frankryk meen ik) ingevoerd. Dit laatste vernam de oude heer De Mooy van my. 't Was nog niet tot hem gekomen.

De man was verrast. En zie, deze mededeeling geschiedde op 't Rokin in de nabyheid van 't Leesmuseum. Nu wist ik wel dat 'n geintroduceerde het recht niet heeft, 'n ander meetebrengen (en dit wilde ik ook niet doen) doch zeide hem dat ik trachten zou hem 't precise van de zaak te vertellen, en »Kom even mee!« We traden den gang in, en nog niet halfweg de deur die tot de zaal leidt, kwam my 'n heer ('n »Knecht« was 't niet. Hy scheen iets als bibliothecaris of 'n adjunkt) my tegenstormen met opgeheven handen: »Jy komt hier niet in!« Ik ging naar den heer van Hasselt om hem te vragen wat dit beduidde, maar heb hem niet te spreken kunnen krygen. Eenmaal ontmoette ik hem op straat, en ging terstond op hem af. (Iets wat ik nu niet meer doen zou: ik ben er moe van!) Voor ik drie woorden gesproken had, wendde hy zich af en zei met 'n zonderlingen nadruk: »ik ga naar 't Leesmuseum!« Net of ik in dat Leesmuseum, god weet wat had uitgericht!

LVIII.

Zondag middag
(28 October 1860.)

Lieve hart! Ik ben naar Utrecht geweest en zoo even terug gekomen. Ik moest daar zyn om

Thieme te spreken. Hy zal u *f* 200 zenden, misschien heb je 't al. Wees dus gerust voor de betaling van ultimo. Ik zou je raden als je 't geld hebt, het maar zelf te brengen, dat is een prettige boodschap.

Dag kind, dag jongens.

Schryf me eens hoe je met je geld staat.

[Om in verband met den toestand van 't gezin de humor van deze »prettige boodschap« wel te doen vatten, herinner ik den belangstellenden lezer dat het de eindbetaling betrof voor de portretten, waar over gesproken werd in brief 42, 43, 44, 46, 48, 51 en waarover hy het laatste woord zal vinden in brief 63. Vooral de beide laatste zyn eigenaardig. Ja, vooral 63! Ik gis dat deze portretten vernietigd zyn, ik heb er nooit een van gezien. Uit een brief van den heer D. A. Thieme uit Arnhem van 29 Okt. 1860 blykt dat hy toen tevens aan Mevrouw Douwes Dekker baronesse van Wynbergen een wissel zond van 400 francs op de heeren Matthieu en Zn. te Brussel, betaalbaar op zicht.]

LIX.

Zaturdag avond. (1860)

Beste kind! Ik moet nog een week aanknoopen. Je hebt geen begrip van de drokte. Ik leg overhoop met v. Lennep. Ik moet gelooven dat hy my bedrogen heeft. 't Is schande. Ik heb uit noodiging van de hollandsche maatschappy van kun-

sten en wetenschappen te Rotterdam om een spreekbeurt te vervullen. Ook te Arnhem word ik daarom gevraagd. Alles zou perfect gaan als dat dagelyksche maar bezorgd was. Die Jan! — Hy is naar Engeland. Ik hoor dat hy een zaak wil oprigten, althans er wordt gemompeld maar ik weet niet wat. Ik gis met Veenstra. Hy moet in den laatsten tyd goede zaken gemaakt hebben, althans naar al wat ik hoor is er geen krimp.

Apropos die Garibaldi is voor den heer Jansen in den Prince Belge, wil je hem die by gelegenheid zenden?

Dag beste jongens!

Ik denk dat ik je eerstdaags hier zal brengen. En toch weet ik niet. Er is voor en tegen.

Dag kind. Ik heb veel moed, maar ik heb het druk. Ik heb last van de kou, en ik denk dikwyls om de kleuters met hunne roode handjes. Och, ik verlang zoo, maar ik mag er niet in toegeven.

LX.

Dingsdag 13 Nov. (1860)

Lief kind! Ik heb al lang eigenlyk wat de hand geligt met schryven aan u, dat was omdat ik telkens dacht gaauw thuis te zullen komen en de geschiedenissen zyn zoo ingewikkeld dat ik eigenlyk liever praatte. Proces met v. L. Correspon-

dentie met vertalers. Stryd tegen allerlei praatjes die uit den hoek komen van de Kerkhovens en van der Huchts. Gedurig nieuwe relatien met meer of min succes. Kortom 't is een heele ceel, en sommige dingen eischen een relaas van langen adem dat heel prettig in 't praten is, maar vervelend om te schryven. Ik heb veel stof tot vertellingen, dat zal je zien. Sedert maanden sta ik gedurig op de schop om thuis te komen, en telkens begryp ik dat ik nog wat blyven moet. Ik zal je nu eens wat meedeelen, dan kan je wat oordeelen. (Ik had dat eigenlyk voor mondeling bewaard.)

Voor drie weken zei men my in het Poolsche koffiehuis dat er een heer naar my zocht. Den volgenden dag werd ik dan ook aangesproken.... (och ik heb geen lust alles precies te beschryven. Praten is prettiger; dus later de byzonderheden.) Kortom de jonge van Straten (eerst reeder in Amst.) trekt zich myner aan, en ik ben bezig hem en Veth voorop te stellen voor eene nationale inschryving. Dat heeft voeten in de aard, maar als het lukt zyn wy geholpen.

Van Straten en zyn vrouw zyn allerliefst voor my. Hy vraagt my tweemaal in de week te eten etc. Schryf een brief aan Mevrouw Starkenborg van Straten geb. Bruinier.

Lieve Mevrouw! Na al hetgeen ik van Dekker

vernomen heb voel ik my gedrongen u te schryven. Hy heeft my de hartelyke wyze medegedeeld waarop u en de heer v. S. zich zyner hebt aangetrokken, en ik kan niet nalaten, hoewel thans nog onbekend, u daarvoor mynen innigen dank te betuigen.

(Schryf voorts over my wat uw gemoed u ingeeft, doch in den zin dat gy wat ook de opinie was van andere menschen die my niet kennen, altyd moed en vertrouwen hebt gehouden op de toekomst, en dan byv.: wy hebben moeyelyke dagen doorgebragt maar dat vertrouwen zal my nooit begeven.)

Dekker schryft my dat gy ook twee kinderen hebt, zooals wy. Onze Edu is byna 7 jaar en de kleine meid ruim 3.

(Wat over de kinderen, en dat je als het hoognoodige er maar is voor hen, en als zy gezond en vrolyk zyn, en niet direct lyden onder onzen tegenspoed, al het overige betrekkelyk ligt draagt.)

Schryf iets over uwe familie die ons tegenwerkt, maar dat gy u aan my sluit en vast vertrouwt dat eindelyk alles goed zal komen.

Voorts hartelyk, en hoop haar te zien. De brief kan niet te hartelyk en te intiem.

Wil je dat doen, beste?

Tracht my op de hoogte te houden van de

komst van v. Vloten. Zou je my ook kunnen zeggen waar hy logeert? Ik wou hem niet graag misloopen.

Ik heb uw lieven brief van Zondag. 't Doet my altyd zoo'n pleizier dat je zoo van de kinderen schryft.

Nog iets. Schryf een brief aan de tantes. Dat je hoopt spoedig haar te kunnen helpen (dat is zoo. Ik heb hoop!) en schryf dan zoo over my en myn tobben, dat er een antwoord komt dat my dienen kan om te toonen dat ik en gy toen we maar eenigszins konden haar hebben bygestaan.

Het was my veel waard een brief van de tantes te hebben die van dankbaarheid getuigde voor vroegere hulp. Zie je daar kans toe? Zoo ja, spoed! Schryf dat wy hoogstwaarschynlyk zeer spoedig haar weer kunnen helpen, en dat ik hoop weldra in staat te zyn haar te verzorgen zoo als vroeger (dat is waar!) maar doel daar goed op om een hartelyk antwoord te provoceeren. Laat er ook in vloeyen dat die historie met hun geld een gevolg is van de my te beurt gevallen miskenning en omdat ik als altyd my heb opgeofferd voor anderen. !!

Een goede brief van de tantes is my op dit oogenblik veel waard. Dag engel. Dank voor de briefjes van 't menschdom.

LXI.

Woensdag avond.

Hartje! 't Is al heel laat, maar ik wil u even schryven dat ik een flauwe hoop heb dat er een goede zaak zal gebeuren. Nationale inschryving. Ik wurm veel, maar ik heb hoop op royalen uitslag. Verbeeld je eens geen schulden meer, dat zou heerlyk zyn! Dag beste engel. Morgen spreek ik van Vloten. Hy is hier maar de zaak gaat uit van van Straten.

LXII.

Lieve beste kind! Ik heb je een paar dagen niet geschreven. Ik heb zooveel te tobben en te sjouwen dat ik door u alles te schryven eigenlyk alles nog eens overtob. De heer van Straten doet zyn best zoo hard als hy kan, maar hy stuit dikwyls op lauwheid, lafheid of onwil. De clique van de Kerkhovens tracht my zooveel mogelyk te benadeelen. Ik zal wel overwinnen op het laatst, maar het is telkens weer op nieuw een bittere stryd.

Voor eenige dagen kwam het in myn kraam tepas dat ik *f* 200 aan de tantes zond (ik had die aan v. Straten gevraagd). Het antwoord was redelyk, maar volstrekt niet meer... eigenlyk

flauw. Welnu, dat heb ik weer aan Jan te danken. Hy heeft aan de tantes geen M. H. gestuurd! Ik was nu al dien tyd in de meening dat zy lieden die geschiedenis wisten, ik rekende daarop, en zie nu hoor ik op eens dat zy van my niets wisten dan 't geen van Heeckeren haar geliefde meetedeelen, namelyk dat ik een gek en slecht ben.

Zie eens inliggend program (n° 3.) Ik ben daarheen geweest met de meisjes A. Daar Jan by Kees zoo op myne armoede geschimpt heeft, is my daar verboden aan die kinderen geschenken te geven of uitgaven voor hen te doen. Ik heb dus gelogen dat ik die kaartjes voor niet had. Kassian, dat was u toegekomen, dat te hooren! Ik zal zorgen dat je 't te hooren krygt.

Decisiefs weet ik niets. Ik wurm en houd boven. Van Straten is een beste edele jongen en zyne vrouw is ook noble. Maar hy schynt geen kapitalist. Dit is zeker dat hy een edel lief mensch is. Hy denkt er over om naar Brussel te gaan om u te zien, en ook om van Vloten te spreken over de zaak. Hy is allerliefst maar wat beschroomd. Ik doe maar myn best hem te doen begrypen dat ik zelf zeer goed weet hoe ik te handelen heb, mits ik maar onafhankelyk ben in myne bewegingen. Een paar duizend gulden in myn hand beduidt meer dan alle overleggingen

met van Vloten. Ik kan de menschen niet uit hun tred krygen.

Van myn dagelyksch gewurm heb je geen begrip. Van Straten wil altyd dat ik by hem kom eten, ik doe het dan ook dikwyls, omdat ik niet altyd weigeren kan, en niet vry ben. Maar ik bederf my meer door afleiding, dan zyn heele hulp baten kan. Dat de menschen toch niet inzien dat ik vry moet wezen! In godsnaam. Dit alles neemt niet weg dat v. S. en zyne vrouw allerliefst zyn. Ik heb uw briefje gegeven. Ja, ik vond het vry naar. Je hebt precies overgeschreven wat ik je als korten inhoud heb gezegd. Enfin! Zy zal u antwoorden. Groet de beste kinderen. Van Vloten schynt gezegd te hebben dat hy u helpen zou. 't Is ongelukkig dat de menschen niet inzien dat ze my vry moeten maken! Dat is de zaak, zoover gaan ze niet.

LXIII.

(zonder eenige tydsaanwyzing.)

Lieve beste hart! Ik heb uw brief van Vrydag middag en ben bitter bedroefd dat gy weer zoo'n verdrietigen stap hebt moeten doen. Die v. Vl. is my bitter uit de hand gevallen. Ik heb veel drokte en soesah en schreef u niet omdat ik my troostte met het denkbeeld dat gy althans wat

het dagelyksche aangaat door de v. Vllotens zoudt geholpen worden. Helaas!

Myn portret durf ik niet uitgeven omdat het te mooi is. Je zult het zelf vinden als je my weerziet. Ik kan het ook zelf zien.

Ik peins nu over geld. Ik mag u niet lang schryven. Misschien schryf ik vandaag weer. Ik had op v. Vloten en op 't portret gerekend, en dat is helaas beide misgeloopen.

Ik hoop vandaag nog wat te bedenken. Dag lieve engel, dag beste kinderen. Ik wil bedenken dat ik thuis kan komen want ik verlang dol. Maar eerst moet ik nog een en ander af hebben. Dag lieve beste Tine, ik verlang dol.

LXIV.

(zonder eenige tydsaanwyzing.)

Lieve hart! Ik ben in den Haag, ik wil hier het terrein opnemen en hoop na een paar dagen thuis te komen. Van Straten zal de zaak van Nat. inschryving pousseren. Schryf my nog eenmaal adres: Maréchal de Turenne. Ik heb van Hoevell nog niet gesproken, en daarom is my het te doen. Je begrypt dat ik geen lust in schryven heb nu ik hoop je zoo spoedig te zien. Dag beste kind, dag lieve jongens.

LXV.

'S Hage 29 Nov.

Lief hartje! Ik zie uit uw brief dat ge geen geld hebt. Veel heb ik ook niet, maar voorloopig zend ik je *f* 25. Houd my ten goede dat ik weinig schryf. Myn plan is nog altyd thuis te komen. De heer v. Vl. had aan van Straten gezegd dat hy voor u zorgen zou. Ik begryp niet dat hy dat niet doet, en u telkens zoo laat zuchten, fidonc! Van Straten is hartelyk en lief, maar wat klein, niet large.... enfin! 't Is al wel zoo.

Schryf my in 's hemels naam nog maar hier (Fuhri) mogt ik dan weg zyn, tant mieux. Ik zal zorgen dat je myn komst weet.

LXVI.

'S Hage, Vrydag avond.
(30 Nov. 1860.)

Myn beste kind! Ik hoop nog altyd gaauw thuis te komen, ja, ik heb eenig idee op zondag. Ik zal evenwel zorgen dat je 't precies weet. Maar in weerwil van die hoop om je spoedig te zien schryf ik je toch nog, dan weet je zoowat hoe de zaken staan.

Van Straten schryft my inliggenden brief. Je

ziet daaruit 1°. dat hy de zaak van de publieke inschryving ter harte neemt,

[In den hier bedoelden brief van 29 Nov. 1860, komt de volgende zinsnede voor: »Ik bleef sedert uw vertrek niet werkeloos, en kan u thans met zekerheid melden dat de commissie geconstitueerd is«.]

2°. dat hy van plan is naar Brussel te gaan. Ik denk met hem mede te gaan. Eigenlyk heb ik geen geld. V. Str. had my iets gegeven (zoogenaamd om een maand in den Haag te kunnen leven.) Ik weet niet hoe die menschen rekenen. Na nog eenige aanzuivering in Amsterdam, reis enz. hield ik circa veertig gulden over. Ik zond u daarvan *f* 25. Ik hoop echter met hem mee te gaan. Ik behoef u niet te zeggen dat ik liever alleen ging, maar hy meent het goed. Hy wil van Vloten spreken. Hy is een innig goed mensch, maar wat krenterig (woord van neef van der Hucht). In plaats van in eens te zeggen: daar heb je een paar duizend gulden, gaat alles zoo mondjes maat. Hy is evenwel heel lief. Hy heeft my in staat gesteld de tantes tevreden te stellen (*f* 200) omdat ik door de wageningsche praatjes zoo werd lastig gevallen. Hy heeft my geholpen aan wat kleeren. (Ik kan my netjes vertoonen) etc. Om u echter weer een voorbeeld te geven van kleinheid, hy vond ook dat het zoo naar was

geen horologie te hebben. In plaats van nu een honderd gulden te besteden voor zoo'n ding, gaf hy my een horologie dat hy overcompleet had... ter leen. Dat zyn allemaal zoo dingen die ik anders deed in myn tyd. Maar enfin, hy heeft veel op met de hoofdzaak (eene nationale inschryving) en als die goed tot stand komt, moet ons dat er boven op helpen.

Ik ben hier nu een paar dagen maar betwyfel of myn verblyf hier nuttig is. Ieder wil my graag zien, maar ik bereken dat ik verkeerd doe daarin toetegeven. Dan is de nieuwsgierigheid voldaan, en daarmee is de zaak uit. Myn wensch is thuis te komen en stil thuis te blyven om die commissie (Veth, v. Straten enz.) haar gang te laten gaan. Daarop zal ik werken.

[Namelyk de commissie voor eene Nationale Inschryving.]

Ik ben moe van getob en gesjouw! En myn beste hart jy ook, en met reden.

Als ik nu thuis kon komen en dan rustig den uitslag van de inschryving afwachten zou ik dat heerlyk vinden. Doch dan moet van Vloten zorgen dat wy en attendant leven kunnen. Ik begryp niet dat hy u in den steek laat. Hy had aan van Straten gezegd dat hy voor u zorgen zou.

Ik had indertyd voor de betaling dier portret-

ten die helaas niet deugen *f* 1000 van Veenstra geleend. Die valt my daarvoor erg lastig. Die vent heeft naar men berekent verleden jaar achtmaal honderd duizend gulden gewonnen. Byna een millioen in een jaar!

Dag beste kind. Kus het menschdom. God geve dat ik je gaauw zie. Als ik kom zorg dan dat je melk hebt. Ik drink tegenwoordig altyd melk en liefst niets anders.

LXVII.

's Hage Zaturdag avond.
(1 december 1860.)

Lief hartje! Van Str. en Mevr. v. Str. zyn hier. Morgen gaan zy door naar Brussel om van Vloten te spreken en u te zien. Ik kan niet mede. Ikzelf heb geen geld voor de reis, en ik kan dit aan van Straten niet zeggen. Zy zullen waarschynlyk zondag avond in Brussel komen, misschien maandag morgen. Blyf dus maandag gereed hen te ontvangen. Zy zyn allerliefst hartelyk en v. Str. zet de hoofdzaak met veel yver door. De uitslag moet goed zyn. Ik denk dat het goed zou zyn er by hem en van Vl. op aan te dringen dat gy de middelen krygt om by my te komen. Ik ben hier by Fuhri. Daar nu toch te voorzien is dat alles in orde komt (geld) zoo zie ik niet in waarom zy

niet dadelyk zooveel geven dat gy in Brussel kunt opbreken. Mevrouw v. Str. is een lief goed mensch. Zeg haar dat ik zooveel over haar en hare kinderen geschreven heb, enz.

Ik ben van avond met hen in de opera geweest. Ik heb Henriette en van Heeckeren gezien.

Ik had dol graag meegekomen, maar alles zaamgenomen is het beter dat ik hier blyf. Dag beste kind, dag myn tine. Ik heb razend het land dat ik niet mee kom, doch de hoofdzaak marcheert en dan is alles uit. Dag lieve beste jongens.

Je herinnert je immers de wyze van kennismaking met mevr. van Straten. Voor zes jaar op reis? 't Kon te pas komen in 't discours.

LXVIII.

'S Hage woensdag avond
(5 Dec. 1860).

Lieve Eef! Ik heb uw brief van (?) Ik heb den ganschen dag loopen te peinzen, en de slotsom is dat ik beter vind dat je niet hier komt, maar ik te Brussel. 't Verblyf in den Haag zou duurder zyn en misschien tot niets leiden. Wel als ik my hier goed en royaal bewegen kon, maar de menschen willen maar niet vatten dat er voor myne zaak meer noodig is dan eten en drinken. Als

ik hier op een gulden moet zien, is het beter dat ik te Brussel ben.

Uit uw brief moet ik opmaken dat van Str. eigenlyk naar Brussel gegaan is om by u naar my te informeren. Het walgt my, maar wat zal ik er aan doen! In myne positie moet ik dulden dat ieder my beleedigt. Ik had wel gewenscht dat het ook u gewalgd had, maar daarvan bemerk ik niets. Alweer enfin!

Hoe je my zondag avond kunt gewacht hebben, begryp ik niet. Ik heb honderdmaal geschreven dat ik zorgen zou dat je myne komst vooruit wist.

Als v. Str. misschien verwonderd is dat ik nu tegen uwe komst ben, zeg dan eenvoudig dat ik begryp dat myn verblyf in den Haag tot niets leidt wanneer ik niet my overeenkomstig myn stand en myne relatien en myne aanspraken behoorlyk bewegen kan; dat het aanzien van de ruimte waarin allerlei volk verkeert my bitter maakt en ongeschikt om iets te verrigten, dat ik daarom tot de overtuiging ben gekomen dat het beter is dat wy ons even als vroeger te Brussel verstoppen.

Zoo gaauw ik wat geld heb, kom ik. Kus de kinderen. 't Is St. Nikolaasavond, kassian!

Als men u zoogenaamd het noodige geld geeft om hier te komen, laat u daardoor niet te gaauw

bewegen het te doen. Die menschen kunnen beter rekenen dan ik, zy maken een gulden van een dubbeltje en dat kan ik niet. Logies alleen by Fuhri zou *fl* 300 's maands wezen en dan is er nog geen duit voor wasch, kleeren, uitgaan, enz. En als ik niet kan uitgaan, als ik niet kan doen wat my behaagt en wat voor myne zaak noodig is, dan is 't beter dat ik er in 't geheel niet ben. Ik bereken hier minstens *fl* 400 's maands noodig te hebben. Welnu, dan is 't beter in Brussel te blyven. Als ik my behoorlyk kon bewegen zou het van groot nut wezen hier te zyn, maar zoo als nu, niet.

LXIX.

Donderdag.

Lieve Engel! Gister was ik verdrietig om de traagheid van vooruitgang en de vrees voor bekrompenheid. Maar nu heb ik je getelegrafeerd dat je doen moet naar goeddunken. Je weet alles even goed als ik. Vind je dat we in den Haag ons fatsoenlyk kunnen bewegen, kom dan, maar hier met u armoe lyden vind ik vreesselyk. Doe wat je het beste vind, ik zal alles goedkeuren. Als je komt heerlyk, zoo niet dan hoop ik te komen.

Nog eene opmerking. Misschien ware het goed

dat ik, gedurende den loop der publieke demonstratie, my buiten schot hield, en my door absentie neutraliseerde. De zaak behoort buiten my omtegaan. Dàt zou eigenlyk doen stemmen voor Brussel.

Wat je doet zal ik goed vinden. Kus het lieve menschdom. Ik heb je brief van gisteren. Heel lief van Edu en Non dat zy zoo zoet zyn. 't Zyn beste kinderen.

Is er kwestiė van dat Eugenie thans reeds van Mr. V. af wil? Of is de bedoeling dat zy by ons komen zou als zy eens van hem afging? Zy is een beste trouwe meid, het doet my pleizier dat je dat ook vindt. Nooit zal je wat onfatsoenlyks van haar zien. Zy is uiterst delicaat en heeft geen egoïsme. Ja, ik houd het er voor dat zy heerlyk voor de kinderen zyn zou. Doe alles naar uw goedvinden, maar bedenk goed dat het leven hier in den Haag duur is, tenzy wy ons wegstoppen, en dan hoeven wy hier niet te zyn. Gister was er muziek in de societeit, met dames. Ik had een enorm bekyk. 't Was puur lastig

LXX.

'sHage Zaterdag morgen.
(8 December 1860.)

Lieve Tine! Ik heb uw brief van gisteren

(komen) en uw telegram van heden ochtend (niet komen.) Welnu, alles zaamgenomen ben ik er bly om. De wensch u weer te zien woog zwaar by my, maar de vrees voor tobbery hier in Holland was my bitter. Ik ben oneindig liever in Brussel. Ik zeg nog dat ik hier nuttig zou kunnen werkzaam wezen mits onbekrompen, maar zóó als ik het voorzag is 't oneindig beter elders te zyn. Ook in byzaken is 't hier ellendig. Men kan voor de kinderen in Brussel met een kleinigheid een genoegen bedenken, en hier heb je er geen begrip van hoe moeyelyk alles gaat.

Bovendien fourmilleert het hier van parvenus, fabrikanten, thee- en suikermenschen, en ik moet bekennen dat dat volk my hindert. Ik wacht nu den brief dien je my in uw telegram toezegt. Myn gevoel over uw wel komen was zeer gemengd, en juist dit deed my zeer, ik vond het zoo bitter dat ik daarvoor niet onvermengd bly kon zyn. Ik begreep dan ook al dadelyk dat het verblyf in den Haag onmogelyk was. Ik dacht aan Leiden of zoo iets, ergens waar wy ons zouden wegstoppen, en waarachtig dan is Brussel veel beter.

Ik ben nu een dag of acht by Fuhri en wenschte die vertering te betalen, zoo als ik hem ook gezegd heb. Ook vind ik het beter nu uw brief aftewachten om te zien hoe de afspraak

met v. S. en v. Vl. is. 't Zal my benieuwen hoe je dat geschipperd hebt om na de ontvangst van dat geld toch te blyven. 't Is ongelukkig dat de menschen die helpen altyd als een soort van betaling eischen de haute main in de zaken te houden. Ze bederven daardoor zooveel goeds en werken hun eigene bedoelingen tegen.

Heb je myn brief aan Eugenie ontvangen?

Ik verlang zeer naar den uwen en zal je op ontvangst dadelyk schryven. Kus het menschdom en groet de families v. Str. en v. Vl. Dag beste kind.

[Ik vermoed dat de brief van Tine dien MULTATULI verwachtte, geld bevatte. Dat hy hiermee zyn rekening by Fuhri afbetaald heeft, en zoo spoedig mogelyk zelf naar Brussel is gereisd, waar hy toen eenige weken is gebleven. Zyn volgende brief aan Tine zonder eenige dagteekening, zal naar berekening half Januari 61 en wel uit Rotterdam geschreven zyn.

Daar evenwel die brieven grootendeels betrekking hebben op de zaak van de »nationale inschryving« en verder op de verschyning der eerstvolgende werken van MULTATULI, zoo komt het my geschikter voor de reeks brieven aan Tine hier aftebreken om ze later te vervolgen, en dit deel te besluiten met wat ik kan mededeelen omtrent het proces van den Havelaar. In de verdere brieven aan zyne vrouw speelt deze zaak een zeer ondergeschikte rol. De enkele passages die er op doelen zal ik hier aanhalen.

Dat het tot een proces met den heer Van Lennep kwam zal niemand verwonderen, die na de enthousiaste uitingen in de eerste brieven, den langzaam veranderden toon in de lateren heeft opgemerkt. Men sla anders na blz. 69, 71, 73,. 82, 83, 86, 97, 128, 133, 158, 159, 166, 172 en 177.]

LXXI.

Aan Mr. J G. A. Faber.

[Volgens een onder MULTATULI'S papieren gevonden minuut.]

'sHage, 25 february 1861.

Waarde Heer Faber! Myn zwygen zal u onverklaarbaar voorgekomen zyn. Sedert weken word ik geslingerd door allerlei aandoeningen. Van dag tot dag, van uur tot uur had ik te overleggen hoe ik handelen moest om nog eenigen tyd langer het kommervol bestaan van vrouw en kind te rekken. De zaak met den heer van Lennep, hoe belangryk ook voor my, moest gedurig op den achtergrond geschoven worden by de pynlyke telkens op nieuw voorkomende vraag, waar zullen wy morgen wonen, hoe zullen wy de kinderen voeden? Ik dobber rond als een drenkeling, die telkens zich afvraagt of hy nog kracht heeft voor een paar zwemslagen meer, en gedurig op nieuw de kracht inspant die hy voor de laatste houdt. O, wie 't niet ondervond.

Daarby kwam dat men my in Brussel mededeelde dat er in onderscheidene nieuwsbladen tegen my geschreven was, dat ik beschuldigd word van onwaarheid.

[Hierover wordt uitvoeriger in andere brieven uit dezen tyd geschreven, die ik later geven zal.]

Begryp myne positie, men zond my de stukken niet,

[Hier worden blykbaar de nieuwsbladen bedoeld.]

en ik had de middelen niet om naar Holland te komen. Als gek worden geen zwakheid waar, zou ik gek geworden zyn. Die bittere bekrompenheid, dat tobben over het dagelyksche brood is dan ook de eenige kracht die myne tegenstanders tegen my hebben. Zy die my aanvallen hebben het noodige, zy gaan niet gebukt onder die vreesselyke angst, zy hebben een dak en de heerlyke zekerheid ook morgen niet zonder dak te wezen, terwyl ik als een gejaagd dier geen rust heb, geen oogenblik rust.

Ik weet wel dat dit alles niet afdoet tot de zaak die gy voor my behandelt, maar ik moet u dit alles zeggen, eensdeels wyl het de verschooning meebrengt voor myn zwygen, ten andere wyl de omstandigheden waarin ik verkeer, en tydens de kennismaking met den heer van Lennep verkeerde, een

licht werpen over zyne handelwyze. Wie die handelwyze wil beoordeelen moet weten dat ik dood arm ben, wyl alleen de juiste kennis van myn toestand inzage geeft in de wyze waarop de heer v. L. van dien toestand heeft misbruik gemaakt.

Ik heb u alles mondeling medegedeeld, maar geloof die heele walgelyke geschiedenis nog eens te moeten herhalen. Ik zal trachten myne verontwaardiging te onderdrukken en eenvoudig te schryven wat er gebeurd is.

Ik schreef den Havelaar te Brussel, myne vrouw en kinderen waren by myn broeder te Brummen. Ik zelf had meermalen geen vuur, schoon 't winter was en over 't geheel leed ik vreesselyk. De bitterheid die hier en daar doorbreekt in myn boek tuigt er van. Ik liet aan myn broeder vragen of hy genegen was dat werk voor myne rekening te laten drukken, hetwelk hy aannam.

Ter kwader ure kwam ik op het denkbeeld hem te verzoeken vooraf 't manuscript te laten lezen aan iemand te Amsterdam met wien ik in correspondentie stond. Deze verzocht verlof het ter inzage te geven aan den heer van Lennep. Het oordeel van den heer v. L. was bovenmatig gunstig. Weinig dagen daarna ontving ik eene uitnoodiging van myn broeder om in Holland te komen »wyl de heer v. L. my spreken wilde«. Ik voldeed

daaraan en werd door hem met blykbare belangstelling en zelfs met hartelykheid ontvangen. Hy stelde my voor aan eenige leden zyner familie, en gaf my te kennen dat hy zich my en myner zaak met warmte aantrok. Thans nog houd ik die betuigingen voor welgemeend en als ik daar aan terug denk, voel ik bittere smart thans eene beschuldiging van . . . verraad, te moeten inbrengen tegen den man, die my eenmaal zoo vriendschappelyk bejegende. Maar is niet juist dat verraad te meer afschuwelyk naar de mate grooter was van de hartelykheid die voorafging, en die, door my allen argwaan te ontnemen, het mogelyk maakte?

De heer v. L. schreef over my en myne zaak aan den minister van koloniën (dit blykt uit de correspondentie) en meermalen was de toon tusschen die beide heeren zeer scherp. Meestal deelde de heer v. L. my den inhoud zyner brieven en de antwoorden mede, en ik zag daaruit dat de »opgang« die aan myn werk werd voorspeld, in verband werd gebragt met de ontevredenheid die er toevallig in Amsterdam heerschte over de toen aanhangige spoorwegwet. Dit was my niet aangenaam. Ik had de spoorwegkwestie niet bestudeerd en daarover dus geene opinie, en 't verdroot my gehouden te worden voor een soort

van bravo die zich gebruiken laat tot aanvallen ten belange van zaken en personen die hem vreemd zyn.

Ook was het my niet aangenaam te vernemen dat de heer v. L. my, ongevraagd, en op dien oogenblik ontydig op de lyst der kandidaten voor het lidmaatschap der 2[de] kamer had gesteld. (K. V. Amsterdam). Ik betuigde hem daarover myne verwondering, 't geen blykt uit zyn antwoord van 12 December 1859, waarin hy die handeling toelicht en verdedigt.

Na eenig verwyl, voortspruitende uit de poging den minister te bewegen my regt te doen, waaruit onder anderen voortsproot het door dezen gedaan en door my afgewezen voorstel om my eene »winstgevende, eervolle en onafhankelyke betrekking in de West te geven«

[Men zie myn noot op pag. 17.]

had er tusschen den heer v. L. en my de volgende afspraak plaats.

De heer van Lennep zou my door een onderstand van *f* 200 's maands gedurende een half jaar, in staat stellen met vrouw en kinderen rust te genieten. Ik zou gedurende dien tyd my tot »homme de lettre« vormen (dat me en parenthèse onmogelyk is) en de heer van Lennep zou zich

intusschen belasten met de uitgave van den M. H., waarvoor hy beweerde door zyne lange ondervinding betere voorwaarden te kunnen bedingen dan my mogelyk was.

Ik was innig dankbaar voor dat edelmoedig aanbod, liet oogenblikkelyk myne vrouw en kinderen tot my komen, ontving nog voor myn vertrek van den heer v. L. de toegezegde hulp voor de eerste maand (January 1860) en vertrok naar Brussel.

Maar van verkoop van myn boek was geen sprake.

En wanneer ik nu protesteer tegen de meening, dat ik den M. H. wèl zou verkocht hebben, is dit niet omdat de heer v. L. my daarvoor niet genoeg zoude betaald hebben, naar de vermoedelyke waarde op 1°. January 1860, maar omdat de M. H. niet verkocht worden kòn, tegen welken prys ook.

Ik beweer dat de som van *f* 1200, indien ze bestemd was te dienen als koopprys, veel te hoog zou geweest zyn. Een succes als die ten deel viel aan dat boek was niet te voorzien. Een bewys hoe weinig ik zelf daaraan dacht, lag in 't verzoek aan myn broeder om de kosten van uitgave voor te schieten. Ik dacht niet aan winst, ik zou al blyde geweest zyn als men myn boek

had uitgegeven zonder kosten voor my. De heer v. L. was de eerste die beweerde dat er geldswaarde stak in den Max Havelaar, en dat de schryver »zoo gek niet moest zyn het voor niets te geven« (zie corresp.)

De som van *f* 1200 die de heer van Lennep my successievelyk liet uitbetalen was dus als »betaling van gekochte waar« veel te hoog. Maar het was ook geen betaling. Het was een tydelyke onderstand om my in staat te stellen uitterusten na veel rondzwerven, en den uitslag aftewachten van myn boek, niet als litteratuur verschynsel, maar als beroep op de nederl. natie. ('t Is my zeer verdrietig, dat men gedurig het eerste vooropzet om 't laatste onbeantwoord te laten. Ik ben geen schryver en wil 't niet zyn.)

In January verzocht my de heer van Lennep om een bewys dat ik den M. H. in vollen eigendom aan hem had afgestaan, en den prys daarvoor ontvangen had.

Ik gaf dit.

Wanneer de heer van Lennep die beloofd had zich myne zaak te zullen aantrekken, de man die my eens schreef: »flectere si nequeo superos acheronta mevobo«, de man die zoo edelmoedig my in staat stelde om eenigen tyd zonder den dagelykschen angst voor het hoognoodige, met vrouw

en kind zamen te zyn, wanneer die man, voor wien myn hart gloeide van dankbaarheid my gevraagd had een bewys dat ik hem het leven verschuldigd, of myn leven schuldig was, ik zou het hem terstond gegeven hebben. Bovendien het was eene vormzaak, althans zoo werd ze my voorgesteld: »om nu met den uitgever een contract te kunnen sluiten, heb ik noodig een bewys etc.« Het kon niet in my opkomen het gevraagde te weigeren. En dat het terstond zenden van 't verlangde bewys alleen strekken moest »om nu met den uitgever een contract te kunnen sluiten«, om de zaak te doen voortgaan, om den heer van Lennep in staat te stellen die zaak naar behooren te behartigen, doch volstrekt niet omdat de geeischte verklaring waarheid bevatte, blykt reeds daaruit dat diezelfde verklaring de betuiging inhield dat ik voor dien vermeenden afstand van myn boek naar genoegen en volkomen voldaan was.« Dit nu zoude eene onwaarheid blyven ook al hadde ik het voor fl 1200 afgestaan, dewyl ik op 25 January niet *f* 1200, maar slechts een of twee maandelyksche termynen van *f* 200 ontvangen had. De door den heer v. L. niet te ontkennen onjuistheid van het slot myner verklaring, toont ten duidelykste dat die geheele verklaring een vorm was en niets meer.

Na eenige vertraging voortvloeiende uit de meening dat de uitgave moest wachten op de vraag of de koning nota zou gelieven te nemen op eenen brief dien ik aan Z. M. rigtte, verscheen eindelyk de Max Havelàar in Mei des vorigen jaars. Ik had die uitgave met groot ongeduld te gemoet gezien; het verdroot my dat eene zaak van zoo groot gewigt (en hoe men het ook opvatte tevens van groot algemeen belang), zoo traag werd behandeld. Meermalen had ik hierop in myn schryven aan den heer van Lennep gedoeld, doch altyd met in achtname der gevoelens van dankbaarheid die ik meende hem verschuldigd te zyn, en in vreeze door het aandringen op de voor my zoo noodzakelyke haast, te veel van de goedheid te vergen van den man die zich geheel belangeloos voor my zooveel moeite getroostte.

Zeer onaangenaam was de indruk dien ik ondervond toen ik ontwaarde dat de prys op vier gulden was gesteld, en dus veél te hoog voor myn doel; de M. H. had algemeen moeten verspreid worden.

Ik klaagde hierover by den heer van L. die my antwoordde met phrases als deze: Verbeeld u niet dat kleine edities beter verkocht worden dan groote. Warnars heeft het indertyd met de Roos van Dekema beproefd, en 12 ex. verkocht, terwyl er na dien tyd nog wel 1500 van de dure

verkocht zyn.« Met zulke paradoxe beweringen beantwoordde de heer van Lennep myne mondelinge en schriftelyke klachten over de wyze van uitgave. Het boek werd weinig of niet geannonceerd. Ik beklaagde my daarover. De heer v. L. antwoordde dat goede boeken geen behoefte hadden aan aankondiging, dat men in den regel slechts zulke werken ophemelde die men niet kwyt kon raken. Ik bemerkte dat de uitgever den M. H. niet voor de glazen van zyn winkel plaatste, en bezwaarde my daarover. Het antwoord des heeren v. L. was: »dat de Ruyter u tegenwerkt is onwaar. Denkt ge dat myn romans ooit by hem voor de glazen hebben gestaan? Nooit ofte nimmer. Men plakt alleen voor de ramen wat men niet kwyt kan raken.« (Kort daarna zag ik by dienzelfden boekhandelaar de R. eene staatkundige brochure van den heer v. L. voor de glazen staan!) Ik klaagde dat de R. geene, of een niet noemenswaardig getal exx. van myn werk naar Indië had gezonden. (Zie daarover de herhaalde klachten in de indische bladen.) De heer v. L. antwoordde »dat de R. schade had geleden op de naar Indië gezonden exx. van zeker door den heer v. L. geschreven werk. »De stichting van Batavia« en dat de uitgever van de »Dageraad« f 3200 te vorderen had van zyn correspondent«.

Voorts »dat de boekhandelaars in Indië insolide waren, dat men fluiten kan naar zyn geld», iets wat waar kan zyn in een byzonder geval, doch over het algemeen genomen eene onwaarheid is. Ik heb my daarnaar speciaal geinformeerd.

Ik heb den heer de Ruyter verzocht voor myne risico een groot aantal exx. naar Indië te zenden, zonder van myne zyde aanspraak te maken op eenig aandeel in de winst, alles te vergeefs. (Ik heb later vernomen dat er te Batavia f 100 voor een exemplaar is betaald!)

Kortom, alles bragt my tot de overtuiging dat de heer v. L. òf de uitgever, of beiden te zamen eene reden hadden om de uitgave van den M. H. niet te behandelen zooals ik wenschte, en zooals in het belang der zaak die ik voorsta, noodig was. Na lang dralen, na langen stryd tusschen het gevoel van dankbaarheid dat my vroeger bezielde, en de verontwaardiging die langzamerhand zich van my meester maakte, verzocht ik den heer v. L. my de beschikking over myn boek terug te geven. Na vele ontwykende antwoorden schreef die heer ten laatste de zinsnede die hy lang geaarzeld had te uiten: »Wie een huis koopt heeft het regt het te verbouwen zonder den verkooper te raadplegen!« Dat was den 12[den] Oktober des vorigen jaars. Vruchteloos heb ik daarna

beproefd den heer v. L. te bewegen my de beschikking weer te geven over myn eigendom, dat alleen schynbaar, en om hem in staat te stellen voor my te handelen in zyne handen was overgegaan. Ik heb hem voorgesteld het geld dat my voor een tweeden druk werd aangeboden te doen strekken tot vermindering van den prys der eerste oplage door het restitueren van zeker bedrag aan de houders van die eerste uitgaaf. Ik heb my beroepen op zyne eer (letterlyk: »Ik doe een beroep op uwe eer om my myn M. H. terug te geven.«) Ik heb hem mondeling en schriftelyk de nadeelen blootgelegd die zyne wyze van uitgeven my berokkende. Ik heb anderen verzocht hem de onbillykheid onder het oog te brengen my verstoken te houden van het regt om te beslissen hoe eene zaak moet behandeld worden die my, en niet hem aangaat. Alles te vergeefs. Ik heb hem aangeboden de schade te vergoeden die hy beweerde op de uitgave geleden te hebben. Voor ik namelyk wist dat er van het boek by de eerste uitgaaf een oplage was gedrukt van 1300 exemplaren, meende ik zelf dat ik des heeren v. L. schuldenaar was, en ik heb in die meening evenzeer aangedrongen op de teruggave van myn eigendom, als later toen ik vernam dat er van schade geen sprake kon zyn, zonder nog

te rekenen de opbrengst van den tweeden druk voor welken my de boekhandelaar Nygh te Rotterdam *fl* 500 heeft geboden, noch van de eventueele volgende drukken. Alles is te vergeefs geweest, de heer v. L. bleef onverzettelyk beweren dat de M. H. door my aan hem was afgestaan, en dat hy daar mede konde doen wat hy verkoos.

Ik ga met stilzwygen voorby waarom ik het grootste belang had by eene andere meer goedkoope uitgave van myn boek, waarom en hoe ik in myne belangen ben gelaedeerd door de wyze die de heer v. L. gevolgd heeft. Evenzeer onthoud ik my van eene appreciatie in geldswaarde van de my berokkende schade. Ik geloof het regt te hebben, zoolang ik daarvoor geene vergoeding vraag, die schade te beoordeelen, en ik verklaar dat zy grooter is dan de heer v. L., of wie ook, in staat zou wezen te vergoeden. Er is hier geene sprake van een boekhandelspeculatie, de zaak ligt in de verschoven of, helaas, welligt voor altyd verlorene gelegenheid om eene manifestatie in het leven te roepen ten gunste van de zaak die ik voorsta en waaraan ik myn bestaan en 't welzyn van myn gezin heb ten offer gebragt.

Indien de M. H. ware te verkrygen geweest voor *f* 1 — of *f* 1½ — (en 't boek is niet meer

waard. Zie de Betsy Hollis van Schimmel !) dan ware er veel geschied, wat thans door de onverklaarbare tegenwerking van den heer v. L. achterwege is gebleven.

Onverklaarbaar? Niet voor my onverklaarbaar. Ik gis, — ik heb reden om te gelooven:

1° Dat de my betoonde hulp wel, zooals hy zelf ergens zegt, voortsproot uit een warm hart ('t geen by koop en verkoop niet zou te pas komen).

2° Dat de heer v. L. opregt was in de my bewezene sympathie, die aanvankelyk coincideerde met de verstoordheid tegen het ministerie over de anti-amsterdamsche spoorweg-wet.

3° Maar dat hy later na 't afstemmen van de spoorweg-wet in de 1e kamer, gemeend heeft het ministerie te believen door zich myn boek toe te eigenen, en omdat het nu toch eenmaal niet geheel kon worden gesupprimeerd, het dan toch door hoogen prys, schaarsche verzending naar Indië, en weinig aankondiging zoo onschadelyk mogelyk te maken voor een ministerie, waarmede hy, en de staatkundige kring waartoe hy behoort den vrede hadden gesloten.

Dit is eene gissing. Ik zou die kunnen staven met een tal van opmerkingen die ik nu achterhoud. De vraag is immers niet waarom heeft de

Heer v. L. Dekker aldus behandeld, de vraag is: wien behoort de Max Havelaar? En ik stip die gissing dan ook alleen aan om te voorkomen dat men by myne bewering dat de heer v. L. zich dat boek ten onregte toeeigent, uitroepe: dat is onmogelyk!

Ik beweer thans nu de M. H. ongehoorden opgang heeft gemaakt, dat de heer v. L. my geld schuldig is. Doch dat is de grond niet van myne vordering. Eene vordering die ik blyf volhouden ook al kon de heer v. L. bewyzen dat ik zyn schuldenaar ben. Misschien zou de heer v. L. my gaarne de op dat boek behaalde winst uitbetalen, mits die uitbetaling slechts niet impliceerde dat de uitgaaf voor myne rekening is geschied, dat hy dus slechts myn mandataris was, dat ik derhalve het regt heb myn mandaat terug te nemen, en er alzoo binnen weinig tyds een derde zeer goedkoope uitgave zou verschynen van den M. H.

Myn voornemen was eerst uit de correspondentie al die zinsneden aan te halen waaruit de bewyzen te putten zyn dat ik de waarheid gezegd heb, maar ik zie daarvan af.

[Zeer jammer, daar die brieven zelf zyn verloren gegaan. Zie myn toelichting by Brief XV.]

Het zou schynen alsof ik twyfelde aan uwe scherpzinnigheid, en bovendien: ik ben moe. Ook

smart het my by de inzage van al die brieven my telkens voor den geest te roepen hoe geheel anders myne omstandigheden thans zyn, dan ze hadden kunnen wezen, indien de heer v. L. zich niet had laten medeslepen door....

[Het woord dat hier moest volgen, is niet ingevuld, maar vervangen door een krachtigen streep.]

om myn M. H. te smoren.

Myn vrouw, myn beste dappere vrouw is niet ziek, maar doodelyk zwak en uitgeput. Wy hygen naar uitkomst. De lieve kinderen zyn wel en vrolyk, en dagelyks verheugen wy ons dat zy de bitterheid niet proeven van 't brood dat we hun toereiken.

Hartelyk gegroet van

t. a. v.

Douwes Dekker.

[Myn voornemen was eerst, het geheele relaas van de te dezer zake op de terechtzitting van de arrondissements rechtbank te Amsterdam, van 15 Mei 1861, gehouden pleidooien zooals dat in 't Weekbl. van 't Regt voorkomt, over te nemen. Maar ik zie daarvan af, daar het wel uitvoerig is, maar naar verhouding niet belangryk.]

Uit brieven aan Mevr. Douwes Dekker—
Van Wynbergen.

Van 2 Mei 1861.

Men schynt zich in 't publiek veel te bemoeien

met myn proces. Den 15^{den} wordt er gepleit, en dat staat in alle couranten, als een zaak van gewigt. De redactie van die berigten is nogal naar myn zin omdat er duidelyk staat dat de heer van Lennep den heer Douwes Dekker hindert in 't uitgeven van eene volkseditie. Nu kan ieder zien dat het geen geldhistorie is. Dat doet my genoegen. De wyze waarop het H.B. dat berigt meedeelt is zeer goed, vooral omdat men de zaak wilde verdraayen.

Van 16 Mei 1861.

Ik schryf haastig want ik heb drokte. Gisteren is er gepleit (over 14 dagen uitspraak) en daar heeft de Amst. Courant een zoo partydig en gemeen verslag gegeven van de zaak...

[Dit is hetzelfde verslag dat de heer A. C. Kruseman — »jnistheidshalve« zegt hy — in zyn »Bouwstoffen voor een geschiedenis van den Nederlandschen boekhandel van 1830—80«, in het hoofdstuk »geschillen« pag. 179, heeft opgenomen.]

dat ik daar wat tegen doen moet. Ik heb dus te overleggen met myn advocaat.

In een lateren brief zonder datum.

Ook in 't proces met v. L. loopt de hoofdzaak van 't pleidooi niet over den eigendom van den M. H. maar over myne persoon. De adv. van v. L. tracht my zwart te maken,

[Volgens het verslag van het Weekblad van het Regt zeide de advokaat van den heer Van Lennep, Mr. J. C. de Koning o. a.:

»Aan de eene zyde ziet men een man, die, voor weinig maanden nog geheel onbekend, plotseling, gelyk soms een veldheer door eene roemryke overwinning, of een booswicht door eene gruwelyke misdaad, door het schryven van een werk de algemeene aandacht op zich vestigde en het onderwerp van aller gesprek werd.

»Daartegenover staat een man die zich een nog grooteren naam in den lande verwierf; die zich, om van andere zaken te zwygen, door de uitnemendste verdiensten op letterkundig gebied, en vooral door het echt nationale zyner kunstwerken, onvergankelyke lauweren, de achting en bewondering en (wat nog meer zegt) de liefde van de Nederlandsche natie verworven heeft.

En waarover loopt nu het geschil, dat deze mannen verdeelt? Over het werk dat de eene geschreven, waaraan hy zyn naam te danken, en waarvan de andere de uitgave bezorgd heeft.

Er is dus wel reden tot belangstelling in dit geding. Maar er is nog meer.

Allerlei geruchten hebben zich omtrent de betrekking, waarin de ged. tot den eischer gestaan heeft, verspreid. Men heeft zich de houding van den ged. niet kunnen verklaren. De eischer zelf heeft zich niet ontzien om dit te bevorderen, door de grofste beschuldigingen omtrent den ged. te verspreiden, alsof deze zyn voordeel zou hebben gedaan met de ongelukkige geldelyke om-

standigheden van den eischer, of hy zich van het copyregt zou hebben meester gemaakt om het werk te onderdrukken en alzoo een schandelyk verraad aan den schryver te plegen *, of, zoo die toeleg al niet van den beginne bestond, later uit laffe zwakheid zou toegegeven hebben aan hen die de verspreiding van M. H. tegen wilden werken.

Zie daar de voorname reden van de algemeene belangstelling in deze zaak.

Men wil weten of de man, dien men tot nog toe bewonderde om zyne verdiensten, achtte om zyn eerlyk en regtschapen karakter, en lief had om zyn aangenamen omgang en opgeruimden geest, niets dan verachting verdient; dan of deze moet terugvallen op het hoofd van hem, die een kostbaren naam tracht te bezoedelen om zyne eigene grove ondankbaarheid te dekken en zyn eigen vuile baan schoon te vegen."

By * wordt het onderdrukken van het werk, een verraad aan den schryver genoemd. De pleiter wyst daar met verachting deze beschuldiging voor zyn client af. Maar in zyn verder pleidooi komen, volgens het verslag van het Weekbl. van het Regt, de volgende woorden voor, waarin dat »onderdrukken« wat de pleiter een verraad aan den schryver noemde, erkend wordt:

»De ged. zelf kon onmiddelyk aan (eene volksuitgave) niets doen; de uitgever heeft de beschikking over den vorm der uitgave. Maar waarom werkte de ged. het niet in de hand? Omdat het werk dan gevaarlyk

zou kunnen worden. Het is zeer geschikt voor nadenkenden, om hen op te wekken en tot onderzoek aan te sporen; maar het moet niet gebruikt worden om de massa's tot morren te brengen. Het boek behoort niet tehuis in kroegen en toko's. Het is by de beschaafde klasse, die de grieven herstellen kan, bekend. Het is besproken tot in de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Het is gelezen door ministers in ruste en in bezigheid. Maar voor zooveel de ged. daaraan toebrengen kan, zal het niet gelezen worden door de kameniers of de lakeyen van hunne Excellentien.«

Uit deze bewering van den advokaat van Mr. Van Lennep blykt glashelder, dat de heer Van Lennep de verspreiding van den Max Havelaar heeft tegengewerkt. En meer heeft MULTATULI nooit beweerd. Juist dit immers was zyn grief.]

en wat het ergste is myn advokaat is te lam en te beroerd geweest om er goed op te antwoorden. Ik heb daaronder veel geleden en zal hoogstwaarschynlyk zelf eene memorie schryven vóór de zaak in appel komt. Een anderen advokaat nemen? Ik was met dezen bevriend, en hy had aangenomen my niet om geld te vragen. Ziedaar weer de zaak!

De adv. van v. L. heeft my uitgescholden naar hartelust... ik zal u de byzonderheden sparen. Welnu, ik zal en kan flink antwoorden, maar één ding bezwaart my weer: die vervloekte tantes!

Die zaak (en dat ik u zoo mishandel) schynt door Henriette en van Heeckeren op groote schaal geexploiteerd te worden. Overal staat me dat in den weg.

Als ge nagaat dat de adv. van v. L. de laagheid heeft gehad my de zaak van Natal (die van '42 dagteekent, en bovendien — geheel onschuldig is. — NB: ik zelf vertel die historie!) te verwyten....

[In 't verslag van 't Weekbl. van het Regt komt dit verwyt voor in den volgenden vorm: »Zich om geld te bekommeren ligt niet in den aard van den eischer; dit is hem te min. Anders zouden ook vele zyner handelingen (men denke aan de deficits in 's lands kas en aan zyne groote schulden) misdadig in plaats van verschoonbaar zyn.« MULTATULI zelf heeft in den Havelaar die geschiedenis van het tekort dat hy in Natal op Sumatra had, verteld.]

dan begryp je wel dat hy niet zal terug treden voor iets wat zooveel naderby ligt en veel meer geschikt is om my te discrediteeren. De zaak is dus zoo. Ik zelf en niet myn advokaat zal antwoorden, ik zal dat flink en scherp doen ('t kan best!) maar ik wou eerst gedekt zyn voor de wageningsche zaak. Daartoe wacht ik op 't geld"... enz.

En in een opgewekten brief van 1, 2 of 3 Juni:

Proces van Lennep eerste instantie, heb ik verloren. Never mind! appel! Ik zal 't behandelen.

[Toen by Vonnis van 29 Mei 1861 de eisch tot het doen van rekening en verantwoording wegens het bezorgen der uitgave van Max Havelaar werd ontzegd, keurde MULTATULI — na de gehouden pleidooien — dit vonnis juist.

De afstand van 't copy-recht die hy argeloos geschreven had, zonder de bedoeling te hebben werkelyk afstand van het copy-recht te doen, en die hy den heer Van Lennep zond, in het vertrouwen dat het alleen een vormzaak was »om nu met een uitgever een contract te kunnen sluiten,« want daartoe had die heer beweerd het noodig te hebben, luidde:

De ondergeteekende Eduard Douwes Dekker, schryver van het werkje, getiteld: Max Havelaar of de koffyveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappy, door MULTATULI, verklaart het copyrecht over gezegd werk te hebben afgestaan aan den heere Mr. J. van Lennep, zynde de ondergeteekende daarvoor naar genoegen en volkomen voldaan.

Brussel, 25 January 1860. DOUWES DEKKER.

[Onder het stuk staat]

Waarde vyf honderd gulden. J. VAN LENNEP.

[Ook kan ik woordelyk den brief overleggen waarin de heer Mr. J. van Lennep, ryks-advokaat, om zulk eene akte van afstand vroeg en waardoor hy die verkreeg. Dit schryven is namelyk opgenomen in de Memorie van grieven, door Procureur Dammers by de behandeling der zaak in appel overgelegd. Het luidde:

»Om nu met de Ruyter een contract te kunnen maken dien ik het bewys te hebben, dat ik daartoe recht heb. Noch hy, noch eenig uitgever zal natuurlyk drukken, veelmin geld geven zonder overdracht van het copyrecht, en dat kan ik hem niet overdragen, zonder te kunnen aantoonen dat ik het bezit. Wees daarom zoo goed my met het adres aan Sire een stuk op zegel (belgisch) te zenden, waarby gy verklaart my het copyrecht over het werk, getiteld enz., te hebben afgestaan, en daarvoor te zyn voldaan naar uw genoegen. Ik kan dan dat stuk doen inlasschen in de overeenkomst die ik met de R. maak.«

In zyn in het jaar 1862 verschenen »Vrye-Arbeid« zeide MULTATULI in een noot:]

»Ik had m'n manuscript niet aan den heer van Lennep verkocht. Ik en niet hy, had de beschikking over myn werk.

Ik heb 'n brief van dien heer, waarin hy 't voortgaan met drukken laat afhangen van het antwoord dat ik van den koning wachtte. Indien dus de koning geantwoord had, indien dat antwoord geweest was zooals ik verlangde, dan zou de Max Havelaar niet verschenen zyn.

Het voorgeven van den heer van Lennep dat hy eigenaar was van 't kopierecht, is van later datum en van later uitvinding.

Ik heb in eerste instantie het proces over die zaak verloren. En terecht. Wanneer ik zitting had gehad in de arrond.-rechtbank te Amsterdam, zou ik niet anders gestemd hebben. Voor die rechtbank immers is slechts gewezen op 'n stuk waarin ik verklaarde myn boek in vollen eigendom af te staan aan den heer van Lennep. Maar de wyze waarop die heer dat stuk had in handen gekregen, namelyk: »om nu met een uitgever een contract te kunnen sluiten« is niet aangeroerd.

Overeenkomsten, aangegaan tengevolge van... neen, neen... dat wetsartikel — tevens een artikel uit het wetboek van eenvoudige eerlykheid — zal ik aanhalen by de behandeling myner zaak in appèl.

Appelleeren? Ja. Maar voor 'n gerechtshof niet. Ik heb geen geld.

Maar ik zal appelleeren voor de rechtbank der publieke opinie. En daar zal ik winnen, Mr. van Lennep!

Wat zou 't bovendien baten of ik die zaak won voor een gerechtshof? Een gunstig vonnis zou den heer van Lennep noodzaken my de behaalde winst uittebetalen, en dit is myn zoeken

niet. Ik heb den Max Havelaar niet geschreven om geld te winnen. De hoofdzaak is dat door hoogen prys en trage verspreiding, het juiste oogenblik is verstreken om 'n beroep te doen op 't Volk. Dat oogenblik kan geen gerechtshof my teruggeven.

[In antwoord hierop publiceerde de heer Van Lennep zyn »Brief aan den heer E. Douwes Dekker.«

Gaarne zou ik dezen brief in zyn geheel opnemen, maar hy is daartoe te lang. Intusschen wat my hoofdzaak toeschynt, wil ik den lezer niet onthouden. De aanhef is:

»Wel-Edel Gestrenge Heer! Ik heb u, toen ge in het najaar van 1859 arm en hulpbehoevend tot my kwaamt, als vriend en broeder ontvangen.«

Deze voorstelling is onjuist. Arm en hulpbehoevend was MULTATULI, maar niet daarom kwam hy tot Van Lennep, maar omdat deze zyn handschrift had gelezen, omdat hy — en dit is Van Lennep's verdienste! — geoordeeld had dat het een meesterwerk was, en den schryver van dat werk vezocht had tot hem te komen. (Zie hierover Idee 289).

Verder haalt de heer Van Lennep in zyn »Brief« MULTATULI's geheele noot aan, en vervolgt dan:

»Zoo luidt uwe akte van beschuldiging.

»Hoor nu myn antwoord.

»Of uw manuscript aan my verkocht was of niet, of ik dan wel gy de beschikking hadt over uw werk, ziedaar een vraag over 't myn en dyn, die voor rechter-

lyke uitspraak vatbaar was, en waarover de Rechter dan ook reeds in eerste instantie uitspraak gedaan heeft. Ik zal daarover niet uitweiden, omdat de zaak aan de beslissing van hoogere Rechters onderworpen is.«

En verder:

»Het systeem dat ik eigenaar zyn zoude, is, zegt gy van lateren datum en van latere uitvinding. Ik heb dat systeem — zoo er hier sprake kan zyn van een systeem — gevoerd op den datum toen het te pas kwam, te weten toen het recht van beschikking my betwist werd, en dat was in den nazomer van 1860.

»Ik woon in een huis dat my sedert 32 jaren behoort en welks eigendom my nimmer betwist is«....

Ziehier hetzelfde beeld waarmee twee jaar vroeger, in Oktober 1860 (zie blz. 206) MULTATULI zelf werd afgewezen toen hy de beschikking over zyn boek terug verlangde.

.... »Gesteld morgen doet zich iemand voor die er aanspraak op maakt, die zal dan, wanneer ik met myn tytels voor den dag kom met evenveel grond als gy thands, kunnen beweren, dat myn systeem van eigendomsrecht van lateren datum is.

»Maar zoo werkelyk dat systeem van latere uitvinding is, dan komt niet my, maar u zelven de eer dier uitvinding toe. Reeds op 7 April 1860 schreeft gy my:

»HET BOEK BEHOORT U. MAG IK HET VERTALEN?«

Ook in 't pleidooi van Mr. de Koning is van deze zinsnede gebruik gemaakt. En geen wonder. Ze is ter zake.

Ik, die MULTATULI zoo goed kende in de exuberantie

van zyn indrukken en uitingen, kan me denken hoe hy in April '60, toen nog in de overmaat van zyn dankbaar en hartelyk gevoel voor Van Lennep, die vraag stelde met kinderlyk genot. Zeker, daar was een toespeling in op dat bewysje van cessie dat hy gegeven had, zonder erg. Ook deze vraag was spelery. Een deftig toestemmend antwoord zou hem zeker wakker hebben gemaakt, maar nu.... hy vond het prettig alle eigendom weg te werpen. Wat kwam het er ook op aan wien dat boek behoorde? Aan dien flinken vriend, aan dien trouwen helper Van Lennep, of aan hem, of aan beide? Wat deed het er toe? Was het niet gelyk? Ja, was 't niet heerlyk dat boek, zyn boek, de eindvorm van zyn gedragen leed zynen trouwen bondgenoot toe te werpen als behoorde het hem?

Maar al versta ik deze woorden aldus, nuchter opgevat komen zy de tegenparty zeer te stade.

De heer Van Lennep vervolgt:

»In de volgende zinsnede uwer noot erkent gy dan ook zelf, dat gy my uw boek in vollen eigendom hadt afgestaan.«

Dit is onjuist. MULTATULI spreekt in de bedoelde zinsnede van een stuk waarin hy verklaarde, en wel op verzoek van den heer Van Lennep verklaarde, zyn boek in vollen eigendom aan hem aftestaan, »om nu met een uitgever een contract te kunnen sluiten.«

En dat de heer Van Lennep de acte gevraagd had om die reden, is, zegt deze in zyn brochure, »in confesso«. Hy schryft woordelyk:

»In confesso. Dat ik de acte van cessie gevraagd heb, om met een uitgever een kontrakt te kunnen sluiten, dat is volkomen waar, en, voeg ik er by, volkomen natuurlyk.«

Neen, natuurlyk is dat niet. De heer Van Lennep had hoogstens een volmacht van den auteur noodig om namens dezen een contract te sluiten met een uitgever. De heer Van Lennep wist als rechtsgeleerde natuurlyk zeer goed, dat daartoe geen acte van cessie vereischt werd.

»Hoe heeft de zaak zich toegedragen?« vervolgt hy daarna. »Ik was te Amsterdam, en verzocht u, die te Brussel waart, my een zoodanige acte toetezenden. Gy hadt al den tyd en de volle vryheid om over myn verzoek na te denken en de kracht van het stuk dat gy schreeft en onderteekendet te overwegen.« (Vergelyk hiermee blz. 202 tweede helft.)

Intusschen schynt het, dat de advocaat van Mr. Van Lennep genoemd stuk geen voldoend bewys van verkoop vond. Althans hy zeide in zyn pleidooi: dat vooraf mondeling de volgende overeenkomst was aangegaan. De ged. zou van den eischer overnemen het copy-recht van dat werk en daarvoor betalen *fl* 1200 in zesmaandelyksche termynen.

Maar van deze mondelinge overeenkomst is nergens anders sprake. Ook niet in de brochure van den heer Van Lennep.

In Idee 289*a* schreef MULTATULI: »In een tegen my gepubliceerden Brief, vermydt de heer Van Lennep met

zorg de zinsnede: Gy hebt my den Havelaar verkocht. Nooit sprak hy 't woord uit waarop de geheele zaak neerkwam. Noch rechters, noch advokaten hebben gelet op die beteekenisvolle leemte.«

MULTATULI zegt uitdrukkelyk (zie Idee 289): »Mr. van Lennep, ik heb u den Havelaar niet verkocht.« De heer Van Lennep beweert het tegenovergestelde nergens. Hij wyst alleen op de acte van cessie, door hem gevraagd met een nevenbedoeling, wat (zie zyne brochure blz. 8) in confesso is; maar door hem gehandhaafd als zonder bybedoeling verkregen.

Verder erkent de heer Van Lennep, zooals straks yn advokaat deed, dat en waarom hy het verspreiden van den Havelaar niet bevorderen wilde. En immers juist dit was MULTATULI's groote grief. Ik sluit de bespreking van zyne brochure met de aanhaling dezer erkentenis:

»Doch al had ik invloed genoeg op den uitgever bezeten, om van hem te verkrygen dat hy aan uwe begeerte voldeed, ik had dien invloed niet gebezigd: ik zoû niet van hem mogen vergen het voordeel op te geven, dat een uitgave tegen den eens gestelden prys hem verschaffen moest, om zich te vergenoegen met de onbeduidende winst die een goedkoope uitgave opleveren kon.«

Deze voorstelling is onjuist, daar de heer de Ruyter niet alléén stem had in de wyze van uitgave. Hy was slechts voor de helft eigenaar; de andere helft kwam den schryver of den heer V. L. toe.

»Maar«, zoo vervolgt de heer v. Lennep, »dan was er nog eene andere vry wat gewichtiger reden waarom ik myn invloed niet op deze wyze gebruikt zoû hebben. Gy wildet, nu de Regeering aan uw wenschen niet voldeed en zich aan uw boek niet stoorde, en de kiezers evenmin, een beroep doen op het VOLK. En, daar nu het beschaafde en verlichte gedeelte van het volk uw boek gelezen had, kan het door u gebezigde woord in uw mond niet anders beteekenen dan het onbeschaafde en onverlichte gedeelte van het volk.« Tot zoodanig beroep wilde ik niet medewerken.

»Ik had u reeds van den aanvang onzer kennismaking af gezegd, dat ik uw bondgenoot wilde wezen in al wat strekken kon, om bestaande misbruiken ter kennisse te brengen van de Regeering en van 't publiek 'twelk tot oordeelen bevoegd en in staat is; maar dat ik u nimmer zoû ter zyde staan, waar 't handelingen gold, die onrust, ontevredenheid, oproer konden verwekken; dat ik uw mishandelde Javanen gaarne wilde beschermen; doch dat ik voor alles Nederlander bleef en by 't ontstaan van 't minste konflikt my aan de zyde myner landgenooten scharen zoû: dat uw Max Havelaar een ernstig litterarisch voortbrengsel was, bestemd om door ernstige lieden gelezen te worden, en daarom ook als zoodanig te behandelen. Daarop en onder die voorwaarde alleen had ik my uw werk aangetrokken; — en nu wildet gy, dat ik, met verkrachting van myn beginselen, op die voorwaarden terugkomen en uw boek verlagen zoû tot een pamflet, dat ik de verspreiding

daarvan bevorderen zoû in tokoos en kroegen, tot een opwekking der verhitte verbeelding van opiumschuivers en jeneverdrinkers. Ik herhaal het: dat wil ik niet.

»Heb ik het myn plicht als Nederlander geacht, uw boek ter kennisse te brengen van de machtigen, de verstandigen en beschaafden onder onze Natie, hier en in Indië, ik zoû rekenen dien plicht overtreden, ja verraad jegends myn Vaderland gepleegd te hebben, indien ik uw boek had doen strekken om het schuim der Natie, hier en in Indiën, in beweging te brengen, om den moorddolk te doen wetten en de fakkel der vernieling te doen zwaaien, en rampen zonder tal over het land myner geboorte te storten.«

MULTATULI of zyn advokaat hebben geappeleerd van het vonnis van de arrondissements-rechtbank te Amsterdam, en den 22sten Mei 1862 kwam de zaak voor het provinciaal gerechtshof.

Tusschen deze beide behandelingen voor den rechter liggen de volgende zinsneden uit brieven aan Tine:

Zonder datum, maar kort na 't verschynen van Vryen Arbeid.

»Ik ontvang een brief van V. L. De inhoud kan me niet zooveel schelen, maar de toon is (vooral na de gemeene pleitrede van De Koning) een bewys dat V. L. bang is. Hoe ik zal antwoorden weet ik niet.«

[De heer Van Lennep had den Max Havelaar by den

heer de Ruyter doen uitgeven voor halve rekening, en na het vonnis van de rechtbank heeft hy zyn aandeel in de winst aan den schryver aangeboden, onder voorwaarde dat deze erkennen zou dat dit onverplicht geschiedde. Misschien doelt deze zinsnede hierop. Maar toenmaals heeft MULTATULI dat aanbod afgeslagen.]

Uit een later brief zonder datum:

»Ik maak vrede met van Lennep.«

[Dit is toen evenwel niet geschied].

Uit een nog lateren brief:

Misschien pleit ik donderdag aan 't hof.

En van Saturdag 24 Mei 62:

Verleden donderdag heb ik gepleit voor 't hof. Had je 't gelezen in de courant? Maar er staat niets by alleen dat ik gepleit heb. Die zaak met V. L. verveelt my.

[In Idee 289ª lezen wij hieromtrent:]

Wat myzelf aangaat, voor 't hof betuigde ik kortelyk dat boek niet aan den heer V. L. verkocht te hebben. Betoogd, bewezen, gepleit heb ik niet. Voor de zitting reeds ontwaarde ik dat de voorzitter stokdoof was, en bovendien ik wist... kortom, ik was misselyk van de zaak en dat ben ik nog. Toch voel ik my verplicht te erkennen dat het Hof, na myn dédain om de zaak

behoorlyk uit te leggen niet anders beslissen kon dan het gedaan heeft.

[Het Hof heeft het vonnis van de Rechtbank bekrachtigd.

Onder MULTATULI's papieren vind ik den brief van een rechtsgeleerde, den heer Feisser, die vroeger advokaat te Groningen was, en nu te Bennekom woonde. Deze schreef aan MULTATULI in Januari 1863, na het lezen van zyn Ideeën 287 en 289:

»De indruk die uwe zaak al aanstonds op my maakte, was deze: Mr. v. Lennep heeft u, met dat advokatenbriefje duchtig vastgemaakt. Advokaten-briefje zeg ik. Ik heb met potloodschrift dat briefje afgeschreven, 1) want dat briefje is een door en door listig opgesteld dings. — 't Is by de eerste lezing alles trouw en liefde, opregtheid — hulpverlenend — medelyden gevoelend en ademend. By de 2de lezing is het ten eenen male zóó gesteld — zóó met voordacht ingerigt, dat zelfs de meest ergdenkende daarin alle vertrouwen zou moeten stellen, en alzoo doen wat Mr. van Lennep verlangde.

Welnu — dat briefje, aan welks inhoud door u zoo bereidwillig, zoo vertrouw-vol is voldaan, is myns inziens de spil waarom die heele zaak draait. Het is de vraag — is dat een eerlyk briefje — of is dat briefje het middel geweest om een sch... streek te begaan — nl. om daardoor op gemakkelyke wyze het kopy-regt

1) Bedoeld wordt de brief waarin de heer Van Lennep om de akte van cessie vroeg. De lezer heeft den juisten tekst op blz. 218.

van M. H. voor eenig geleend — voorgeschoten geld — in HANDEN te bekomen. BEZIT zooals dat briefje meldt.

Tegenover dat briefje staat nu wat ik in uw Ideen las: »ik verklaar op myne eer 't handschrift van dat boek niet te hebben verkocht,« verder — »Ik heb op uw verzoek een stuk papier gegeven, waarin ik verklaarde dat handschrift aan u aftestaan in vollen eigendom, om u instaat te stellen — enz. enz. In dat stuk erkende ik tevens OP UW VERZOEK, den vollen prys« — enz. enz.

En zooals dan nu de zaak over en weer staat, is het eigenlyk eene strafzaak geworden. Want zegt gy de waarheid (wat ik er voor houd) dan is er opligting en bedrog aan u gepleegd en behoorde de zaak by den strafrechter tehuis. Want Mr. van Lennep toch, heeft het tegendeel in judicio zelfs volgehouden. (Hoe is het mogelyk, dat Mr. van Lennep zich zoo iets in 't openbaar laat toewegen ? !)

Uw raadsman, die bekend staat als een regtschapen en bekwaam advokaat, heeft gemeend de actie tot het doen van rekening en verantwoording tegen Mr. van Lennep te moeten instellen, om tot een eind der zaak te komen. De uitslag is ongelukkig geweest, want uw aangevoerd bewys werd te ligt bevonden, en Mr. van Lennep is alzoo de winnende geweest.

Doch — wilt gy dat hy de winnende zal blyven? Voorzeker neen! En teregt, want onregt mag niet geduld worden; vooral als er nog een middel is of om het regt te doen zegevieren, of om den onregtmatigen

overwinnaar, den prys als 't ware voor altoos in 't gemoed te doen branden; en dat middel is om den Heer van Lennep den beslissenden eed optedragen.

Het briefje luidt volgens dat potloodschrift aldus :

»Om nu met de Ruyter een contract te KUNNEN maken, dien IK het BEWYS te hebben dat ik daartoe recht heb. Noch gy, noch eenig uitgever zal natuurlyk drukken, veelmin geld geven (natuurlyk voor u) zonder overdracht van het kopy-recht, en dat kan ik hem niet overdragen, zonder te kunnen aantoonen dat ik het BEZIT. Wees daarom zoo goed my een stuk op zegel te zenden, waarin gy verklaart my het kopy-recht te hebben afgestaan.« (Alzoo verkreeg Mr. v. Lennep het kopy-recht, het eerst dóór die toezending, hy had het niet vroeger, en nu staat het vast dat een blyk van u afkomstig aan hem, waaruit de betaling van Mr. van Lennep aan u wordt daargedaan, zelfs in 't oog van ieder onpartydige, het bewys kan zyn, dat er werkelyke en geen fictieve overdracht heeft plaats gehad.)

Het kopy-recht kan ik niet overdragen, zonder te kunnen aantoonen dat ik het bezit, zegt Mr. v. Lennep. Welk eene onwaarheid! Kan hy dan niet als bevolmachtigde handelen? Kan hy niet op uw naam en ten uwen behoeve handelen?

Doch, zooals ik zeide, het briefje is juist berekend geweest om dat gevolg te erlangen, wat het erlangd heeft. Och, ware het dat gy, die zoo goed en scherp KUNT lezen, DAT briefje goed gelezen hadt!

De eedoplegging blyft u nog overig, en hoe kostbaar

het pleiten in den regel ook zy, wanneer een eischer de zaak bloot door eed wil beslist hebben, dan is het proces kort, ja kan de eed regtsgeldig, by de dagvaarding zelve opgedragen worden. De zaak is dan alleen om te zorgen dat de eed goed geformuleerd zy, opdat de ged. daarop geene afdoende aanmerking kunne maken. En dit te doen is moeielyk.

Dit een en ander heb ik gemeend, aan u thans te moeten mededeelen, en ik deed het. Wil het geschrevene in welwillendheid aannemen. In allen gevalle ziet gy er uit, dat ik van uw regt overtuigd ben, ja men moet het nu zyn, nu GY daarop gezworen hebt, want op uw woord van eer hebt gy zulks verklaard, en dat geldt schier meerder als een eed.

Met hoogachting ben ik van u, de dienstw.

Mr. FEISSER.«

Of MULTATULI op dezen brief geantwoord heeft, weet ik niet. De zaak verveelde hem, en zooals hy zeide in Idee 287: »De slag was geslagen vóor pleidooi en vonnis: de Havelaars zaak was gesmoord.«

Bovendien heeft hy later vrede gemaakt met den heer van Lennep. Hoe dit in zyn werk is gegaan, weet ik niet juist. Maar zeer zeker was geldnood een der beweegredenen tot den vrede. En de lezer der »Ideen« zal er zich misschien niet over beklagen, als hy weet dat de zeer betrekkelyke en slechts oogenblikkelyke verademing van zorg die deze verzoening medebracht, met nog een andere aandoening, MULTATULI's stemming

verhief tot het schryven van zyn brief aan Mevr. Pruimers. (Idee 448. Zie Verz. Werk. deel IV, blz. 4.)

Bovendien, hoe zonderling het lyke, in weerwil van alles schynt MULTATULI altyd eenig gevoel voor den heer Lennep behouden te hebben, en toen hy hem, ik meen in 1867, in een der belgische steden ter gelegenheid van een letterkundig congres of andere soortgelyke feestelyke reunie ontmoette, was het MULTATULI die den heer van Lennep de hand reikte, die de ander met genoegen scheen aantenemen.

Ziehier thans al de tot my gekomen brieven van Mr. J. van Lennep aan MULTATULI.

I.

Den WelEd.gestr. Heere
E. DOUWES DEKKER.

Amsterdam, 2 Octr. 1863.

WelEdelgestrenge Heer!

Reeds na den afloop onzer pleitzaak in eerste instantie heb ik aan uwen Procureur die afrekening wegens den Max Havelaar, welke ik niet verkoos te doen zoolang zy my als een verplichting langs den weg van rechten werd afgevorderd, vrywillig gegeven en hem gezegd, dat het my komende aandeel in de winst ter uwer beschikking lag, onder voorwaarde alleen, dat gy niet zoudt voortprocedeeren, en na aftrek der door my gemaakte proceskosten. Gy hebt toen myn aanbod niet willen aannemen, en dat heeft my gesmart, vooral om uw vrouw en kinderen.

Ik ben steeds even bereid, u dat aandeel in de winst, 'twelk ik voor my, doch nooit anders dan ten uwen behoeve had geconditioneerd, aan u uit te keeren; maar ik ben herhaaldelyk door u in openbaren druk beschuldigd, gespeculeerd te hebben op uw boek. Niet voor het publiek, waar ik my evenmin aan stoor als gy het doet, maar voor myn kinderen en kindskinderen, wien ik gaarne het bewys wilde nalaten, dat geen vlek van baatzucht op my kleeft, verlang ik van u een schriftelyke retractatie van die beschuldiging. Zend my dies opgesteld zooals uw hart u die opgeeft, en zooals gy ze in myn geval zoudt willen ontvangen en ik geef u in ruil de opgave van het my door de Ruyter uitbetaalde, met een briefje op den heer Praetorius voor het overblyvend bedrag.

Inmiddels even welmeenend als altyd

Uw heilwenschenden Dr.
J. van Lennep.

II.

WelEdelgestrenge Heer!

De assignatie lag voor u gereed in het couvert, en daarom is er geen antwoord op uw briefje by.

Ik wilde u echter nog zeggen, dat ik de gelden aan uw vrouw niet heb overgemaakt: 1°. omdat ik ze niet goed passen kon; 2o. omdat ik die som weer van de assignatie had moeten aftrekken en deze verschryven: ik vertrouw dat gy nu niet vertraagd hebt, het u ko-

meende te ontvangen dan kunt gy zelf de uwen met de toezending van het noodige verblyden.

Het is my aangenaam, uit uw brief te bespeuren dat gy my van geen onedele speculatie verdacht hieldt, 1) ik mocht dit wel opmaken uit een vroegere brochure, waar in gy u beklaagdet bestolen te zyn en uit hetgeen dat in uw Ideen, meen ik, voorkwam aangaande dichters-speculanten, uitdrukkingen die elke lezer op my moest toepassen en ook werkelyk toepaste.

Myn advokaat en Procureur hebben my geen declaratie willen geven: clericus clericum non decimat. De *f* 82 zyn alleen van verschotten. Uw advocaat verdiende.... ik zal niet zeggen wat, in plaats van honorarium, dat hy u tot procedeeren heeft aangezet in een zaak die gy, al hadt gy van den moreelen kant nog zoo groot gelyk gehad, juridiek altyd verliezen moest. 2)

Ik ben nu volkomen tevreden met uw verklaring: want het was my een behoefte overtuigd te zyn dat wy over en weder elkander de getuigenis gaven niet gevochten te hebben om de knikkers, maar om de gerechtigheid van 't spul.

Er zal nu in July 1864 wel niet veel meer komen

---

1) MULTATULI heeft den heer v. L. nooit van winstbejag verdacht. In weerwil van eenige zeer verklaarbare boutades in zyn ideëen, blykt dit dunkt my overal. Ook reeds uit zyn brief aan den heer Faber, en uit wat ik aanhaalde uit den brief aan Tine van 2 Mei 1861.

2) De heer Faber heeft evenmin als de heer procureur Dammers honorarium willen aannemen, maar op dezen zelfden datum de gedane verschotten (*fl.* 62) van MULTATULI terug ontvangen.

van den M. H., doch als er wat van komt, laat my dan in tyds weten waar uw vrouw is, ik zal 't haar dan zenden. — Ik had my in 1861 een feest gemaakt haar de primitias messis te zenden; maar ja wel!

Vaarwel en doe haar de groeten van

Amst., 3 Oct. 1863. J. VAN LENNEP.

By dezen brief is gevoegd de:

Rekening-Courant.

Voor den Max Havelaar betaald.	*f* 1200.—	1 Juli 1861 van den Hr. de Ruyter ontvangen.	*f* 1794.87
Aan uitschotten van het gevoerde proces . .	» 82.65	1 Juli 1862 als voren .	» 398.16
Saldo	» 1054.76	1 Juli 1863 als voren .	» 144.38
	f 2337.41		*f* 2337.41

III.

De heer E. Douwes Dekker ontvangt hierby in een assignatie op de heeren P. E. H. Praetorius en Zn. de som van *f* 65.47 cts., zynde het bedrag van het hem competeerende wegens verkochte exemplaren van den Max Havelaar gedurende 1863 van

Z.Ed. Dw. Dienaar

Amsterdam, 28 Juny 1864. J. VAN LENNEP.

IV.

De heer E. Douwes Dekker kan by de heeren P. E. H. Praetorius en Zn. tegen behoorlyke quitantie ontvangen de som van vyf en zestig gulden zes en vyftig cents, zynde het hem komende wegens verkoop van den Max Havelaar in den jare 1864.

Afwezigheid uit de stad van den ondergeteekenden is oorzaak dat deze afrekening eene maand vertraagd is.

J. van Lennep.

V.

WelEdelgeb. Heer!

Ik zou u voorlang de *f* 125 hebben gezonden, die my de heer De Ruyter, volgens de afrekening van den Max Havelaar, in July 1866 ter hand stelde, doch uw adres was my onbekend en ik heb my vruchteloos daarnaar geïnformeerd. Morgen doet de heer Praetorius het u toekomen in een aangeteekenden brief, en daarvoor zult gy de quitantie wel willen zenden.

Ik weet niet of de afrekening in aanst. July iets noemenswaard zal opleveren; doch in elk geval zal 't my aangenaam zyn tegen dien tyd opgave te hebben van uw adres.

Met de meeste welwillende gevoelen steeds

Uw dw. Dr.

Amst. 7 Juny 1867. J. van Lennep.

VI.

Middachter-Steeg, 11 Aug. 1867.

WelEdelgestrenge Heer!

Het spyt my dat ik in een zaak, waaraan gy verlangdet spoed by te zetten, niet voor heden u eenig antwoord kan doen toekomen, wat echter niet aan my te wyten is; immers uw brief was natuurlyk aan myn adres

te Amsterdam gericht en ik bevond my van huis, terwyl ik na dat hy my hierheen gezonden was, weder den inhoud per brief aan den heer de Ruyter moest mededeelen en diens antwoord afwachten; al hetwelk natuurlyk een vertraging veroorzaakte die geen plaats had gehad, indien ik my te Amsterdam bevonden en onmiddellyk met gemelden heer had kunnen konfereeren.

Ten anderen spyt het my u te moeten berichten dat de heer D. R., gelyk ik reeds vermoedde, in de zaak nog al bezwaar ziet: niet dat het werk niet verkocht zou kunnen worden; maar een boek is geen koerant beursartikel, dat men alle dagen door een makelaar kan doen verkoopen; men moet daartoe de gelegenheid afwachten, dat er eens een veiling gehouden wordt. Ware het verzoek een paar maanden vroeger door u gedaan, dan had het kopyrecht op 9 July ll. kunnen verkocht worden, tegelyk met de kopyen van Kruseman. Er zou nu moeten gewacht worden op een verkooping die zeker niet voor in het late najaar zal gehouden worden.

Hierby voegt zich een ander bezwaar. 't Is onmogelyk vooruit te bepalen wat het boek kan opbrengen, dat kan mee- en tegenvallen en het zou my spyten, zoowel voor u als voor het boek, als het laatste het geval was. Wy zouden dan de kip geslacht hebben, die nog eieren legt — al zyn ze juist geen goudene, en dat om er een mager soepje van te kooken. Ik geloof niet, en de heer de Ruyter evenmin, dat de resultaten van een verkoop aan uw verwachting zouden beantwoorden, en

kunnen die niet strekken om u in staat te stellen uw plan te verwezenlyken, dan ware er niets gewonnen.

Ik geef dit een en ander u ter overweging en kan in gemoede niet anders doen dan de zaak afraden, die op niets dan teleurstelling zou uitloopen, terwyl ik na minzame groete hoogachtend blyf

Uw dw. dr.
J. VAN LENNEP.

Deze laatste brief betrof, zoo als men bespeurd zal hebben, het voorstel van MULTATULI om het kopyrecht van den Max Havelaar te verkoopen. Maar daar is toen niets van gekomen.

Een jaar later, 25 Aug. 1868, overleed de heer J. Van Lennep, en nadat in Augustus 1870 het kopyrecht van den Havelaar inderdaad openlyk verkocht was, hebben de erven van den heer Van Lennep den schryver in den zomer van 1871 de helft van de opbrengst uitgekeerd; zynde dit hun geheele aandeel, daar de andere helft den uitgever toekwam.

In een ander deel »Brieven« zal dit ter zyner tyd uitvoeriger worden toegelicht.

Ik herinner my hoe MULTATULI tydens de onderhandelingen die de eindafrekening voorafgingen met smart naar een term zocht, om de opbrengst van zyn boek te noemen, zonder de zaak onmogelyk te maken door de Erven Van Lennep te kwetsen in hun piëteitsgevoel voor hun vader. Ten slotte luidde de uitdrukking: het »op welwillende wyze ten behoeve van den schryver door

wylen den heer Mr. J. Van Lennep gereserveerde aandeel in den Havelaar.«

In armoede was de Havelaar ontstaan, en in armoede zocht de gemartelde schryver naar een term om by den eersten verkoop van het copy-recht van zyn boek, de helft der opbrengst in handen te krygen. Want òf hem dat gelukken zou, was, toen hy de woorden samenvoegde, nog een vraag.

Kassian over hem!

En over die anderen....

EINDE.

ERRATA

Op bl. 34, regel 7 v.o. *staat:* Brief LXX: *moet zyn:* LXXI.

» » 50, » 5 v.b. » Brief XIV en LXI; *moet zyn:* XIV en LXII.

» » 77 *staat:* XXIII; *moet zyn:* XXII.

» » 106. regel 8 v.o. *staat:* ik moet: *moet zyn:* ik moest.

» » 110 *staat:* Telegram van 8 Aug. 1860; *moet zyn:* van 18 Aug. 1860.

» » 138. regel 7 v.o. *staat:* waarom ben; *moet zyn:* waarom was.

» » 143. » 8 v.b. » gezondheid als; *moet zyn:* gezondheid. Als.

» » 157, » 14 v.b. » Hy kan: *moet zyn:* hy kon.